

N. SEBESTYÉN IRÉN

AZ URÁLI NÉPEK RÉGI LAKÓHELYEINEK KÉRDÉSÉHEZ

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1951. február 26.-i ülésén.

Az uráli népek őstörténetére vonatkozó kutatásoknak két főproblémája van: 1. az uráli nép és a finnugorság anyagi és szellemi kultúrájának felderítése az ősi műveltségszók alapján és 2. az uráli nép és a finnugorság lakóhelye földrajzi fekvésének és hozzávetőleges határainak megállapítása.

Setälä Emil meghatározása szerint „az őstörténet névtelen nemzedékek munkájának története“ („Esihistoria on . . . nimettömien sukupolvien työn historia“, Suomen Suku I, 23). Mindazok a tudományos kutatások tehát, amelyek őstörténeti kérdésekre vonatkoznak, egyúttal világosságot derítenek egyszerű, dolgozó emberek közösségi munkájára is. Mikor arra törekszünk, hogy megállapítsuk, milyen vidékeken laktak halász-vadász őseink történeti fejlődésük finnugor és még régebbi uráli korszakában, milyen volt az a természet, amelyben éltek, milyen emlős állatokat, madarakat, halakat ismertek, milyen fákból állt az az erdő, amely körülvette őket, egy-egy fénysugár vetődik életkörülményeikre, munkájuk alapfeltételeire, lehetőségeire is.

Az uráli nép, a finnugorság és a szamojedság közös őse együttélésének idejét, amely hosszú évszázadokra, sőt akár ezer évnél is jóval hosszabb időre terjedhetett ki, uráli korszaknak nevezzük. A finnugor korszak a mai és a kihalt finnugor népek közös őse, a finnugorság együttélésének valószínűleg semmivel sem rövidebb ideje. Az uráli nép és a finnugorság együttélésének ezen mindenesetre nagyon hosszú időszaka meghatározza az uráli és a finnugor alapnyelv megítélésének szempontjait: mindkét alapnyelvnek éppen úgy megvolt a maga történeti fejlődése, mint pl. az ugor közösségből kivált magyar-ság nyelvének, és a történeti fejlődés időbelisége mellett éppen úgy érvényesültek az alapnyelvekben a térbeli, dialektikus különbségek, mint pl. a mai hanti- (osztják-)ban vagy a lappban vagy valamelyik szamojéd nyelvben. A két alapnyelvnek éppen olyan egymástól jelentősen eltérő dialektusai lehettek, mint ezeknek a ma élő nyelveknek, és amennyire jogunk van mégis hanti vagy lapp vagy bizonyos szamojéd nyelvről beszélni, éppen olyan jogosan beszélhetünk uráli alapnyelvről és finnugor alapnyelvről. Hasonlóképpen értelmezendő az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvet beszélő nép

egysége is: az uráli nép és a finnugorság éppen olyan különféle ethnikai elemekből tevődhetett össze, mint pl. a mai Magyarország, de ezeket az elemeket egységbe forrasztotta a közös nyelv és a közös kultúra.

Mikor azt igyekszünk meghatározni, hogy hol élt az uráli nép, illetőleg a finnugorság közvetlenül szétválása előtt, tehát az uráli, illetőleg a finnugor korszak végén, akkor az uráli, illetőleg a finnugor nyelveknek a természetre és a természeti jelenségekre vonatkozó közös, vagyis az uráli, illetőleg a finnugor együttélés korából származó szavaiból általánosságban következtethetünk az egykori lakóhelyek éghajlatára és természeti viszonyaira. Emellett a közös, vagyis az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvből kimutatható állat- és növénynevek, az életföldrajzi adatok alapján pontosabban lokalizálhatunk: az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvet beszélő nép lakóhelyét azon a területen kell keresnünk, ahol a közös nevekkel megjelölt állatok és növények együtt és az emberi beavatkozástól függetlenül, azaz spontán előfordultak. Nem minden életföldrajzi adat egyformán értékes ebből a szempontból. Bizonyos állatok és növények földrajzi elterjedése azonban klimatikus és talajviszonyoktól vagy biológiai tényezőktől függ, és éppen ezek közös nevei szolgáltatják a helymeghatározás szempontjából elsősorban értékesíthető adatokat. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy az állatok és a növények földrajzi elterjedésének mai határai nem mindig azonosak a több ezer év előtti határokkal.

Az uráli népek régi lakóhelyeinek meghatározásához a bizonyító anyagot tehát elsősorban állat- és növénynév-etimológiák szolgáltatják, olyan szóegyeztetések, amelyek sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem eshetnek kifogás alá, vagy amelyekben az esetleges hangtani szabálytalanságot vagy az egyes nyelvekben végbement esetleges jelentésváltozást kifogástalanul meg lehet magyarázni. Ha az etimológiák nem jók, akkor a belőlük levont következtetések is hibásak, a hibás következtetések pedig a tudományos tévedések egymásba fonódó láncolatára adnak alkalmat. Éppen ezért az összehasonlító nyelvtudomány feladata, hogy sajátos módszereivel kutatásokat végezzen olyan őstörténeti kérdések területén, ahol más tudományágak (történettudomány, régészet, néprajz) kutatási lehetősége megbízható adatok hiányában megszűnik.

Az összehasonlító nyelvtudomány eredményeit őstörténeti kutatások szempontjából Pictet Adolphe francia nyelvész értékesítette először 1852-ben megjelent művében: *Les origines indo-européennes ou les aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique* (2. kiadás: 1877). Műve végén Pictet kifejezést adott annak a reményének, hogy talán lesznek olyan kutatók, akik módszerét más, nem indoeurópai nyelvesalád ősi lakóhelyének és ősi műveltségének felderítésére fogják alkalmazni. Ilyen módon olyan adatok birtokába juthatna a tudomány, amelyek megbecsülhetetlen fontosságúak volnának az egyetemes emberiség múltjának szempontjából.

Pietet nyelvészeti paleontológiai módszerét Ahlqvist August finn nyelvész alkalmazta először finnugor területen *De vestfinska språkens kulturord* című 1871-ben megjelent úttörő, részben elavult, de még ma is nagyon tanulságos svéd nyelvű munkájában. (Ez a mű 1875-ben németül is megjelent *Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen* címen).

A finnugorság régi lakóhelyére vonatkozó kutatások szempontjából tudománytörténeti jelentősége van egy másik finn tudós, Donner Otto 1873-ban megjelent, kevésbé méltányolt, sőt jóformán teljesen elfelejtett svédül írt dolgozatának: *Om Finnarnes forna boningsplatser i Ryssland*. Ebben az értekezésében Donner megvizsgálta a keletitengeri finn nyelvek, a mordvin és a mari (csereemis) közös állat- és növényneveit és az egyeztetések alapján egyrészt azt állapította meg, hogy a mordvin és a mari közelebbi rokonságban vannak a finn nyelvekkel, mint a permi nyelvek, másrészt arra a következtetésre jutott, hogy a finn népek, a mordvinok és a marik őseinek közös lakóhelye a mai Közép-Oroszország területén volt. A finnek ősei tehát nem a Dvina torkolatvidékéről és a Fehér-tenger partjairól vándoroltak mai lakóhelyükre, mint ahogy egyes tudósok feltették. Finnugor területen Donner Otto használt fel először állat- és növényneveket helymeghatározásra. Szóegyeztetései nem mind hibátlanok, de ezekben a finnség távolabbi rokonnelveit is tekintetbe vette s ezzel mintegy rámutatott a lehetőségre, hogy a dolgozatában követett módszertani elv alkalmazásával a finnugorság régi lakóhelyét is meg lehet határozni, ha majd elegendő anyag áll rendelkezésre. Bizonyító anyagában már szerepel az *Apes mellifica* m. *méh*, f. *mehi-läinen* neve (s vele kapcsolatban a m. *méz* 'Honig' f. *mete* 'Met, Honig' szó), az *Erinaceus europæus* m. *sül*, *sün*, f. *siili* neve, valamint a fanevek közül pl. a *Pinus abies* f. *kuusi*, a *Pinus silvestris* f. *petäjä*, a *Quercus* f. *tammi* neve, amelyek későbbi tudósok bizonyító anyagában nagy jelentőséghez jutottak¹. Hangsúlyoznunk kell, hogy Donner módszertani kezdeményezésének sem a maga korában, sem később nem volt hatása.

Annál nagyobb hatása volt finnugor területen egy élelméjű és nagy-készségű orosz természettudós, Köppen F. őstörténeti munkásságának. Köppen nagy elmélyedéssel és alaposítással dolgozta magát bele korának indoeurópai és finnugor összehasonlító nyelvészeti irodalmába. 1879-ben jelent meg Anderson N. feltűnést keltő könyve, *Studien zur Vergleichung der indo-germanischen und finnisch-ugrischen Sprachen*, 1883-ban pedig Schrader Otto *Sprachvergleichung und Urgeschichte* című nagyhatású munkája. Nyilvánvaló, hogy főleg ennek a két műnek köszönhető Köppen őstörténeti munkássága.

¹ A finnugorság régi lakóhelyére vonatkozólag Donnernek az volt a véleménye, hogy az az Urál középső részén vagy Nyugat-Ázsiában keresendő (*Suomalaisten ja mordvalaisten yhteinen siivystyskanta ennen heidän eroamistaan toisistaan*, Helsinki, 1882; MSFOu. LXXVII, 75).

Köppen 1886-ban megjelent orosz nyelvű művében: Adalékok az indoeurópai és a finnugor törzs ősi hazájának és ősi rokonságának kérdéséhez (Materialy k voproszu o pervonacsalnoj rodine i pervobytnom rodsztve indoevropejszkago i finno-ugorszkago plemeni) szóegyezések, főleg fanév-etimológiák alapján főtételként az indoeurópai-finnugor nyelvrokonságot igyekezett bebizonyítani. Az indoeurópai-finnugor nyelvrokonságból Köppen elgondolása szerint logikusan következik hogy az indoeurópai népek őse és a finnugorság őse, az ú. n. árjo-finn nép együtt élt valaha egy közös hazában; ez a közös haza azonban nem Ázsiában, nem a steppén, hanem az Uráltól nyugatra, Európában keresendő. Minden finnugor nyelvben közös a jegenyefenyő (*Pinus abies*; f. *kuusi*) és az erdei fenyő (*Pinus silvestris*; f. *petäjä*) neve, éppen ezért a finnugorság hazáját Észak-Oroszország sűrű fenyőerdőiben kellene keresni. Meggondolandó, hogy a finnugorság hazájában egyéb fáknak is kellett lenniök: a nyír (*Betula*), a nyárfa (*Populus*), a vörös berkenye (*Sorbus aucuparia*) stb. valóban együtt szokott előfordulni a fenyőkkel és ezeknek a fáknak is van finnugor eredetű nevük. Nagy fontosságot tulajdonított Köppen a tölgyfa (*Quercus*) f. *tammi* nevének; a f. *tammi* permi korig visszavezethető neve az európai haza mellett szól, mivel a tölgy Ázsiában nem fordul elő. Figyelembe veendő, hogy olyan északi területeken is leltek kőkorszakbeli tölgy-
n aradványokat, ahol a tölgy jelenleg nem él meg. Mindent összevéve Köppen a Volga középfolyása vidékére helyezte a finnugorság hazáját, arra a területre ahol Schrader (*Sprachvergleichung und Urgeschichte* 631—640) az indoeurópai népek közös őseinek a hazáját kereste.

A finnugor őstörténeti kutatások szempontjából egészen rendkívüli hatása volt Köppen német nyelven megírt értekezésének: Ein neuer tiergeographischer Beitrag zur Frage über die Urheimat der Indoeuropäer und Ugrofinnen, mely a Das Ausland c. folyóiratnak 1890. évfolyamában jelent meg Köppen ebben az értekezésében abból a nyelvi tényből indult ki, hogy a finnugor nyelvekben közös neve van a méznek (f. *mete*-, m. *méz* stb.) és ez a szó a finnugorság eredeti szókészletéhez tartozik. Ugyancsak közös neve van a méznek, illetőleg a mézből készült szeszes italnak az indoeurópai nyelvekben, s ez a szó az indoeurópai nyelvekben is az eredeti szókészlethez tartozik, a szó tehát megvolt az árjo-finn nép nyelvében, a mézet tehát ismerte az árjo-finn nép, amely csak olyan területen lakhatott, ahol a mézelő méh spontán, azaz vadon előfordulhatott. Európában a méh elterjedésének északi határa körülbelül összeesik a tölgy elterjedésének északi határával. Ázsiában a méh spontán csak egy keskeny sávon fordul elő; ez a sáv Ázsia déli vidékein át Tibetig és Kínáig húzódik. Mivel semmiképpen sem lehet feltenni, hogy az árjo-finn nép hazája ezeken a déli vidékeken lett volna, Szibéria pedig nem jöhet számításba, mert a méh ott spontán nem fordul elő, az árjo-finn nép hazáját csak Európában kereshetjük és pedig a Volga-könyök erdős vidékén amely különben is gazdag méz-vidék

Köppen ezen nagyszzerű tudományos készséggel, bámulatos kritikai érzékkel, mintaszerű módszerrel megírt két dolgozatának tudománytörténeti, korszakalkotó jelentőségét nem csökkentti az a tény, hogy a finnugor-indoeurópai nyelvrokonságot sem Köppennek, sem másoknak nem sikerült bebizonyítani s nem csökkenti az a tény sem, hogy a f. *mesi* (*mete-*), m. *méz* stb. praeárja jövevényszó a finnugor alapnyelvben.

Köppen tudományos hatása ma sem szűnt meg. Az uráli népek régi lakóhelyeire vonatkozó kutatásokban ma is nélkülözhetetlen forrásmű Köppen *Geographische Verbreitung der Holzwächse des europäischen Russlands und des Kaukasus* című 1888-89 ben megjelent kétkötetes nagy műve. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy ezen maradandó becsű mű nélkül ma sokkal kevesebbet tudnánk az uráli népek régi lakóhelyeiről, mint amennyit Köppen műve segítségével tudhatunk.

Hosszú szünet után Paa onen Henrik nyúlt hozzá a finnugorság régi lakóhelyének kérdéséhez. Módszertani szempontból rendkívül becses 1904-ben a helsinki-i egyetemen tartott székfoglaló előadása, amely *Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker* címen csak szerzőjének halála után 1923-ban jelent meg nyomtatásban az *Annales Universitatis Fennicae Aboensis* sorozatban (Ser. B. Tom. I. No. 5.).

Paasonen feltevése szerint a finnugorság őshazája északi vidéken terült el. Bizonyítéka ennek a főka f. *hyle*, *hylje*, *hylki* neve a manyszi (vogul) és a hanti nyelv északi dialektusaiból kimutatott megfelelőivel, a rénszarvas lp. *bouco*, *põcu* stb. neve mari, udmurt (votják), komi (zürjén), manyszi és hanti megfelelőivel, valamint a jegenyefenyő (*Pinus abies*) f. *kuusi* neve finnugor és szamojéd megfelelőivel és a cirbolyafenyő (*Pinus cembra*) komi *sus* neve udmurt, obi-ugor és szamojéd megfelelőivel. Ennek a két fanévnek bizonyító értékét fokozza az, hogy a finnugor és a szamojéd nyelvekben közös neve van az élőfának (m. *ja*, f. *puu* stb.), a pichtafenyőnek (csér. *nulyo* stb.) és a nyírfának (f. *koivu* stb.). A finnugorság kétségtelenül ismerte ezeket a fánemeket. Paasonen a főka, a rénszarvas, a jegenyefenyő és a cirbolyafenyő földrajzi elterjedésének határait ismertetve arra az eredményre jutott, hogy a finnugorság szétszakadása előtt az Urál vidékén meglehetősen magas szélességi fokok alatt lakott és hogy: „... die finnisch-ugrischen völker damals, als sie noch in unmittelbarem geographischen zusammenhang mit einander standen und noch keine grössere sprachliche verschiedenheit existierte, in dem gebiet zwischen Europa und Asien sassen ...“

Mivel a finnugor alapnyelv régi indoeurópai jövevényszavai nem adnak felvilágosítást arra, hogy a finnugorság eredetileg Európában vagy Ázsiában, lakott-e, ezt a kérdést néhány olyan lombosfa neve alapján lehetne eldönteni, amelyek n.e.g.lehetően északi vidéken is előfordulnak ugyan, de az Urálon túl, Szibériában ismeretlenek. Ha be lehetne bizonyítani, hogy a tölgy (*Quercus*), a juhar (*Acer platanoides*), a szil (*Ulmus*), a kőrisfa (*Fraxinus excelsior*)

a vadalma (*Malus communis* v. *silvestris*), a mogyoró (*Corylus avellana*) idegen eredetű nevet viselnek a finnugor nyelvekben, akkor valószínűnek lehetne tartani, hogy a finnugorság Ázsiából vándorolt Európába. Paasonen két olyan lombosfa-nevet mutatott be, amelyeknek indoeurópai eredetében — szerinte — nem lehet kéteelkedni. Ez a két lombosfa-név azonban finnugor eredetű szónak bizonyult és így nem lehet bizonyítéka Paasonen feltevésének.

Északkelet-Európába helyezte a finnugorság lakóhelyét Wiklund K. B. (Eherts Reallexikon der Vorgeschichte III. Finno-Ugrier).

Életföldrajzi adatok alapján Setälä Emil arra az eredményre jutott a Suomen Suku című nagy mű 1926-ban megjelent I. kötetében, (és már előbb a Maailmanhistoria II. kötetében), hogy mind az uráli nép, mind pedig a finnugorság lakóhelye az Uráltól nyugatra, Európa északkeleti részében keresendő (Suomensukuisten kansojen esihistoria 128, 144—146, 148). Setälä nagy tekintélyére és hatására való tekintettel szükségesnek tartom finn nyelven közzétett megállapításait fordításban idézni: ... Ennek [az uráli] népnek lakóhelyéről a szókincs nem ad biztos útmutatást: azt a természetet, amely ebben a szókincsben tükröződik, több helyen is meg lehetne találni. Látjuk, hogy az uráli nép erdős vidéken lakott, ahol nyár és havas tél váltakozott. Időszámításra vonatkozó uráli szó nem sok van ugyan — ilyen csupán a *suvi* ['nyár'] és a *vuosi* ['év'] — de mivel sít és hátulról hozzácsofított szánt használtak közlekedési eszközül, télen bőséges hónak kellett lennie.²

Ami a vizeket illeti, voltak folyók, patakok és tavak (többek között a f. *joki* ['folyó'] szó uráli eredetű); figyelmet érdemel, hogy a tenger neve hiányzik. A rénszarvas előfordulása, valamint az erdei fák nevei: *kuusi* ['Pinus abies'], *pichtafenyő*, erdei fenyő, *cirbolyafenyő*, *koivu* ['Betula'], *nyárfa* ['Populus'], *paju* ['Salix'], *tuomi* ['Prunus padus'], úgyszintén különösen a *muurain* ['Rubus chamaemorus'] neve északi vidékre utalnak.³ Mégis meggondolandó, hogy bizonyos fák nevének hiányából nem szabad nagy dolgokra következtetni: ha a szamojédok egykor délebbre laktak, mint jelenleg, akkor természetesen elfelejtették a délebbi erdei fák nevét. Két fanév, a *cirbolyafenyő* és a *pichtafenyő* neve, jelenlegi földrajzi ismereteink szerint keletre mutat, legalábbis Európa keleti tájaira — ha ugyan a szamojédok és a keleti finnugor nyelvekben ezek a fanevek ugyanazokra

² Urali eredetűek pl. a következő szók is megfelelőikkel: m. *hó* (*hava-*) 'Schnee', (Paasonen, Beitr. 295, 369. sz.), osztj. *toit* stb. 'Schnee' (Paasonen, i. m. 251, 320. sz.), f. *purku* 'starker Regen, Schneefall, Schneegestöber' (Donner Kai, Anl. lab. 175, 78. sz.), f. *kuura* 'pruina' (Joki: Vir. 1950, 158—161) és pl. a következő téli közlekedési eszközök nevei: f. *suksi* 'Schneeschuh' (Paasonen, i. m. 204, 251. sz.), szamO. *kanč* stb. 'Hundeschlitten' (Paasonen, i. m. 128, 205. sz.), f. *ahkio* 'Schlitten der Lappen' (Toivonen: FUF. XXI, 99), osztj. *lump* stb. 'Schneeschuh (ohne Sohle)' (Toivonen: FUF. XX, 51).

³ Északi vidékre utalnak pl. a következő uráli eredetű bogyónevek is: f. *puola*, *puolukka* 'Preisselbeere' (Donner Kai, Anl. lab., 143, 29. sz.), zürjP. oz. votj. *uzi* id. (Paasonen, Beitr. 227, 292. sz.), szamO. *kod*, *kol* stb. 'Sumpfbeidelbeere' (Toivonen: FUF. XXVIII, 95).

a fanemekre vonatkoztak, mint jelenleg. Természetesen az uráli őshaza kérdése csak a finnugor őshaza kérdésével összefüggően oldható meg: minél nyugatabbra helyezzük ezt, annál nyugatabbra helyeződik az uráli őshaza is. Figyelemre méltó, hogy a szókészletben nincs semmi, ami arra kényszerítene, hogy az uráli nép lakóhelyét keletebbre keressük Európa legkeletibb részénél az Urálon innen. Ha egyes *-ma* végű folyónevek, mint ahogy feltételezik, szamojéd eredetűek, akkor ez egyúttal bizonyos ték volna arra, hogy a szamojédok régebbi hazája és így bizonyosan az uráli népé is, Kelet-Európában lett volna. — Arról az időről, amikor az uráli nép élt, legokosabb volna nem beszélni, mert a nyelv nem ad semmiféle direkt felvilágosítást. Semmiesetre sem lehet az uráli időszakot későbbre helyezni, mint az időszámításunk előtti negyedik évezredre. A tulajdonképpeni uráli együttélés után az érintkezések még folytatódhattak a szamojédok és a finnugorok között.

„A finnugorság lakóhelyéről nem lehet tudni semmi mást, csak az it következtetések útján tudhatunk. Sajnos ezen az úton is egyelőre csupán bizonyos — mondhatni — viszonylagos eredményre juthatunk. Az első mód az ilyen következtetések megtételére az, hogy megvizsgáljuk, milyen értékekben utal a finnugor szókészlet bizonyos vagy bizonyosfajta helyre. Azonban ez a szókészlet olyan, mint az uráli: a természet, amelyre utal, több helyen is megtalálható, erdős vidéken, ahol nyár és tél váltakozik, ahol télen hőséges hó van,⁴ ahol a növényzet és az állatvilág az északi mérsékelt éghajlatra jellemző. Növényföldrajzi szempontból ez a szókészlet nem ad tulajdonképpen további adatokat ahhoz, amit már az uráli szókészletből is tudhatunk: figyelemet érdem el, hogy egy olyan északi vidékre utaló név, mint a *muurain* [*'Rubus chamaemorus'*] neve széles körben megőrződött, valamint az, hogy a *cirbolya fenyő* és a *szibériai fenyő* régi neveit megtaláljuk a keleti finnugor nyelvekben. Állatföldrajzi szempontból figyelemet érdemel a *mehiläinen* [= m. *méh*], mivel ez az állat — az erdők minőségétől függően — Európa nagy részében megtalálható, a jelenlegi Orenburg és Perm között is, de történeti adatok szerint az Urál tulsó oldalára csak 1755-ben vitték át. A többi állatnévből nem sokra lehet következtetni: az olyan, mint a *tohtaja* [*'Colymbus arcticus'*] északra utal, viszont délre utal a *siili* [= m. *sül, sün*], úgyszintén a disznó *porsas* neve, amely bizonyosan a vaddisznó neve volt.

A finnugor alapnyelv régi indoeurópai jövevényszavai, az archaeológiai leletek és az egyes finnugor népekre vonatkozó történeti adatok figyelembe-

⁴ Ebből a szempontból a fennebb említett uráli szók mellett figyelemet érdemelnek pl. a következő finnugor korig visszavezethető szavak: f. *kevät* 'Frühling', m. *šov* = f. *syksy*, m. *tél* = f. *talvi*, m. *jég* = f. *jää*, továbbá f. *kide* 'flocculus nivis; Schneeflocklein' (Toivonen, Affr. 66, 26. sz.), f. *viti* 'frisch gefallener Schnee' (Toivonen, i. m. 97, 103. sz.), lpN. *jassa* 'nives congestae, quae per totum annum non liquefactae manent' (Toivonen i. m. 59, 9. sz.), votj. *gôr* 'Reif' (Joki: Vir. 1950, 159); vö. még cser.KH. *žetla* 'Schlittschuh' (Toivonen, i. m. 59—60, 11. sz.).

vételével kimondta Setälä, hogy „amennyiben pontosabb meghatározásra törekszünk, legvalószínűbbnek látszik, hogy a finnugorság lakóhelye a V o l g a k ö z é p f o l y á s a vidékére helyezendő. Ezeket a vidékeket, többek között a Volga-kanyarulat és az Oka közötti területet, valamint a megfelelő vidékeket a Volga északi oldalán, úgyszintén kelet felé a Káma folyó partjait, nagyon kíváncsok volna archaeológiai szempontból megvizsgálni a szólan forgó lehetőség szem előtt tartásával. — Ami azt a kérdést illeti, hogy milyen időbe helyezendő a finnugor alapnyelvet beszélő nép élete, először is arra kell gondolnunk, hogy itt nyilvánvalóan évszázadokon, talán ezer éven át tartó időszakról van szó: a kérdés inkább csak az lehet, hogy mikor végződhetett ez az időszak. Ha fel lehet tenni, hogy az indoeurópai korszak úgy Kr. e. 2500-ig tartott — ez az időpont kétségtelenül inkább túlságosan késői, mint túlságosan korai — akkor bizonyosan a finnugor korszak is eltarthatott addig és természetesen az egyes finnugor törzsek közötti érintkezésnek azután sem kellett teljesen megszakadnia“.

A finnugorság lakóhelyének földrajzi fekvésére vonatkozólag Setälä álláspontját fogadta el Zichy István. (MNyK. I. 5) és Comboez Zoltán (Természettudományi Közlöny LVII, 369–375).

Zsirai Miklós két alkalommal fejezte ki álláspontját a finnugorság régi lakóhelyére vonatkozólag. Finnugor rokonságunk c. művében (116. l.) életföldrajzi adatok alapján arra az eredményre jutott, hogy a finnugorság lakóhelyét „Északkelet-Európában, közelebből megjelölve alkalmasint a Volga-könyök és az Urál-hegység között elterülő erdős vidéken a Káma és a Bjelaja folyók környékén kell keresnünk.“ A Ligeti Lajos szerkesztésében megjelent A magyarság őstörténete c. műben (26. l.) pedig azt írja, hogy ez a lakóhely „Európa északkeleti szélén, nagyjából a Volga-könyök és az Urál hegység közt elterülő lankás, dombos vidéken, a votjakok és a déli zürjének mai lakóhelyén keresendő“.

Prémes állatok (hód, sün, nyest) finnugor eredetű nevei alapján Kálmán Béla (Obi-ugor állatnevek. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 43. sz. 30. l.) annak a nézetének adott kifejezést, hogy a finnugorság lakóhelyének „északi határa nem lehetett magasabban az északi szélesség 61 fokánál és nem lehetett keletebbre, mint az Urál hegység“.

Az elmúlt években két etimológiai tanulmányban⁵ rendszeresen megvizsgáltam az uráli nyelvek régi halneveit, illetőleg fa- és fűshely neveit s az ismert és az új szóegyeztetésekből olyan tanulságokat is levonhattam, amelyek értékesíthetők voltak az uráli nép és a finnugorság lakóhelyének földrajzi meghatározása szempontjából. Ennek a két dolgozatnak az ered-

⁵ Az uráli nyelvek régi halnevei 1935. Nyelvtudományi Közlemények XLIX. 1–97; Fák és fűs helyek régi nevei az uráli nyelvekben 1943. Finnugor Értekezések 7. sz. és Nyelvtudományi Közlemények LI, 412–434, LII, 3–14, 247–261, 309–344).

ményei ösztönöztek arra, hogy végigvizsgáljam a rendelkezésre álló összes életföldrajzi adatokat és valamennyi adat figyelembevételével próbáljam meghatározni az uráli nép és a finnugorság lakóhelyének területét és hozzávetőleges határait.

* * *

A esűszómaszók, lepkék, rovarok neveit általában figyelmen kívül hagyva nézzük meg, hogy milyen állatokat ismert az uráli, illetőleg a finnugor nép.⁶

Az emlős állatok neveit végigtekintve azonnal feltűnik, hogy bizonyos állatoknak, amelyeknek pedig kétségtelenül jelentős szerepe volt mind az uráli, mind a finnugor korszakban, sőt az uráli népek külön életében is, nincs közös neve az uráli nyelvekben. Ennek az lehet a magyarázata, hogy primitív népek ősi szokásaként mind az uráli nép, mind pedig a finnugorság vallásos tiszteletben tartott egyes állatokat, különösen nagyobb ragadozókat⁷ és ezek nevét tilos volt kimondani.⁷ Valószínűleg a tabuval magyarázhatjuk a medve (*Ursus*), a farkas (*Canis lupus*) és a rozsomák (*Meles* vagy *Mustela gulo*) közös nevének hiányát.

Figyelhet érdemel a farkas (*Canis lupus*) egy permi-lapp neve: zürj. I., Ud., V. *kejin*, S., L. *kejin*, P. *ke(i)in*; votj. U., MU., M. *kion*, M., J. *kion*, G. *kijon*, *kijon*; lp. Leem (elavut) *gaidne*, plur. *gainek* (Wichmann: FUF. XII, 131).

Kétes finn-lapp egyezést mutat a medve (*Ursus*) következő neve: f. *kontio*, karj. *kondia*, aum. *kondie -di*, vepszeD. Kett. *koñdi* 'Bär';? lpN. Friis *guovčča* 'Ursus arctos' Niels *guow'žá* 'Bär', Gen. Nrt. *kuspč*, T. *kimč*, Itk. Pts. *kñōvč* 'š', T. *kñūbč* 'š' 'Bär' stb., stb. (Toivonen, Affr. 119, 160. sz.).

Nem lehet eldönteni, hogy mi volt az eredeti jelentése a következő uráli állatnévnek: lpN. Friis *čaermak*, *čiermak* 'vitulus rangiferinus unum et nunc natus', L. Wikl. *čērmake* 'einhähriges Rentier (im Frühling)', lpK. Friis *čierma* 'lupus', (vö. Tornaeus MSFOu. LXVII, 350) *sirma* id.; eserB. *šermā* 'Luchs', J. *šormo*, G. *šurmanšā*, M. *šurma šā* id. stb.; votj. *šor* 'Marder'; zürj. Wied. *ser* (j; *šer*) id. (permi -r < *-rm-); — szamJur. *sārmik*, *sārmij*, *sārmink* *sarmik* 'wildes Tier; Wolf', *tirta* s. 'Vogel („fliegendes Tier“)', Knd. mser

⁶ Az állatok felsorolásában általában Mela A. J.—Kivirikko K. E. Suomen luurankoiset Vertebrata Fennica² Porvoo, 1909. c. művének osztályozását követem. — A halak földrajzi elterjedésére vonatkozó orosz forrásművekre vö. fennebb említett tanulmányomat.

⁷ A tabu, amelynek általában igen nagy jelentősége volt és van a primitív vadász-népek életében, tehát egyes fontos ősi állatnevek elfelejtésére és a nyelvből való kiveszésére ad alkalmat s így szegényebbé teszi a szókincset. A szótílalom azonban más szempontból — amint azt Nirvi R. E. a keletitengeri finn nyelvekre vonatkozólag nagyon érdekesen kifejtette — gazdagítja a nyelvek szókészletét az állatok valódi neve helyett használt körülíró, illetőleg kedveskedő elnevezésekkel. Az ilyenfajta elnevezések között igen régiek is akadhatnak (Nirvi R. E., Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämeren suomalaisissa kielissä, 1944, 343 l. Sanankieltoista (Virittäjä, 1944, 93—105); Die Erscheinung des Tabu als wortgeschichtlicher Factor. Studia Fennica V. 3 Helsinki 1947).

salmik, halmik 'Zobel', Bud. *sārmik* 'Wolf', Reg. *sarmik* 'Tier'; *hore s.* 'Bär (Mann)', *firti s.* 'Vogel', vö. Castr. Jur. *sarma: pīsarma. pisarma, pinsarma* 'Nachtvogel, Eule' (*pi* 'Nacht'); Jen. *same* 'Wolf'; szamO. N. *hurup*, Kar. *surm*, Taz *surem*, Jel., B. *sūrup*, KO., K., Č. *sūrm, surum, surēm*, NP. *sūram* 'wildes Tier'; *telžer-hurup* stb. 'Vogel'; Pal'as (Zoogr. II, 71) „Caragassis“ *sarma* 'Tetrao bonasia' (Paasonen, Beitr. 219, 281. sz.).

Az *Erinaceus europaeus finnugor* neve a m. *sül, sün* (a régi nyelvben *szöl, szül* is), a f. *siili* szóban és azonos jelentésű megfelelőikben őrződött meg: mdE. *šejel, šäjel, šäil, šijel*, mdM. *šejäl, sijäl*, cserB. *šulä* (Paasonen, s-laute 54, 64. sz.) A *sün* elsősorban európai állat, a 61°-tól délre egész Európában el van terjedve s a Kaukázusban és Szibériában is előfordul (Mela—Kivirikko 13).

Uráli eredetű a közönséges menyét, a *Mustela vulgaris v. gale v. nivalis* votj. J. M., S., G. *jurmeg*, MU., U. *jurmek* 'Wiesel' neve, amelynek az osztját. szamojédokban van megfelelője: B. *üärmäk* 'Sibirischer Feuermarder; *Mustela Sibirica*' (Wichmann: Fl. F. XIV, 85—86).

Vagy a közönséges menyét vagy a hermelin uráli neve maradt meg a következő egyeztetésben: osztj. Pallas „Surgutensis“ *kur* 'Mustela gale': — szamO. N., Jel., B., Taz, Kar. *kur (kor)* 'Hermelin', NP. *kurru, härğa kur* 'Feuermarder; *Mustela Sibirica*', vö. *kureňav, kurešpaŋ* 'Hermeline fangen' (Harmatta, MNy. XLV, 162).

Igen nagy fontossága van a vidranyest vagy nyérc, a *Mustela v. Viverra v. Vison lutreola* (Sumpfotter, Nerz, Nörz) nevének, amelynek uráli voltát Toivonen mutatta ki (FUF. XXI, 98): f. *häähkä* (vö. Kiparsky: Virittäjä 1949, 66), aun. *häähku*, lüd *häähkäine* 'Sumpfotter', vepsze Lönnr. *hähk* 'Mustela lutreola', Setälä *h'ähk* 'hópka', Kett. *hähk* 'Sumpfotter', cser. Wichm. KH. *šäška*, U., C. *βüt-šäškä* 'Otter' (*βüt* = víz), J. *šäška*, M. *šäškä*, B. *šäškä* 'Nörz, Sumpfotter'; — szam O. N. *töt*, K., NP., Kar. *töt*, Jel., B., Taz *töte*, Čl., FO. *töüt*; K. *t'ä* 'Otter', Donner - Joki *tš'ä'ŋ, tšä* 'Fischotter'. Vö. még Pallas (Zoogr. I, 77) „Coibalis“ *taedt*, „Arinzis“ *thitau* 'Viverra lutra' (vidra). — A vidranyest vagy nyérc jellegzetes európai állat. Elterjedésének keleti határa az Urál, Szibériában egyáltalán nem fordul elő (Mela—Kivirikko 20. Vö. még Murray, The Geographical Distribution of Mammals 115), s amikor a szamojédok elvesztették szemük elől, nevét könnyen ráruházhatták a színben és életmódban hasonló vidrára. Ennek az eddig figyelembe nem vett életföldrajzi adatnak nagyjelentőségű helymeghatározó értéke van: ez az egyeztetés egyik bizonyítéka annak, hogy az uráli nép és a finnugorság lakóhelye az Uráltól nyugatra, tehát Európában terült el.

A vidranyest egy másik, de csak a finnugor korig visszavezethető neve a f. lüd *tšihk* 'hópka', *tšihk* id., aun. *čihku* 'myyrä?' (vakondt) szóban, valamint lapp és komi megfelelőiben maradt meg: lp. „dial.“ *čacke* 'Mustela erminea';

Hermelin', S. *tjaske* 'Mustela; Hermelin', Wikl. *fšässkē, fšäšškē* (-š- < -s-) stb. id., Lag. *tsqškīē, fštskīē* id., Hal. *čässkie* id.; zürj. Wichm. Ud. *tsūs* 'Nörz, Sumpfotter' (Toivonen, Affr. 132, 198. sz.). A lappban névátvitel történt, mert a vidranyest nemcsak Szibériában, hanem Skandináviában sem fordul elő (Mela - Kivirikko 20).

Uráli eredetű a vidranyest egy mordvin neve: *patša* 'Flussotter; hopka', *ved-p*, id. (*ved* = *viz*), mDM *ved-patša* id. A moksa-mordvin *patša* szó önálló használatban 'xopek' (= Iltis; görény) jelentésben fordul elő. A szó osztják-szamojéd megfelelőinek 'hód; Biber' jelentése van: K. *putco*, NP. *putču*, KO., Č. *pučo*, N. *pož*, Jel., B. *puče, puč*, Taz. *pūč*, Kar. *put* (Paasonen, Beitr. 118, 190.sz.). Figyelmet érdemel a következő kamasz-szamojéd adat: Donner - Joki *pušoyū* 'Mustela sibirica'. — Hogy mi volt a szó eredeti jelentése, nem lehet eldönteni, a mordvin és a kamasz-szam. adat szerint valószínűleg valamilyen *Mustela*, s így nem lehetetlen, hogy a szó eredeti jelentését a mordvin őrizte meg.

Bizonyosan jól ismerte mind az uráli, mind a finnugor nép a nyusztot, a *Mustela martes*et, amely főleg a zordon fenyőerdőket kedveli s majdnem egész Európában, Közép-Ázsiában és Dél-Szibériában honos, de nem fordul elő Közép- és Észak-Szibériában (Brehm—Méhely, Emlősök I. 620; Mela - Kivirikko 21). A *Mustela martes* uráli neve őrződött meg valószínűleg a cser. *luj, lēi* 'Marder' és az azonosjelentésű vog. Pallas (Zoogr. I, 86) *loisa* szóban. A déli-szamojéd megfelelőiben névátvitel történt: Motor *lei, lui* 'Fuchs', Taigi *lui* id., Pallas (Zoogr. I. 46) „Caragassis“ *locka, lui* 'Canis vulpes', (Zoogr. I, 51) „Tataris monticulis“ *lui* 'Canis lagopus'; — szamO. N., Čl. *loga*, KO., B., Taz. Kar. *lokā, K. lokka* 'Fuchs', Pallas (Zoogr. I, 51) „Ostiacis ad Narym“ *nju-loga* (= *Vulpes alba*) 'Canis lagopus' (Paasonen, Beitr. 280, 348. sz. Vö. még Donner K. osztják-szam. adatait Anl. lab. 4.). A szamojéd adatokban a *-ga, -ka, -kka* végzet ismert kicsinyítő képző. Képzőnek fogható fel a vog. *-sa* végzet is.

A *Mustela martes* magyar *nyuszt* neve finnugor eredetű. A szóvégi *-t* elhomályosult képző (R.: *nuz, nuz*). A szó ismert finnugor megfelelői: vog. Munk.—Szil. *noxs* 'nyuszt; Marder', Kann. *nofs, nuxs* stb. 'Zobel', osztj. Karj.—Toiv. *noγds*, plur. *noγdsät* 'соболь; Zobel', Koš, Fil. *noγds*, C. *noγds*, Sog., Č. *noγds*, Kr. *noγds* stb. id., vö. osztj. É. Beke *noγos, noγos, noxs* 'nyuszt; Marder'; zürj. Wied. *niz, niza* 'Zobel; Mustela zibellina', Wichm.—Uotila V., Peč. *niz, I. nuz* 'Marder (V.), Zobel (Peč., I.); votj. Wied. *niz, naz* 'Zobel; Mustela zibellina'; f. észt Wied. *nugis* stb. 'Baummarder; Mustela martes' (Toivonen, MSFOu. LXVII, 378—379). Tulajdonképpen nem lehet eldönteni, hogy a szó eredeti jelentése 'Mustela martes' vagy 'Mustela zibellina' volt. Utóbbi csak mai szemléletünk szerint jellegzetes szibériai állat. Régen Európa északi vidékein is előfordult, s csak a folytonos üldözés szorította ki Európá-

ból, majd Nyugat-Szibériából is Északkelet-Ázsia legsötétebb erdőibe, főleg cirbolyafenyveseibe (Brehm—Méhe'y, Emlősök I. 631). Murray szerint (128. l.) a coboly Észak-Európában is honos.

A *Mustela foina* ott él, ahol a *Mustela martes*. Finnugor korig visszavezethető neve a magyar *nyest* '*Mustela foina*' szóban (a *-t* elhomályosult képző, vö. *nyuszt*) és az azonosjelentésű f. *näätä* szóban maradt meg. A lp. *nätte*, *nätte* stb., amellyel Lindström (Suomi 1852) és Budenz (MUSz. 416) egyeztették a magyar és a finn szót, jövevényszó a finnből.

Bár nyelvi adatokkal nem tudjuk igazolni, mind az uráli nép, mind a finnugorság ismerte a vidrát (*Lutra lutra* v. *Viverra* v. *Mustela lutra* v. *Lutra vulgaris*; Otter, Fischotter). Ez a vízi állat majdnem egész Európában honos, továbbá Szibériában és Közép-Ázsiában is előfordul. (Brehm—Méhely, i. m. I, 676: *Mela*—Kivirikko 23). A vidra elterjedésének északi határvonala összeesik az erdővonallal. A vidra f. *saarva*, *saarvas*, *sarva*. (*Mela*—Kivirikko 23) *sakarva*, vepsze *zagarv*, *sagarm* nevének csak a lappban van biztos megfelelője: *čavres*, gen. *čavrra* id. (Setälä: FUF. II, 265).

A borz, a *Meles meles* v. *Meles taxus* uráli nevét Wichmann mutatta ki (FUF. XIV, 86): eser KH., JU. *nerγa*, ('. *nergē*. B. *nerge*. 'Dachs; Meles taxus'; — szamO. Sirelius (mscr.) Ostr. *narak*, Tim. Ob. *nark* id. Ide tartozik még Pallas (Zoogr. I, 70) „*Samojedis monticolis*“ *norgo* id. (Pallas i. h. „*Tungusis*“ *nurgo* bizonyosan jövevényszó a szamojédból). A borz Skandinávia északi részét kivéve egész Európában el van terjedve, Szibériában a Lena folyóig található (Brehm—Méhely i. m. I, 590; *Mela*—Kivirikko 24). Elterjedésének északi határa Finnországban — *Mela*—Kivirikko (II) szerint — 66°10'.

A borz, a *Meles meles* vagy valamilyen *Mustela* uráli neve maradt meg a következő egyeztetésben: osztj. Pápai Munk. VJ. *kōč* 'борсукя (borz)', Karj. FD. *zuūt*, V. *kōt*, Vj. *kōts*, VK. *kōt*, Likr., Mj. *kōt*, Trj. *kōt* 'Dachs'. — szamO. N. *kāš*, K. *kās* 'Sibirischer Fenermarder; *Mustela sibirica*' (Toivonen, Affr. 176, 324. sz.). A jelentés eltérése miatt nincs okunk Toivonen egyeztetésének helyességében kételkednünk. Ilyenféle jelentésetérést állatneveknél más biztos etimológiában is találunk. Pallas (Zoogr. I, 90) „*Ostiacis*“ *kas* '*Mustela putorius*' valószínűleg jövevényszó az osztják-szamojédból vagy pedig osztják-szan ojed adat.

A kutyának, a *Canis familiaris*nak a finnugor korszakig visszavezethető nevét ismerjük: f. *peni* 'valp, unge, racka' (fiatal kutya, kutyakölyök), lpN. Friis *baena* 'Canis', L. Wikl *paena* 'Hund' (vö. UL. 198), K. Gen. *pien*, *piennecy*, *piannery* id.; mDE. *fiine*, M. *fiinē* id.; eser. *pi*, *pi*, *pi* i. d, zürj. I. *pon*, votj. Wichm. G. *pun?*, MU. *puni*, *punu*, U. *pîni* id.;? m. *fene* 'ferus, trux, truculentus' (Buden. MUSz. 512—513; Donner K., Anl. lab. 187. 90. sz.). Azok a 'canis' jelentésű szamojéd szók, amelyekkel Setälä (Stufenw. 23, Verw. 46) egyeztette a f. *peni* szót és megfelelőit, aligha tartoznak ide (vö.

Paasonen, Beitr. 96—97. 292 és Donner K. i. h.). Ezen szövegyeztetés alapján feltehető, hogy a kutya már legalább is a finn-ugor korszakban házi állat volt s mint ilyen hűséges segítőtársa a finnugor alapnyelvet beszélő népnek a vadászatokon a vadállatok és a madarak elejtésében és a nagyobb vadak hazaszállításában. A déli lappok egyes vidékeken bizonyosan megőrzött régi szokásként még ma is — éppen úgy, mint valamikor a finnek ősei — a leölt fókát vagy rénszarvast feldarabolva s az állat lenyúzott bőrébe kötözve kutyákkal vontatják haza s az ilyen állatbőröket nagyobb terhek szállítására is felhasználják (vö. Wiklund: Folkliv 1938, 19—20).

Mivel a róka, *Canis vulpes* v. *Vulpes vulpes* v. *Vulpes vulgaris*, egész Európában és Ázsiában honos, feltehető, hogy — bár közös uráli eredetű nevét nem ismerjük — nemcsak a finnugorság ismerte, hanem az uráli nép is. A róka finnugor neve a magyar *ravasz* 'schlau, listig, hinterlistig, arglistig', régi nyelvi 'Fuchs' szóban és megfelelőiben maradt meg: mdE. Paas. *ri'väs* 'Fuchs', cser. Wichm. KH. *rā'pāš*, U. *rā'pāš*. M. *rā'pāš* id.; zürj. Wied. *rutš*, *rutš*, *ruš* 'Fuchs, falscher, heuchlerischer Mensch', Wichm. I., Ud., Peč. V., S. L., Le., P. *rutš* 'Fuchs'; votj. Munk. S., M. *šiči*, G. *šiči*, K. *duče*, *šūči*, *šūčē* d., Wichm. G. *džiči*, *džiči*, M. *džiči* id. (Toivonen, Affr. 165, 297. sz.).

Nem világos, hogy milyen viszonyban van a magyar *ravasz* szóval és megfelelőivel a *Canis vulpes* magyar *róka* neve. Ez a szó valószínűleg egy **rov*-tóból való *-ka* kicsinyítőképzős alak és így összetartozhatik a következő szavakkal: f. *repo*, gen. *revon*, lpN. Friis *riepo*, *rievan*, *rievan* 'Vulpes', Niels. *rieván* ~ *rieván* 'Canis vulpes; fox', Wikl. L. *rēvpihe-*, nom. *rēpi* 'Fuchs', Lag. Arj. *rē'ēp, ē*, *rē'ē, i'ij* 'Fuchs' stb., Könk. *ri'ēvan*, Uts. *ri'ēvan*^N stb.; Nes. *ri'ē^Hpp^A* - *källe's* (= Fuchs - Ehemann) 'Kosenamen des Fuchses' (vö. Niels P. *riepō-galles* 'a name used to designate the fox (only in folk tales)' stb.). A *Canis vulpes*nek ez a neve — éppen úgy mint a *ravasz* és megfelelői — praeárja jövevényt szavaz a finnugor alapnyelvben egy **reup-* alapalakból (vö. Wichmann: FUF. VII, 50; Kalima: Virittäjä 1932, 109).

A *Phoca vitulina* f. *hyle*, *hylje*, *hylki*, észt *hülge*, liv Kett. *ilgaz*, *ulgaz*, plur. *ilgōn* 'Seehund' nevét Paasonen egyeztetette fennebb tárgyalt dolgozatában (II. l.) — nem teljes meggyőződéssel — a fóka északi-manyysi Ahlqv. *sāgil* és északi-hanti Ahlqv. *sāgil* nevével. Figyelembe kell vennünk Karjalainen-Toivonen hanti szótárának adatait: Kaz. *šāga s'* 'Seehund (nicht vom Sehen bekannt)', O. *sāgal* ('einem Seehund ähnlich, kurzhaarig'). Figyelmet érdemel Pa'as (Zoogr. I. 114) adata „Vogulis et Ostiacis“ *tschūgil* id. — Az egyeztetés helyességében nincs okunk kételkedni. A szókezdő hangok (f. *h-*, vog. *s-*, osztj. *š-*, *tsch-*) eredeti kakuminális affrikáta, **č*-hang folytatói. (A manyysi-hanti adatok szók kezdő hangjaira vö. Paasonen, Beitr. 174., 200., 217. sz. egyeztetéseit.) Karj.—Toiv. osztj(O. *sāgal* adatában viszont a szókezdő *s*-eredeti jésített affrikátára utal. Ami a szóközépi hangokat illeti, már Paaso-

nen megállapította, hogy az eredeti fgr. *-lk- mássalhangzó-kapcsolatna az obi-ugor nyelvekben ebben az esetben is metathezissel *-gl- felel meg.

A mókusz, a *Sciurus vulgaris* egész Európában és Szibériában megélészakon egészen a fenyőhatárig (Mela—Kivirikko 36). Uráli eredetű neve a f. *orava* 'Eichhorn' szóban és megfelelőiben őrződött meg: pl. *oarre*, n.d. *uro*, *ur*, cser. *ur*, zürj. *ur* id.; — szam. Pallas (Zoogr. I, 187) „ejus [samoj.] stirpis monticolis sajanensibus“ *orop* 'Sciurus striatus' (Setälä. Verw. 47). A szamojéd adatban levő szóvégi -p ősi, a f.-va képzőnek megfelelő képzőnek fogható fel (vö. Lehtisalo, MSFOu. LXXII, 243—244).

A mókusznak egy másik uráli eredetű nevét őrzi a m. *evet*, régi nyelvi *evét* 'Eichhörnchen, Sciurus vulgaris' szó azonos jelentésű osztják- szamojéd megfelelőivel: O. *tabék*, B. *täpäk*, Taz *täpäñ*, Kar. *täpeñ*. A szókezdő *s- vagy s- a magyarban szabályosan elveszett (Törv. n. n.: FUF. XXII, 161).

Az óvilági csíkos mókusz, *Sciurus striatus* v. *Tamias asiaticus*, amelynek elterjedési területe a Fehér-tengertől és a Dvina folyótól az Amur mellékéig terjed, Európának csak legkeletibb részében fordul elő (Brehm—Méhely i. m. II, 429). Biztos finnugor eredetű nevét nem ismerjük. A *Sciurus striatus* vogÉ. Ahlqv. *košar*, Munk.—Szil. *krošér* nevének csupán hanti megfelelője van kimutatva: KARJ. FD. *k_ō'v'ár*, Kr. *kušar*, V. *k_ō'tarkè* stb. 'бурыйтикъ' (Paasonen: FUF. II, 125; Toivonen, Affr. 145, 234. sz.). Paasonen (FUF. VI, 125) lehetségesnek tartja, hogy az obi-ugor szó az altáji *okur* 'Sciurus striatus' hangátvetéses átvétele.

A *Mus musculus* finnugor korig visszavezethető neve őrződött meg a magyar *egér*, f. *hiiri* szóban és ismert megfelelőikben: vog. Kann. (mscr.) T.J. *teŋkär*, TČ. *teŋGa'r*, AK., FK., DV. *täŋkär* stb. 'Maus'; osztj. Karj. *tēŋgar*, Vj. *teŋkär* stb.; zürj. *šyr*, *šir* 'Maus, Ratte', Wichm. *šir*; votj. Wichm. G. *šir*, J. *šir* 'Maus'; n.d. Paas. E. *tšejēr*, *tšejēr*, M. *šejār* id. (Paasonen: FUF. XII, 306; Lehtisalo: FUF. XXI, 37.). A lapp adatok — N. *snjiras*, L. *šnērra* — nem tartoznak ide: -rr- < *-ōd-, vö. Lagerkrantz, Lapp. Wortschatz. SzamJur. Knd. Castr. (nscr.) *jangal*, *janġar* 'Maus' jövevényszó a hanti vaszjugani nyelvjárásából (vö. Paasonen Beitr. 257—258). Schott, Lindström, Europaeus és Budenz ezt a finnugor szócsaládot kapcsolatba hozták a mandzsu *singeri* 'patkány', tunguz *siherokan*, *hiherokan* 'egér, patkány' szavakkal (MEtSz.). A finnugor alapnyelvben a szónak nem lehetett 'patkány' jelentése, mivel a *Mus rattus* csak a középkorban, a *Mus decumatus* pedig csak a XVIII. sz.-ban került át Ázsiából Európába (Brehm—Méhely i. m. II, 484, 487).

A hód, a *Castor fiber* finnugor neve maradt meg a f. *majava*, *maja* 'Castor fiber' szóban és megfelelőiben: lp. Lag. Uts. *mārtti* T, Nes. *mā'djje*, K, Neid.

* Narvi R. E. Sanankieltoja... c. művében — amint Kettunen bírálatában (Virittäjä 1944, 191) olvashatjuk — nem fogadja el Paasonen egyeztetését, hanem a f. *hylje* stb. szót a f. *hyltätä* igével hozza kapcsolatba.

madjji id., Gen. K. *mājjeg*, N. *mājjij*, *mājjij* id.; md. Wied. E. *mijav*, Rav. Mar. *mijal* id.; votj. Munk. Jel., Glaz. *mij*, Szar. *miji*, Wichm. G. *mij*, *mijji*: zürj. Wichm.—Ust. V. I. *moi* id. (Wichmann, JSFOu. XXX., 9; Ravila: FUF. XX, 98; Lakó FE. II, 8). — Alig van állat, amely nagy területekről olyan gyorsan pusztult volna ki, mint a hód. Elterjedési öve ma is három földrészen, Európán, Ázsián és Amerikán vonul át az é. sz. 33° és 68° között, de kétségtelen, hogy régen még szélesebb körben volt elterjedve (Brehm—Méhely i. m. II, 451). Ezért aztán a neve is könnyen elfelejtődhetett olyan területeken, ahonnan kipusztult. Érdekes felvilágosítást nyújt erre nézve Karjalainen—Toivonen hanti szótára, amelyben a hódnak egy obi-ugor nevére nyolc nyelvjárásból a következő adatokat találjuk: C. *māz* 'ein Tier des Wa des, das niemand gesehen hat', Kam. *maž* 'доберъ; Biber', V. *māz* 'Biber (kommt nicht mehr vor)', Vj. *māz*, plur. *māzāt*, VK. *māz*, Vart. *māz*, *māz*. Likr. *māz*, Mj. *māz*, *māz* id., Trj. *māz* 'Biber (seit langem nicht mehr vorgekommen)'. — Ennek a szónak egyes hanti nyelvjárásokban és a manysziban 'vak nd, patkány, vándoregér' stb. megfelelői vannak: osztjÉ. Ahlqv. *monz*, *moz*, *mojk* 'Maulwurf', I. Patk. *maž* 'hód, patkány, Lemming, Myodes Obensis', Paas. K. *māz-tenkar* 'Maulwurf, Ratte', J. *māz* 'Biber'. A hódnak ez az obi-ugor neve (eredeti szóközépi *-i- vagy *-i/k- val) etimológiailag nem tartozik össze a finn *majava* szóval és megfelelőivel. — Régi hód-nevek elfelejtődését egyes nyelvekben, pl. a hantiban elősegítette az is, hogy a hód neve valószínűleg szótilalom alá esett. Érdekes felvilágosítást nyújt erre vonatkozólag is Karjalainen—Toivonen hanti szótára, ahol a hód nizjami nyelvjárásbeli *jin uqia* (= vízi állat) neve mellett a következő megjegyzést találjuk: „beim biberfang dürften in alter zeit die gegenstände nicht mit ihren richtigen namen genannt werden.“

A magyar *hód* 'Castor fiber, Lutra; Bibertier' szónak az obi-ugor nyelvekben van megfelelője: vog. Ahlqv. *quontel* 'Biber', *zundyl* 'Maulwurf', Munk. *zuntil* 'vakondok'; *zuntél*, *zuntél* 'hód', *khontél* id. Az északi-hanti Ahlqv. *zundyl* 'Maulwurf' bizonyára jövevényt szó az északi-manysziból. Az obi-ugor adatokban az -l, -l' képző. A szó megvan a törökségben is: kir., oszm., csag. *kunduz* 'Biber, (kir.) Fischotter'; bar., sor *kundus* '(bar.). Biber; (sor) die (grüne) Eidechse', kaz. *kondoz* 'Biber, Otter', mis. Paas. *kandys* 'Biber'; tel., alt., leb., sor, szag., kojb., kacs. *kundus* 'Biber', csuv. Munk. *žondor* 'hódprém' stb. A török alakok z (~ r) eleme képző (Németh: NyK. XLVII, 78). A magyar *hód* vogul megfelelőivel vagy ősi török jövevényt szó az ugarság nyelvében vagy pedig még sokkal régebb korból származik és emléke annak az érintkezésnek, amely az uráli nép és a törökség őse között történt.

A *Lepus europaeus* jellegzetes közép- és dél-európai állat, de legészakibb változata Kelet-Európa északi részében is előfordul. (Brehm—Méhely, Emlősök II, 625; Mela—Kivirikko 52—53). A *Lepus* uráli neve őrződött meg a magyar *nyúl* szóban és azonos jelentésű ismert megfelelőiben: zürj.

úimal, md. *numolo*, *numêl*, lpS. *íommêl* stb.; — szamJur. *úawa*, T. *íomu*, Jen; *úaba*, O. *úoma*, *úewa*, *úuo*, *úo* (Paasonen, Beitr. 15, 14. sz.).

Több szóegyeztetés tanúsága szerint az uráli népek régi lakóhelyeinek egyik legjellegzetesebb állata volt a rénszarvas, (Cervus tarandus és a jávorszarvas, Cervus a'ces.

A rénszarvas egyik ősi neve őrződött meg a következő ismert egyeztetésben: lpN. Friis *boaco* 'Tarandus domitus', Niels. *buātsu* 'zahmes Renntier', *buatsu* 'Renntier', L. Wikl. *pōcuŋ* 'Renntier' stb., stb.; cser. Wichm. KH. *pū'čsō*, U., C. *pū'čsō*, C. *pī'čsō*, *βū'čsō*, M. *pu'čso* 'Renntier', Paas. B. *pū'čsō*, Gen. P. *pūčō* id.; zürj. Wied. *pež* 'junges, ungehörntes Renntier', Wichm. I. *pež-ku* 'Renntierkalbhaut'; votj. Wichm. U., G., M., J., MU. *pužeŋ*, Munk. S. *pužeŋ*, 'Renntier'; vog. Ah'qv. *pāsi*, *pasig*, Munk—Szil. E. *pāsi* 'Hirschkalb. Rennkalb'; osztj. Karj. Kr. *pēčsō* 'Renntier im ersten Jahre', V., Vj. *pēčsō* 'Renntierkalb', Kaz. *pēčsō*, Ni. *pēčsō* 'Renntierkalb im ersten Jahre' (Toivonen, Affr. 82, 70. sz.). A finn *poro* 'Renntier', amelyet Setälä kétkedve egyeztetett a fenti szócsaláddal, nem tartozik ide. Ellenben aligha választható el ettől a finnugor szócsaládtól a következő kamasz-szamojéd adat: Donner — JOKI *puñzu* 'zweijährige Renntierkuh'. A szóközépi -ñz- ebben a szamojéd szóban eredeti jésített *-ñč- mássalhangzó-kapcsolatra vezethető vissza (vö. Paasonen, Beitr. 174) míg a finnugor adatok szóközépi hangjai nemjésített *-č- vagy -ñč- folytatói (vö. Toivonen, i. m. 208—216, 218—220). A rénszarvas lp. *boaco* nevében és megfelelőiben tehát valószínűleg a Cervus tarandus uráli neve őrződött meg.

A rénszarvas (vagy jávorszarvas) két másik uráli korig visszavezethető nevét kell látnunk a következő egyeztetésekben: md. *sardō*, *sarda* 'Elentier, (nyelvjárásilag) 'Renntier', cser. *sordā*, *sarčā* id.; vogÉ. Ah'qv. *surti* 'Renntierkalb, ein halbes bis ein Jahr alt', Munk. — Tiócs. *surti* 'Renntier'; osztj. Paas. J. *surti*: *s.-wāiāy* 'Elentier im 3. Jahre', *s.-wāi* 'Renntier im 3. Jahre', stb. stb. Vö. még Karj. — Toiv. V. *surti* 'ein Jahr altes, im zweiten Jahr stehendes zahmes Renntier'. Vj. *surti* 'im dritten Jahr stehendes Wildrenntier (mit 3 zackiger Geweihspitze); dreijähriges zahmes Renntier', Likr. *surti* 'ein Jahr altes Tier' (Pferd, Bär, Hund u. a.), Trj. *surti* 'im zweiten Jahr stehendes zahmes Renntier, ein Jahr alt (Fohlen, zahmes Renntier)'; Kaz. *surti* 'ein Jahr altes Kalb der Kuh, Fohlen des Pferdes, Kalb des Elentiers, des zahmen Renntiers; einen Winter alt (Pferd, Kuh, Elentier, Bär)'; — szamJur. *siraei* 'jähriges Renntierkalb', Schlöz. *searda* 'vitulus', O. Pallas (Zoogr. I, 107) „ost. ad Kaas fl. 'sjaera (Paasonen, Beitr. 93, 159. sz.; 214, 275. sz.). Paasonen (i. m. 93) felveti a kérdést: „Steht das Wort etwa in irgend einem Verhältnis zu Jenissei-ost. *seär*, *seäl*, *säl* 'Renntier'; soj. *sar* 'Ochse'; tung. *car* 'Stier'; burj. *zāri* 'Renntierochse'; mong. *cari* 'das wilde Renntier'...?“

Lp. D. Halász *tievona*, *tixonni*, plur. *tievoni* 'Elentierkuh': f. *tevanai* Lönnr. *teva* (alapjelentés valószínűleg) 'peura-eläin (naaras tai vasikka):

jávorszarvas (tehén vagy borjú)'; samJur. *ty, te, tō*; T. *tā*; Jen. *tia*; K. *tho Renntier*' (Setälä, JSFOu. XLIII, 58). A magyar *tehén* szó, amelyet Setälä a fenti szókkal egyeztetett, aligha tartozik ide.

Uráli eredetű a rénszarvas északi-vogul *sāli*, *sali* neve is, amelynek jurák-szamojéd megfelelőjét Lehtisalo (FUF. XXIX, 119) mutatta ki: *šē* 'Schlittenrenntier'.

Uráli eredetű a következő szócsalád is, amely 'rénökör' ~ 'ökör' ~ 'hím-állat' megfelelést mutat: samJur. *hōra* 'Renntierochs', *hōrie* 'Renntier-männchen', Reg. *hōrie*, *hōrū* 'Renntier (Mann)', *hore sarmik* 'Bär (Mann)', *habartaŋ* *hore* 'E'entier—Stier'; Schlöz. *choro juna* 'chanterius' (*juna* 'equus') T. *kuru* 'nicht verschnittenen Renntier'; Jen. B. *kura*, Ch. *kura* id. (mscr. „порозь“) O. Jel., B., Taz, Kar. *kor*, K. *kor-syr*, N. *kor-hyr* 'Stier, Hengst. mscr. „порозь“ (*syr, hyr* 'Kuh')' stb.; K. *kura* 'Ochs', *kura-fūjūŋ* 'Auerhahn' (*fūjūŋ* 'Auerhuhn', vö. *šūimū-fūjūŋ* 'Auerhenne', *šūimū* 'Stute'); — osztj. Karj.—Toiv. FD. *χō'r* 'männliches wildes od. zahmes Renntier', C. *χō'r*, Kr. *χōr* 'männliches Wildrenntier', V. *ḱā'r* '(unverschnittener) Ochs, Renntierochs; Hengst', Vj. *ḱā'r* 'Ochs; wilder Renntierochs; Hengst', Trj. *ḱār* id. Ni. *χō'r* 'Männchen (Renntier, Hund)', Kaz. *χō'r* 'Männliches Renntier; männlich (Pferd, „Kuh“, Hund, Schaf, Schwein)', O. *χā'r* 'männliches Renntier; männlich (jedes beliebige Tier)'; vogK., KL. *khōr* 'Männchen; Stier, Rennstier; männliches Elentier; Hengst', É. *χār* 'Rennstier', *χār-pi* 'Hengstfüllen', T. *khār* 'Hengst', vö. Ahlqv. *zar* 'Männchen; Renntierochs', *zar-lu* 'Hengst' (*lu* = *ló*), *qēr*, *qīr* 'Männchen, Renntierochs, Hengst'; zürj. *kyr*, *kyr-pon* 'männlicher Hund', f. *koira* 'Canis familiaris, max. mas', *koiras* 'mas, masculus brutorum et avium; Männchen bei Tieren'; *koiras-kettu* 'der männliche Fuchs', *koiras-hanhi* 'Gänserich', *koiras-teeri* 'Birkhahn', *koiras ja naaras* 'mas et femina animalium' (Paasonen, Beitr. 52—53, 95. sz.). Ide tartozik még m. *here* 'Drohne, Brutbiene; Hode' (Wichmann: FUF. XI, 205; Toivonen: FUF. XXII, 142).

Talán a fiatal jávorszarvas uráli neve őrződött meg a hanti Karj. — Toiv. V. *ūōχ* 'Elentier; der grosse Bär (Sternbild)', Vj. *ūōχ* 'Elentier; ein Sternbild', Trj. *ūōχ* 'Elentier' szóban, amellyel Paasonen (Beitr. 56, 301) kétkedve egyeztetette a következő kamasz-szamojéd szót: K. *ū-kī* 'junge Ziege'.

Figyelmet érdemel a következő egyeztetés, amelyben a rénszarvas-farok uráli neve őrződött meg: vogÉ. Munk.—Szil. *mańsik* 'Schweif'; osztj. Paas. *mēs'ay* 'Stutzschwanz, der (kurze) Schwanz des Renntiers, des Elens, des Bären, des Hasen', Karj. Vj. *mās'az* 'Schwanz (des Hasen, des Renntiers, des Elentiers)' stb.; — samO. Kar. *melä* 'Renntier-schwanz', Taz *mälä*, B. *mäëä* 'Schwanz' (Toivonen, Affr. 181, 336. sz.).

A finnugor korig tudjuk visszavezetni a következő három rénszarvas-nevet:

IpN. *aldlo*, L. *áltu* 'Rennkuh, die für gewöhnlich jedes Jahr kalbt', K. *alta* 'alte Renntierkuh', oszt. K. *uq̄ta*, J. *uq̄l'i* É. *vyti*, *vuta* 'Renntier', (vö. még Karj.—Toiv. FD. *uap̄*, Salym, AD. *uq̄p̄* 'wildes od. zahmes Renntier', Kr. *uq̄l'i* 'Wi'drenntier', V. *uq̄l'i* 'zahmes Renntier', Vj. *uq̄l'i* 'Wildrenntier; zahmes Renntier (zahme Renntiere gibt es hier nicht); VK. *uq̄l'i*, Vart. *uq̄l'i*, Likr. *uq̄l'i*, Mj. *uq̄l'i* 'Wildrenntier; zahmes Renntier', Trj. *uq̄l'i* Ni. *uq̄l'i*, Kaz. *uq̄l'i* id.); mdM. *aldā*, E. *elde* 'Stute'; cser. *βülö* id.; votj. *val* 'Pferd', zürj. *völ* id. (Paas nen. s-laute 135, Beitr. 137.).

A másik finnugor eredetű rénszarvasnév f. *vaadin*, gen. *vaatimen* 'dreijährige Renntierskuh' és megfelelői: Ip. „dial “ *vāṣa*, gen. *vācama* 'vitulus rangiferinus 2 annos natus, qui matrem sequitur', „dial “ *vāṣam*, gen. *vācama* 'rheno femina', N. Quigst. *vāca* 'Hunren, 2 aarig eller ældre, som følger moderne' (réntehén, kétéves vagy idősebb, amely az anyját követi), S. *watja*, *watjew* 'rangifer femina', L. *vāšau*, *vāca* 'dreijährige od. ältere Rennkuh' stb.; ndE. *vašo*, M. *vašā* 'das Füllen, Fohlen' (Toiv. n n. Affr. 93—94, 96. sz.).

'Réntehén' ~ nőstényá'at' je'entésmegfelelést mutat a harmadik egyeztetés: vogl. Ahlqv. *nati* 'Weibchen von Renntier'; osztj. Karj. FD. *nāpt̄*, Knd. *nu'pt̄*, V. *nə'wtēχ*, Vj. *nə'wtēχ*, Trj. *nāp̄t̄āχ* 'das weibliche Renntier'; f. Lönnr. *naattu* 'tyk, hynda' (Hündin), *natu* 'tyk, hynda, hona; sköka' (Hündin, Weibchen; Hure) *natukoira* 'tyk, hynda' (Hündin) *natukissa* 'katta' (Katze, Weibchen). A szóközépi f. -tt-, vog -t- < *-pt- (Toivonen: FUF. XVIII, 179).

Mai szemléletünk szerint mind a rénszarvas, mind pedig a jávorszarvas jellegzetes északi állat. Paasonen, Setälä és utánuk mások is a rénszarvas lapp *boaco* stb. nevéből és megfelelőiből azt a természetesnek látszó következtetést vonták le, hogy a finnugorság lakóhelye északi vidéken terült el. Bár a lakóhely északi fekvésére vonatkozó megállapítás kétségtelenül helyes, sem a rénszarvas, sem a jávorszarvas ősi neveinek helymeghatározó értékét nem kell túlbecsülnünk: az ősidőkben a rénszarvas egész Európában, sőt még Palesztinában is előfordult, a jávorszarvas pedig Európa nagy részében honos volt. Hogy ezt a két állatot az emberi művelődés mikor szorította fel jelenlegi északi hazájába, nem lehet megállapítani. Kétségtelen azonban, hogy a bizonyos fokig könnyen az emberhez csatlakozó rénszarvasnak nagy szerepe lehetett mind az uráli nép, mind pedig a finnugorság életében. Ez nem jelenti egyúttal azt, hogy akár az uráli, akár a finnugor korszakban rénszarvas tenyésztésről lehetne beszélni (vö. Wiklund: Folkiv 1938, 12—15, 371—404).

* * *

Gazdag és változatos madárvilága volt a szóegyeztetések tanúsága szerint az uráli népek régi lakóhelyeinek.

Valamilyen verébfajta vagy más kismadár finnugor neve örökölt meg a következő egyeztetésben: IpN. *cicce* 'Passer, avicula', Niels. *tsiḋiṣi* 'Vög-

lein, Sperling', L. *cijce-* 'kleiner Vogel', LAG. *tsō, ts, k* 'Fink', Itk. Ko. *tsēdzāž* 'Meise' stb.; zürj. Wichm. S. Ud., P. *džidž* 'Vögelchen, Vöglein' (I.), Uferschwalbe (Ud.), Turmschwalbe' (P.), WIED. *džydž* I. *džydž* 'Sperling, Uferschwalbe'; osztj. Karj. FD. *šēntš*, Ni. *šēš*, Kaz. *šēš* 'ein Singvogel' (Toivonen, Affr. 115, 149. sz.).

A barázdabillegető, a Motacilla is ismert madara lehetett a finnugor-ságnak és — bár uráli nevét nem ismerjük — az uráli népek is.

A f. *västäräkki, vestrikka, vestrikki* 'Bachstelze' szónak a következő jelentésben is pontos megfelelőit ismerjük: lpN. *baestar, baestaragas, vaestaragge* stb., Äimä *pešnirik* stb.; mdE. *uškerēj, M. uškāre'j, vāškāre'j*; vog. Ahlqv. *vārsež* (T. Munk. — Trócs. *určiz* 'cinke'); osztj. Karj. Sog. *vartšak* stb. id. (Toivonen, Affr. 198, 379. sz.).

A barázdabillegetőnek egy másik régi neve a mariból és az udmurtból van kimutatva: cserM *šēpiz'ik, šēpiz'ik* 'Bachstelze'; votj. U. G. *šē, šēg, J., M., S. šē, šēg* id. (Wichmann: FUF. VI, 36). Ez a madárnév hangutánzó is lehet.

Az uráli népek régi lakóhelyeinek jellegzetes madarai közé tartoztak a Corvus-félék. A Corvus cornix uráli neve a m. *varjú*, f. *varis, vares*, aun. *varoj* szóban és azonos jelentésű finnugor, illetőleg szamojéd megfelelőikben maradt meg: lpN. *vuoraš*, gen. *vuorrača* stb., L. *vuoračissa-*, K. *vīrčē* stb.; mdE. *varak'a, varšēj, varšej* stb., M. *varšī, varak'a*; vog. uri: u. *ūēkβē*; osztj. *varjāi', 'ūr j* stb.; — szamJur. *varja, varje*; O. *kuere* stb.; K. *bāri*; Koib. *bāre* (Paasonen Beitr. 52, 93. sz.; Donner K., Anl. lab. 130, 12. sz.).

A Corvus corax uráli nevét kell látnunk a f. *kaarne* stb. 'Rabe' szóban és megfelelőiben: lpK. *kārnas* stb.; md. *krandāš* stb.; cser. *kurnoš* stb., votj. *kīrniš* stb., zürj. *kyrnyš* stb.; — szamJur. *haraja, harna, harja, žarja, harjaes*; Mot. *chargoj* id. (Setälä, Verw. 47).

A Corvus corax magyar *holló* nevének obi-ugor és szamojéd megfelelői vannak: vog. *žulaz* stb.; osztj. *žulāž* stb. id.; — szamT. *kula*; Jen. Ch. *kuru-ke*, B. *kuru-ke*; O. *kule, kulli* stb.; K. *khūli* id. (Paasonen, Beitr. 39, 66. sz.).

A Garrulus-félék, a magtörők, amelyek az északeurópai és szibériai nagy erdőségeket kedvelik, nem hiányoztak az uráli népek régi lakóhelyeinek erdőiből. A Garrulus infaustus f. *kuusanka, kuukso* stb. neve uráli eredetű: lpN. *guovsak*, S. *kuöksek* 'Pica silvatica', cser. *kupšüle-kaik* 'Corvus glandarius' (*kaik* 'madár') stb., zürj. *kukša* 'Eichenhäher; Garrulus': — szamO. *kāsera* 'Nusshäher', Pallas (Zoogr. I, 397) „Motoro-Samojedis“ *kaisrae*, „Caragassis“, *gaeschira* 'Corvus caryocatactes', „Ostiacis ad Narym“ *chāsan* id. (Setälä Verw. 47). Ide tartozik még Donner—Joki karsz-szam. adata: *k'āžēra* 'Nusshäher'.

A Hirundo rustica finnugor neve őriződött meg a m. *fecske*, (N. *feske, fēske*), f. *pääsky, pääskynen* stb. szóban és megfelelőikben: lpN. *beskuš, -kuča* 'Hirundo', Ko. *pčā'sk-čon'č* stb. 'Hausschwalbe; Mauerschwalbe'; mdE.

pežgun stb., M. *pežgun* stb. 'Mauerschwalbe, Schwa'be'; zürj. Ud. *pišči* 'Schwalbe'; votj. *poškī*, *poški* stb. id. (Toivonen, Affr. 195—196, 372. sz.).

A tarka harkály, a *Picus major* f. *hähnä*, *häähnä* nevének finnugor megfelelői vannak: lpN. *čaitne* 'Picus tridactylus', *čainne*, *čaihne* id., L. *čai'one* 'Specht', K. *čāšne*, *čā'sn* id.; cser. *šiste* stb. 'Specht, Buntspecht'; votj. *šiž* 'Specht, Buntspecht, Picus major'; zürjP. *šiž* id. (Paasonen, s-laute 111, 161. sz.).

A ragadozó madarakat is ismerte a finnugorság (és bizonyára az uráli nép is) a következő etimológiák tanúsága szerint:

f. *kotka* 'Adler'; lpN. *goaskem* 'Aquila', L. *kōškēm* 'Flussadler', I. *kōššim* 'Adler' stb.; mdE., M. *kuškan* id.; cserB. *ku-tškōž* 'Adler', C. *ku-tškōž* 'ein grosse Raubvogel' stb.; zürjI. *kuš* 'Adler', V. *kuš* 'ein Raubvogel' stb.; votjM. *kuš* 'ein Vogel, vom Aussehen des Königadlers, aber kleiner', J. *ššunī-kītš* 'Adler' stb. (Toivonen, Affr. 124—125, 176. sz.).

A magyar *sas* 'Adler, Aar' szónak a lappban van biztos megfelelője: lpK. Friis *cisku* 'Falco lithofalco; Astur nisus', *cicka* 'Accipiter'. Kétséges a zürj. *žuž*, P. *žuz* 'eine Falkenart, Falco lanarius', Wichm- *šič* 'Uhu' ide tartozása (Toivonen, i. m. 197, 374. sz.).

A héja f. *sääksi*, *sääski* 'Falco milvus; Weihe' neve is finnugor eredetű, lpN. *čiešča* gen. *čievča*, *čikča*, gen. *čivča* 'Falco haliaëtus' L. *čekča* 'Fischaar' stb.; zürj. *tsiktši* 'Möwe; Larus'; vog. *səßs*, *sīßs* stb. 'Möwe'; osztj. *sīyəs* *sīy;əs* stb. 'Fischadler' (Toivonen, i. m. 168, 306. sz.; MSFOu. LXVII, 377).

Uráli eredetű a bagoly finn-karjalai *tuukkaja*, *tukka* stb., lúd *tukka* 'Bubo bubo' neve, amelynek a komiban van pontos megfelelője: P. *tupka* 'pöllö' (bagoly), V., S. *tup-jur* id. (Wichmann: Virittäjä 1927, 44—45). A név megvan a jurák-szamojédban is: Sj. *tuḡkan-tts* 'tikka' (harkály). (Lehtisalo: Virittäjä 1945, 421.). A szóközépi hangok *-pk- folytatói.

A bagoly f. vót *lakko*, karjalai *luukkaja* nevének csak lapp megfelelőjét ismerjük: N. Friis *loadko* 'Noctuae species', Leem *egge-luodko* 'Astur palumbarius' L. Wikl. *jeggē lor'ku* 'egy mocsári madár' (Wichmann: Virittäjä 1927, 44—45).

Az uráli népek régi lakóhelyein előfordult a császármadár vagy császár-fajd, a Tetrao v. Bonasa Bonasia (Haselhuhn). Ez a jellegzetes északi madár, amely Skandináviától Kamcsatkáig és Japánig ismeretes, a nagy erdőségeket kedveli (Mela—Kivirikko 240). Egyik ősi neve a f. *pyy* 'Tetrao bonasia', f. észt *pū*, *pūvi* 'Rebhuhn; Perdix' és a m. *fogoly* (N. *fogu-madár*, *fogor-madár*) 'Perdix' szóban, valamint Tetrao bonasia jelentésű ismert finnugor és szamojéd megfelelőikben maradt meg: lpN. *baggoi* L. *pakkūj* stb.; mdE. *povo*, *pov*, M. *pov-ūe*; osztj. Vj. *pengh*, *pōjk*, V. *pūnk*; — szamK. *pi-že* Setälä: FUF. II, 279; Paasonen, Beitr. 29, 47. sz.).

A Tetrao bonasia másik régi neve a permi és az obi-ugor nyelvekből van kimutatva: zürj. *šöla*, votj. *šala* 'Tetrao bonasia'; osztjK. *šutāi* J. *šy'dūi*

Pápai—Munk. *süglej*, vog. Ahlqv. *šula* id. Figyelmet érdemel, hogy a szó a törökségben: az oszmánliban, a baskirban, a kirgizben és az altájiban is megvan (Paasonen, *s-laute*, 101, 138. sz.).

Szintén jellegzetes észak európai és szibériai madár a fenyőerdőkben, főleg vizek közelében tartózkodó fajd, a Tetrao urogallus (Auerhahn, -huhn), amely Közép-Európa hegyvidékein is előfordul. Uráli eredetű neve a lp. *čukča*, gen. *čuvča* szóban és megfelelőiben őrződött meg: zürj. *tšukčsi*; cser. *sü-zê* stb. Troick. *subuzo* (v: *suβuzo*), mdE. *suvožej*, *suvožej*, M. *suvaži*, *suži*. — szamJur. *seansea*, *šenša*, *seandē*, O. *sèi*, *hai*, *sèhe*, *seaja*, K. *seje* (Setälä Verw. 48).

A finnugor korig vezethető vissza a Tetrao urogallus következő két neve:

f. *mettos*, észt *mõtus* 'Auerhahn; Tetrao urogallus'; lpT. *pieccestb* id.: vog. Ahlqv. *mašsin* 'Tetrao urogallus; Männchen', Munk.—Szil. *mansim šopër* 'Auerhuhn', *mansin* 'fajd'; osztj. Karj. Koš. *māntšim* 'Auerhuhn', Ahlqv. *manšij* 'Tetrao urogallus' (Toivonen, Affr. 109, 137. sz.);

f. *koppelo* 'Auerhenne'; lpN. *goappel* 'Tetrao urogallus femina', S. *kâppe.l* 'Gallina silvestris', K. *kuo,hpel*, *kiohpel* 'Auerhenne'; cser. C. *kəβâl.f.ê*, J. *k ≈ β ≈ ʔo* 'Auerhenne'; vog. Ahlqv. *qolēm* 'Tetrao urogallus' stb. (Toivonen: FUF. XX, 67).

A f. *metso* stb. 'Auerhahn' szónak csak a mariban van biztos megfelelője: KH. *mə.ž*. P. *mužo* stb. 'Haselhuhn' (Toivonen, Affr. 149, 248. sz.).

A Tetrao urogallus magyar nevének, a *fajd* (R. *fajt*) szónak manyszi és komi megfelelőit ismerjük: vog. *połt* id.; zürj. *baidög*, *baidyk*, *badek*, P. *badeg*, *baduk* 'Rebhuhn'. A szó a hantiban is megvan, mint komiból való jövevény-szó (Paasonen, Beitr. 46).

Közép-Európa hegyvidékein is megél ugyan, de elsősorban jellegzetes észak-európai és szibériai madár a nyírfajd, a Tetrao tetrix (Birkhuhn). Finnugor eredetű a Tetrao tetrix észt *kudres* neve mari és hanti megfelelőivel: cser KH. *kədar* 'Birkhuhn, Auerhuhn', B. *küð*: *≈ r*, *küðər* 'Birkhuhn'; osztj. Kaz. *kōtarı*, *kot'ri*, O. *kōdar* 'Birkhuhn' (Toivonen: FUF. XVIII, 188). — Ugyanezen madár f. *tetri*, *teeri*, *teer*, *tieri* stb. nevének a permí nyelvekben van megfelelője: zürj. *tar*; votj. *tur* id. (Wichmann: Virittäjä, 1928, 99—100), míg a nyírfajd vog. Ahlqv. *jetri* 'Tetrao tetrix', Munk. *jäter*, *jätri* 'fajd' nevének a hantiban van megfelelője: I. *iətarıai*, Surg. *jeterki*, *jeterıi* id. (Wichmann: i. m. 101). Wichmann lehetségesnek tartja, hogy a Tetrao tetrixnek ezen három neve hangutánzó eredetű és összetartozik egymással.

Az erdei madarak mellett nagy bőségben és változatosságban éltek az uráli népek régi lakóhelyeinek területén különféle vízi- és mocsári madarak.

Uráli eredetű a daru, a Grus grus f. *kurki* 'Kranich' neve. Azonos jelentésű megfelelői: lp. *guorgga* stb.; md. *kargo*, *karga*; — szamJur. *haŕo*, *haŕu*; O. *kara*, *karra*; K. *kuro*, Pallas (Zoogr. II, 106) „Karagassis“ *koru* (Paasonen, Beitr. 66, 114. sz.). Paasonen lehetségesnek tartja, hogy a szamo-

jéd szó hangutánzó eredetű és mint ilyen nem függ össze a finnugor adatokkal.

A Grus grus m. *daru* nevének obi-ugor és permi megfelelőit ismerjük: osztj. *tōra, tīrəx*; vog. *tāriγ* stb.; zürj.-votj. *turi* id. (Szinnyei, NyHas.⁷ 144).

Az Európa és Ázsia legészakibb tájain fészkelő hattyú, a Cygnus cygnus f. *joutsen, joeksin* stb. 'Schwan' nevének következő megfelelőit ismerjük: lpK. *nułč* stb.; mdM. *lokšči*, E. *lokšim, lokšij*; cser. Ufa *jüktšö*, P. *jüksö* B. *jüktšə* stb.; votj. *juš*; zürj. *juš, jušk*, KP. *jys* id. (Paasonen, Beitr. 181). Bár ebben a szócsaládban csupán a hattyú finnugor neve maradt meg, mégis nem lehet kétséges, hogy ezt a madarat az uráli nép is ismerte.

Az Anser domesticus magyar lúd 'Gans' neve finnugor eredetű. Ismert megfelelői közül az osztj. *lönt, lünt* stb., valamint a vog. *lunn* stb. jelentése 'vadliba'. A cser. *lučo* stb. egyes nyelvjárásokban 'Gans', bizonyos nyelvjárásokban (Bud., Troick., Gen., Paas.) pedig 'Ente' jelentésben fordul elő. A finn *lintu* szónak és a lapp megfelelőknek — lpK. *lonte, lont* stb., S. *loddē* stb., N. *loddi* stb. — jelentése érdekes jelentésváltozással 'madár; Vogel'. Ez a jelentésváltozás igen régi lehet. Valószínűnek tarthatjuk — éppen erre a jelentésváltozásra való tekintettel — hogy a finnugor szó eredeti jelentése talán nem is vadliba. Anser ferus v. silvestris volt, hanem Anser fabalis Lath. (Saat-, Acker-, Hagelgans). A vadliba Nyugat-Európában északi vidékeken is fészkel, de nem fészkel sem Kelet-Európa északi tájain, sem pedig Közép- és Kelet-Szibériában. Ezzel szemben jellegzetes északi erdei és vízimadár a vadlibának egy rokona, az Anser fabalis Lath., amelynek egyik népnyelvi finn neve *metsähanhi* (erdei liba). Az Anser fabalis ugyanazokon a tájakon fészkel, ahol a Cygnus. Ez a vándormadár, amely erdei tavak mocsaras, ingoványos partjain él, mérhetetlen tömegekben költözik ősszel délibb vidékekre és tér vissza tavasszal északi hazájába. Feltehetjük, hogy az Anser fabalis jellegzetes madara volt az uráli népek régi lakóhelyeinek. Nem lehetetlen tehát, hogy a m. *lúd* szóban és megfelelőiben éppen az Anser fabalis finnugor neve őrződött meg.

Az uráli népek régi lakóhelyeinek vízi madarai között megtaláljuk az Anas-féléket is.

Az Anas clypeata-nak (Löffelente) két régi nevét ismerjük. Egyik a f. *lakla* 'wilde Gans, Löffelgans, eine Entenart(?)' szóban és hanti megfelelőjében: K. *ložal*, J. *loč'al* (1. sz. birt. sz. raggal *loč'lām*) 'Löffelente, Schildente, Anas clypeata(?)' szóban maradt meg (Paasonen, s-laute 32), a másik pedig az Anas clypeata komi *zuk* és az azonos jelentésű manyszi *tož* nevében (Setälä: FUF. II, 255).

A vadkacsa, az Anas boschas finnugor eredetű neve őrződött meg a lpS. *sjotso* 'Avis; Anas', D Lag. *ššōtsqa* 'Wildente' szóban, valamint mordvin, permi és obi-ugor megfelelőiben: mdE. Wied. *šenš* 'Ente', Paas. *šenže* id.; zürj. Wied. *ššōž* 'Ente', Wichm. Ud. *ššēž*, S. *ššēž* 'Wildente', votj. Munk.

čož, čož 'Ente', Wichm. G., S. *ťšěž*, J. *ťšöž* 'Widente'; vog. Kann. P., AL. *šžš* KK. *sžz*, So. *sžz* 'Anas boschas'; osztj. Karj. FD. *ťščž*, Trj. *ťšťť* stb. id. (Toivonen, Affr. 115—116, 151. sz.).

A vadkacsa f. *sorsa*, *suorsa* 'Anas; Ente', észt *sörsk*, gen. *sörsa* stb. id., *sōšk*, *sōrtsas* 'wilde Ente', *sōza* 'Märzente' nevének csak alappban van megfelelője: lpN. *šurššo*, *duorše* 'Anas boschas', L. *tur^ušu-* id. (Toivonen, i. m. 191, 364. sz.). Nem tartozik ide a m. *sárca*, *szárca*, *sárca* 'Fulicula; Wasserhuhn, stb.', vö. Pais: MŇy. VIII, 304—308; Zsirai: NyK. XLVII, 151).

A vadkacsa vagy más Anas-féle régi neve őrződött meg a következő egyeztetésben: zürj. *gorda* 'Anas boschas; Anas crecca'; votjG. *gurdo* (*ťšěž*) 'eine graue, grosse Ente'; vog. *kürtü*, *kertü*, *kirtü* stb. 'Anas acuta'; osztj. Kaz. *kärtäñ* 'celezenb'. Valószínűleg ebbe a szócsaládba tartozik lpN. *gurtte* 'Colymbus septentrionalis', S. *kurte* 'Colymbus arcticus', L. *kur^ete-* 'Taucher; Eudytes septentrionalis', D. *gierrtie* 'Meertaucher (Vogel)' (Wichmann: FUF. XI, 211, XVI, 189; Toivonen: FUF. XVIII, 188—189).

Valószínűleg az Anas crecca vagy az Anas querquedula uráli nevét kell látnunk a f. *piri*, *pirk* stb. szóban, amely a *sorsa*, *suorsa* szóval való összetételek első tagjaként fordul elő 'Anas crecca' jelentésben, úgyszintén e finn madárnév megfelelőiben: vog. Ahlqv. *periva* 'Anas crecca', *pirva* 'Anas querquedula', Munk.—Szil. *pirvā* 'felelő ruca. Anas cricca; makkréce'; osztjÉ. Ahlqv. *piri* 'Anas querquedula', *pira* 'Anas crecca', Munk.—Pápai *pülk* 'Anas querquedula', Karj. FD., Kond. *pîrîə*, Likr. *pûrîî*, Mj. *pîrîî*, Trj. *pîrîî*, Ni. *pîrî*, Kaz. *pî^{rî}* 'чирокъ'; Anas crecca' ~ V. *pûl^îî*, *pûl^îî*, Vj. *pûl^kî* VK. *pûl^îî*, Vart. *pûl^îî* id. (A vog.-osztj. alakok egy **pîrîî* alapalakra mennek vissza); — szamO. N. *pur*, KO., K., FO., Č. *pu^{ra}*, NP. *puria* 'Entenart; Anas clangula', K. *phürü* 'Entenart; Mergus merganser' (Toivonen: FUF. XVII, 282—283). Vö. még szamK. Donner—Joki *p'urru* 'Quakente'. *p'urru-kaste* id.

Valamilyen Anas-féle régi finnugor neve maradt meg a magyar *vöcsök* 'Haubentaucher' szóban és megfelelőiben: osztj. Karj. FD. *uäs*, V., Vj. *uäs'əx* stb. 'Ente'; vog. Munk. É. *vās*, Kann. FL., So. *βāz* id.; zürj. Wichm. Ud. *vež* 'Anas penelope', L. *vež* 'eine Entenart'; f. észt *vāiz*, *vāiz* 'Sammetente; Oidemia fusca?' Talán ebbe a szócsaládba tartozik lp. Gen. T. *vāž-lo^{nte}* 'ein Seevogel' és cser. Bud. *voč: šar-voč* 'Anas acuta', Wichm. B. *bofš: šar-bofš* 'grosse Ente, die statt eines Schwanzes ganz dünne Federn hat' (Toivonen Affr. 166—167, 301. sz.)

Az uráli korszakig vezethető vissza valamilyen Anas-féle vagy más vízi-madár következő neve: cser. P. *košo* 'Quakente; Fuligula, гоголь', osztj. Karj. Sog. *χēñte* 'чирокъ; Ente', Kam. *χēñt'ä* 'eine чирокъ-art'; — szamK. *konzu* 'Möwe' (Toivonen, Affr. 176, 325. sz.). Aligha tartozik ide a m. *kacsa* 'Ente' szó (vö. Zsirai: NyK. XLVII, 150).

Az Európa, Ázsia és Amerika északi tájain fészkelő Fuligula-féléket is ismerte az uráli nép és a finnugorság. Valószínűleg a Fuligula v. Glaucion clangula, vagy pedig az Anas v. Fuligula fuligula uráli neve maradt meg a f. *sotka* 'Fuligula clangula' szóban és megfelelőiben: lpN. *čoał* ⁹ 'Fuligula clangula'; mdE. *šulgo*, M. *šulga*, *šulga* 'irgend ein Wasservogel, der gut taucht'; Fuligula clangula, resp. Colymbus arcticus; cser. Troick. *šoj*: *ola-šoj* 'нырокъ (утка)', Bud. *šue* 'Anas', K. *šue* 'Mergus merganser', B. *šòè*: *alašòè* 'Tauchente(?)'; votj. *šulī* 'Taucher'; zürj. *šul*: *šul-tšéž* 'Taucher (Wichm.); Schellente; Glaucion clangula; (Wied.)' vog. Ahlqv. *sēl*, *sał*, *syl* 'Fuligula clangula', Munk. KL. *səl* 'Anas cricca'; osztj. K. *sòj*, J. *sàj* 'Fuligula clangula', vö. még Karj. — Toiv. szótárának adatait: FD. *soi* 'ein Wasservogel (weiss an den Wangen, nistet in Baumlöchern), Quakente', Koš. *sāi* 'eine Entenart', C., Kr. *soi* 'Quakente', V. *sāi* id., Vj. *saī* 'ein Wasservogel, Quakente', VK., Vart. *saī* stb. id.; — szam. Pallas (Zoogr. II, 287) „Ostiacis ad Ket fl.” *sai* 'Mergus merganser' A szam. szó jövevényszó is lehet az osztjából. (Paasonen, Beitr. 213, 273. sz.).

Jellegzetes északi vízimadarak a Mergus-félék is. A Mergus serrator lpN. *goalsse* nevének komi megfelelőjét ismerjük: L. Ud., S. L. *kosīs* 'Mergus' (Setälä: FUF. VI, 242—244.). A Mergus finn *koskelo* neve, amelyet (Setälä népetimológiás alakulatnak tartott és ebbe a szócsaládba sorolt, nem tartozhatik ide (vö. Nirvi: Virittäjä 1941, 333—338.).

A Mergus albellusnak egy obi-ugor neve van kimutatva: vog. Ahlqv. *šimsar* 'Mergus albellus', Munk. FL. *šinšēr*, FL. v. S. *šinšēr* 'fehér búvárkacsa; weisse Tauchente'; osztjl. Castr. *šemšar* 'Eistaucher; Mergus albellus Pall.' É. Ahlqv. *šinšar* id., Karj. *šemšār*, *šemzār* stb. 'Mergus'. Zürj. Ud. *šemšēr* 'eine Art Tauchente' valószínűleg jövevényszó vagy az északi-hantiból vagy az északi-manyasziból (Wichmann: FUF. XIV, 100—101).

A sirály, a Larus uráli neve őrződött meg a következő egyeztetésben: f. aun *kaja*, *kajo*, f. *kajava*, észt *kajak* stb. 'Larus'; lpN. *gaja*, *gagjeg*, L. *kajjuk*, K. *kājeg* stb. id.; zürjP. Rogov. *gaŋa* id., Wichm. *gaŋa*: *tšeri-g* id. (*tšeri* 'hal'); vog. Munk. É. *žājēž*, KL. *khajēž*, K. *khājēž*, P. *khājēž* 'Möwe'; — szamJur. *ho* id. (Wichmann: Virittäjä 1926, 36; Uotila: Virittäjä 1930, 173).

A Colymbus-féléket is ismerte a finnugorság és bizonyára az uráli nép is. Jellegzetes északi vízimadár a Colymbus arcticus vagy Gavia arctica, amelynek a finnugor neve a f. *tohtava*, *tohtaja* 'Colymbus arcticus; Fuligula glacialis' szóban és megfelelőiben maradt meg: lpN. *dovta*, gen. *doktag* 'Colymbus arcticus', *appe-dovta* 'Fuligula glacialis', K. *tovt*, gen. *toztesy*. Not. *toztiy* 'Tauchervogel'; cser. Troick. *tokta*, *tukto*: *tokta-ludo*, *tukto-ludo* 'Colymbus; rarapa', Wichm. J. *toktā*: *toktā-ložo* 'Colymbus'; zürj. Ud. *toktī* 'Colymbus; rarapa'; vog. Ahlqv. *tazyt*, *tigit*, *tyzt* 'die grösseren Arten von Colymbus und Podiceps',

⁹ Ezt a két víz alá bukó madarat a feljegyzők könnyen összeeszerélik annál is inkább mert a szakirodalomban is több néven szerepelnek.

Kann. *taxt*, *text* stb. 'Colymbus arcticus'; osztj. Karj. *təχtəŋ*, *təχtəŋ* id. (Setälä: FUF. II, 279—280; Wichmann: FUF. XIV, 111).

Az uráli népek régi lakóhelyeinek madarai között nincs egy sem, amely Európán kívül ne fordulna elő Ázsiában, legalább is annak egy részében. Bizonyos szempontból helymeghatározó értéke van a jellegzetes északi erdei madarak (Perisoreus infaustus, Tetrao v. Bonasa bonasia, Tetrao urogallus, Tetrao tetrix) és a jellegzetes északi vízimadarak (Fuligula-, Mergus-félék, Colymbus arcticus) előfordulásának. Az utóbbiak vándormadarak ugyan, de igazi hazájuk Észak-Európa és Szibéria, ott raknak fészket, ott költenek. Ezen madaraknak régi nevei azt bizonyítják, hogy az uráli népek régi lakóhelyei északi vidéken terültek el.

Egyes erdei madarak mellett a vízi madaraknak igen jelentős szerepük lehetett az uráli nép és a finnugorság táplálkozásában. Valószínű, hogy a vízimadaraknak a tojásait is összegyűjtötték és felhasználták. Erre utal a vízimadarak tojtására szolgáló faodukban levő, részben mesterségesen készített fészkek finn *uuttu* neve, amelynek a lappban és a hantiban van megfelelője. Egyes vízimadaraknak (Fuligula Clangula, Mergus merganser stb.) ilyen módon való tojtása ősi szokás megőrzése lehet ezeknél a népeknél (Setälä, Suomen Suku I, 134; Sirelius, Suomen kansanomainen kulttuuri I, 224—225; T. Itk nen: Virittäjä 1934, 216—221; Nirvi: Virittäjä 1941, 334—338).

Szintén ősi szokás lehetett a madarak bőrének nyári ruházkodásra való felhasználása, amely a XVIII. sz. elején még megvolt a hantiknál. Novickij kézírata alapján Müller J. B. 1720-ból arról tudósít, hogy a hantik nyáron hattyúk, vadludak, kacsák és ragadozó madarak bőrből készült, víz és szél-ellen védő ruhákat viselnek (Hämäläinen: JSFOu. XLIX, 24.). Donner Kai értesítése szerint (Siperia 31) egyes vidékeken a szamojédok még 1912-ben is viseltek madárbőrökből készült ruhákat.

Az uráli nép és a finnugorság a medve és egyéb emlősállatok mellett valószínűleg vallásos tiszteletben részesített egyes madarakat is. Müller a medve-kultusz mellett a hantik madárkultuszáról is tudósít (Hämäläinen i. m. 18). Hämäläinen felhívja a figyelmet a hantik hattyúkultuszára (i. m. 44). Figyelmet érdemel, hogy a hantik tetoválásánál is szerepe van a madárképeknek (Hämäläinen i. m. 24; Kannisto, MSFOu. LXVII, 167—173; Karjalainen, Religion der Jugra-Völker 81—82). Strahlenberg tudósítása szerint a manyszik bálványai között egy fából való bagoly is volt hozzászegzett valódi bagolylábakkal (Hämäläinen, i. m. 43). Munkácsi a manyszik szent állatai között felsorolja a következő madarakat: sas, bagoly, hattyú, lúd, kacs, búvármadár, halászmadár (Vö. ZICHY, MNyK. I, 5:30).

Valószínűleg megőrzött ősi szokásként a szamojédok, a lappok és az obi-ugor népek időszámításában a madaraknak is szerep jutott: samJur. *jabtu-jiry* 'Gänsemonat'; vog. Ahlqv. *oltī-jonqep* 'Enten-Monat, da die Enten

fortfliegen'; osztj. Patk. *tunt-vāsa-menda-tiliš* 'lúd-réce-elmenésének hava; Gänse-Enten-Fortgang-Monat', Páp.—Munk. *lont-vasēḡ-iki, länt-vesēḡ-ike* 'lúd-réce-költöző hónap'; osztj. Ahlqv. *kalt-uxti-tiliš* 'Monat des Entenfanges'. Patk. *kalt-oxta-tiliš* 'récehaló hava; Enten-Netzen-Monat, d. h. Monat des Entenfanges'; lp. (T. I. Itkonen: Virittäjä 1945, 233) N. *úuktša-, úuwtša-mānnu* 'joutsenkuu; hattyúhónap (március)', S. *úuxts-m.* id.; — szamO. *kuere-ireäd* 'Krähenmonat', lp. (T. I. Itkonen i. m. 233—234) Uts. *kūrānāš-mānnu* 'kaarne-eli korppikuu' (hollóhónap; április); Enont. *vuorātšās-mānnu*, Kolt. *vuorātšās-m.* 'variskuu' (varjúhónap; április); osztj. Patk. *varḡai-tiliš* 'varjúhó; Krähenmonat', Karj.—Toiv. FD. *uḡḡai tiliš* id. (március); — szamJur. *limbe-jir̄y*, O. *limbi-ireäd* 'Adlermonat'; osztj. Ahlqv. *kurik-tiliš*, Patk. *kuruk-tiliš* 'sashónap; Adlermonat'.¹⁰

* * *

Ha nem állanának rendelkezésünkre nagy bőségben 'folyóvíz', 'tó', 'mocsár, ingovány stb.' fogalmak jelölésére szolgáló, valamint vízi közlekedésre¹¹ vonatkozó uráli és finnugor eredetű szavak, a vizek partjain élő állatok és vízi madarak régi neveiből akkor is arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy az uráli népek régi lakóhelyei bővelkedtek folyó- és álló-édesvizekben. „Die finnisch-ungarischen s-laute“ c. művében a 177. sz. (133—134. l.) egyeztetés keretében Paasonen kimutatta, hogy a finnugor nyelvekben van két szó, amelyből arra lehet következtetni, hogy a finnugorság nagy folyók partjain lakott. Egyik a f. *suvento* 'stagnum aquae in fluviiis, locus inter cataractas ubi aqua quiescit' (Renv.), 'das stille Wasser zwischen Wasserfällen od. strömenden Stellen, Vorwasser, Widerströmung (den lugna uppåtgående sidan i ett strömdrag, bakström)' (Lönnr.), a másik pedig f. *pudas*, gen. *putaan* 'Arm eines Flusses' lapp és obi-ugor megfelelőikkel. A f. *pudas* szónak Lehtisalo jurák-szamojéd megfelelőjét is kimutatta (Virittäjä, 1930, 135—136). Feltehető tehát, hogy az uráli nép szállásai is nagy folyók partjain voltak.

Hogy az uráli népek régi lakóhelyeinek területét tengerekbe ömlő folyók illetőleg ilyen folyók vízrendszeréhez tartozó mellékvizek szelték át, annak közvetlen bizonyítékai az uráli nyelvekből igen nagy számmal kimutatható régi halnevek.

Figyelembe veendő, hogy a 'piscis' fogalom jelölésére szolgáló m. *hal*, f. *kala* szóban, valamint ismert finnugor és szamojéd megfelelőikben a 'piscis'

¹⁰ Az idetartozó hónapnevek összeállításában nem törekedtem teljességre.

¹¹ A vizeken való közlekedés jelentőségére utalnak pl. a következő kulturszavak megfelelőikkel: szamJ. *madara* 'átmenni, átkelni folyón' (Toivonen, Affr. 116. sz.); szamO. *peḡḡžag* 'mit dem Strom, strom abwärts fahren' (Toivonen i. m. 142. sz.); f. *sou-ta* 'rudern' (Paasonen, Beitr. 100. sz.); szamJur. *hūty-dm* 'schiffen, schwimmen, stromabwärts fahren' (Paasonen i. m. 108. sz.); cser. *bon, džem* 'über ein Wasser gehen od. waten' (Toivonen i. m. 155. sz.); cser. *pōš, poš, puš* 'Kahn, Nachen, Boot' (Toivonen i. m. 71. sz.); f. *soima* 'ein ziemlich grosser Boot, Schute' (Paasonen, s-laute 34. sz.); f. *észť saps* 'Steuerruder' (Paasonen i. m. 109. sz.).

uráli neve őrződött meg (Paasonen, Beitr. 38, 64. sz.; Setälä, Verw. 49; Lehtisalo: FUF. XXI. 14).

Az uráli nép lakóhelyeinek édes vizeiben előforduló halmemek közül kétségtől legnagyobbat jelentősége volt a lazacféléknek (Salmonidae), a szorosabb értelemben vett lazacoknak és a fehér lazacoknak, a coregonusoknak. Az uráli nép és a finnugorság jól ismerte a nemes lazac, a *Salmo salar* v. *nobilis* különféle változatait, amint ezt a következő egyeztetések bizonyítják:

f. LÖNNR. *kiunki* 'han'ax (uppgående om hösten); k. on koukkunokkainen kala ja vähempi kojamoä (tejes nemes-lazac, amely ősszel jelenik meg a folyóban; a k. horgasorrú hal, kisebb, mint a *kojamo*), *kiunki* 'en art bred lax' (egy széles lazacfajta), Suppl. 'lax, som först om hösten visar sig, då den är hvitglänsande och läckrast' (lazac, amely csak ősszel jelenik meg a folyóban, amikor is csillogó fehér és a legízletesebb). A *-nki* végzet ritka képző. A finn halménv megfelelői: lp. Irtk. Nj. *kēi* 'Coregonus lavaretus (klein)'; osztj. Pallas (Zoogr. III, 401) „Ostiacis Beresovae“ *kégchull* 'Salmo nasutus' (*chull* = *hal*); — szam Pallas *chy-challe* 'Salmo nasutus' (*challe* = *hal*). A szóközépi f. ø, osztj. -γ-, szam. ø eredeti szóközépi -*γ- szabályos folytatói. (N. Sebestyén, Halnevek 6. sz.) A névátvitelt a lapp, a hanti és a szamojéd megfelelőkben könnyen megmagyarázhatjuk azzal, hogy az e névvel megjelölt halaknak legszembeötlőbb tulajdonsága a jellegzetesen előreálló, hosszú hegyes orr. A finn népnyelvben a tejes lazacot ívás idején horgas orráról *koukkulohi* 'horgas (tkp. horog-) lazac' névvel is jelölik. Az ilyen lazacnak a németben is *Hakenlachs* a neve.

f. LÖNNR. *juominki*, *juuminki* 'laxhane, som ej får hake i nedra käken och håller sig röd i köttet hela sommaren' (tejes nemes-lazac, amelyek alsó állkapcsa nem lesz kampós és amelynek a húsa egész nyáron vörös marad; — a szóvégi *-nki* ugyanaz a képző, amely az előbbi lazacnévben is megvan); — szam. Jur. Schrenk *jaumgalé* 'Salmo omul Pall.; wörtlich Meerfisch' (*jaum* 'tenger', *galé* = *hal*). Az uráli halménv eredeti jelentése tehát 'tengeri hal' volt. (N. Sebestyén i. m. 5. sz.). Ez a név a nemes lazacnak az életmódjára vonatkozott. A nemes lazac és bizonyos lazacfélék számára a tenger és az édesvíz egyaránt életfeltétel. A tengerből nyerik azt a bőséges táplálékot, amely létfenntartásukhoz szükséges, viszont fajfenntartásukat az édesvíz teszi lehetővé. Ezek a lazacfélék ívás idején sokszor óriási rajokban minden évben megjelennek azokban a tengerrel összefüggő folyóvizekben, amelyekben születtek. Érthető tehát, hogy az uráli nép a legbecsessebb halat, amelynek a folyóvizekben való megjelenése az évnek egyik legfontosabb eseménye volt és amely az édesvizekben semmiféle táplálékot nem vesz magához, 'tengeri-hal' néven jelölte meg.

Hogy e két halménv eredeti *Salmo salar* jelentése nem maradt meg a hanti, illetőleg a szamojéd megfelelőkben, annak az a természetes magyarázata,

hogy a nemes lazac kizárólag európai hal; hazája az Északi-, a Keleti- és a Jeges-tenger, ívás idején megjelenik minden olyan hideg-, tisztavízű folyóban, mely az említett tengerekkel összefüggésben áll, elterjedése azonban az Urálnál eléri keleti határát, az Ob-medence vizeiből már hiányzik (Mela—Kivirikko 465; Brehm, Fische 327; Sabaneev, Ryby Rossii³ 138). Érthető tehát, hogy az Urálon túl lakó uráli népek a nemes lazac régi neveit vagy elfelejtették, vagy pedig más. az Ob folyamrendszerére elsősorban jellemző lazacféle halak (coregonusok és bizonyos pisztrángfélék) jelölésére alkalmazták. A névátvitel ellenkező irányára egyetlen példánk sincs: a nemes lazac annyira becses és jellegzetes hal, hogy a különben is nagyon konzervatív finn nyelvben nem számolhatunk névátvitellel.

A nemes lazacnak Szibéria vizeiből való teljes hiánya valószínűleg összefüggésbe hozható egy sajátos természeti jelenséggel, az Ob és egyéb szibériai folyók vizének ú. n. elhalásával, amely annak a következménye, hogy ezen folyók alsófolyásának nincs esése. Ezt a jelenséget Patkanov (Irt. Ostj. I. 17 jegyz.) a következőképpen írja le:

„Im November beginnt der „Brand“ загоръ oder das „Absterben“ заморъ der sibirischen Gewässer. Das Wasser wird ziemlich trübe, nimmt einen unangenehmen Geschmack an, und gibt nach längerem Stehn einen rothen, wol theilweise aus Eisenoxyd bestehnden Niederschlag. Der Gebrauch dieses verdorbenen Wassers ist so wol Thieren und Fischen, als auch Menschen sehr schädlich, weshalb man im Winter nur aus geschmolzenem Eise gewonnens oder Quellenwasser trinkt. Zu Anfang April nehmen Flüsse und Seen ihren normalen Zustand wieder an.” (Vö. még Ahlqvist, Über die Sprachen der Nord—Ostjaken 144.). Az ilyen esésnélküli folyók vize természetesen tavasszal és nyáron sem olyan sebes, tiszta és hideg, hogy abban a nemes lazac megélhetne.

Nem uráli ősrökonság bizonyítéka, hanem a lappok nyelvcsere előtti, szamojéd nyelvének szókincséből maradt meg a következő lapp lazacnév: lpN. *duor've* 'salmon with roe', Itk. *tuõvvi* 'naaraslohi' (ikrás lazac): sham. „Laak” Klapr. *tyi* 'Taimen (Trutta salmonata)'. K. *teji* 'Taimen: Salmo fluviatilis' (Toivonen, Commentationes Instituti Fennou-Ugrici „Suomen Suku” XVI, 176) Vö. még shamJur. REG. *tui xapiycb*; Äsche, bunt gefleckter Salm' és Pallas (Zoogr. III, 365) „Samojedis” *tuju*. A nemes lazacnak ezt a lapp nevét igen fontos indirekt bizonyítéknak tekinthetjük arra nézve, hogy a szamojédok ősei ismerték a nemes lazacot, tehát hajdanában európai területen laktak.

A finnugor korig tudjuk visszavezetni a nemes lazac egy norvég-lapp nevét: Friis *šoarran* 'Salmo, qui ova enisus in mare meavit, continuo autem revertit', Quigst. Kr. *šoarran* 'lazac, melynek a bőre ezüsthéjú, melynek sem teje, sem ikrája nincs, egészen sovány és fogyasztásra nem alkalmas', Niels. *šoarán* 'a vuorro (salmon which has spent the winter in the river) which

goes down to the sea in spring and comes fat up the river again in autumn (Aug.—Sept.).' A szóvégi *-n* elhomályosult képző. Ezt a lapp lazacnevet Wichmann (FUF. XI. 278) és a magam korábbi felfogásával (i. m. 3. sz.) ellentétben azzal a permi szóval egyeztetem, amely a permi nyelvekben a 'piscis' fogalom jelölésére szolgál és amely kiszorította ezekből a nyelvekből a piscis uráli, m. *hal*, f. *kala* stb. szónak megfelelő nevét: zürjP. Pallas (Zoogr. III. 336) „Permecis” *tščéri* 'Esox lucius', Wied. *tšeri* 'Fisch', L. *šerik* id. P. *tšeriok* 'Fischchen', Gen. P. *čéri* 'Fisch', *čérki* dem., Wichm. — Uot. I. *tšeri* V., S., Peč., U., P. *tšeri*, V., S. *tšeri*, L. Le. *tšerig* 'Fisch'; votj. Wied. *tšoryg* *šoryg* 'Fisch'. Munk. S. *čorig* 'hal; Fisch', K. *čorëg*, *šorëg* id., Wichm. U. G. *tšorig*, MU., J., M., S. *tšorig* id. A zürjL és a udmurt alakokban mutatkozó szóvégi *-g*, valamint a zürj. *-k*, *-ki*, permi *-ok* kiesinyítő képző. A 'piscis' ezen permi nevének obi-ugor megfelelőit Paasonen mutatta ki (s-laute 52. 57. sz.): vog. Pallas (Zoogr. III. 409) *sarroz* 'Salmo vimba', Ahlqv. *sorez*, *soriz* 'Coregonus vimba', Munk. — Szil. *sārēz* 'lazac; Lachs',¹² *soržän zul* 'pisztrángal; Forelle', Munk. É. KL. *sorēz*. AL. *sirēz* FK. *sörkh*, T. *sorēkh* 'Coregonus vimba'; osztj. Pallas (Zoogr. III. 409) *sorrock*, „ad Surgut” *sirroch* 'Salmo vimba', É. Ahlqv. *soriz* 'Coregonus vimba, welche die Russen mit dem ostjakischen Namen сырокъ nennen', Pápay—Beke *sārēz* 'lazac; Lachs',¹² *sārzi pūket* 'Schwarm der Forellenfische', Pápai—Munk. KO. *sarak*, *sorok* 'сырокъ' 'Coregonus vimba', Paas. K. *sprēz* J. *sprēk* id., Karj. FD. *sārēz*, Trj. *sārēk* stb. id. — A permi adatok között külön figyelmet érdemel Pallas adata, amely szerint a piscis permi nevének speciális halnév-jelentése is volt: Esox lucius (csuka) Ez az értelmezés valószínűleg tévedésen alapszik. Esox a régi íróknál sokszor 'lazac' jelentésben használatos: f. Ganander *njeriä* 'sen skin laks; esox carens squamis' (pikkely nélküli lazac); lpN. Friis *goaigem* 'Esox mas; hanlax' (tejes lazac). Ganander szerint a f. *taimen* halnév egyik jelentése 'parvus esox trutta' (parvus Salmo trutta helyett). Egy 'csuka' > 'hal' jelentésváltozás nem valószínű finnugor nyelvterületen, annál elképzelhetőbb egy 'Salmo' > 'piscis' jelentésváltozás. Érdekes, hogy hasonló jelentésváltozásra az indoeurópai nyelvek köréből is van példa: tochar B. *laks* 'Fisch' ~ közgerm. ófn. *lahs*, litv. *lakiszà*, ó-porosz *lasasso*, *lōsosi* (*lochū*) mellett, vö. Schrader, Reallexikon, Lachs.

A nemes lazac finnugor körig visszavezethető nevei közül figyelmet érdemel még a következő: zürj. Wichm. Ud., V. *tšimi* 'cemra; loh; grosser Lachs (Salmo salar)', Wied. *tšimi*, *tšimi tšeri* 'ein Lachs, der im See überwintert hat' stb.; lpN. Friis *čuoinča* 'Salmo salar sterilis', Nieis. *čuon'ža* 'fat salmon without roe or milt (going up into river in autumn)', Lag. Uts.

¹² Pápay József értelmezése (vö. Osztják Népköltési Gyűjtemény 249) kétségtelenül tévedés s így módosítandó: 'lazac-féle hal'. Ugyanez vonatkozik Munkácsi—Szilasi északi-vogul adatára.

šŭeo·n'čā Nes. šŭeo·nčŭ 'sehr fetter, weiblicher Lachs ohne Rogen'. A szóvégi -ča stb. képző (N. Sebestyén, i. m. 42. sz.).

A nemes lazacnak ezek a régi nevei azt bizonyítják, amit a vidranyest régi nevei is bizonyítanak: mind az uráli mind pedig a finnugor alapnyelvet beszélő nép az Uráltól nyugatra európai területen lakott.

Ismerte az uráli nép és a finnugorság a lazacpisztráng a *Salmo trutta* v. *eriox* v. *taimen* változatait is:¹³

f. lúd *päll* 'eräs lohilaji' (egy lazacfaj), vepsze *pall'* 'lohensukuinen kala' (lazacféle hal), *pall'*, *pallaw-kala* 'puha, vöröshúsú, kisfejú, kevés-szálkájú hal'; — szam. Pallas (Zoogr. III. 409) *paja*, *pai* 'Salmo vimba', Jur. Reg. *paiha* id., Castr. *paja*, *paiha* 'Salmo peljet'; Jen. B. *jaeha* id.,? T. *ja'uka* 'Muk-sun'. Ez az uráli hálnév, amelynek eredeti jelentése 'Salmo trutta v. *eriox* v. *taimen*' volt, ugyanezen jelentésben megvan bizonyos török nyelvjárásokban is: Radl. alt., tel., leb., sor *päl* 'Salmo taimen', szag., koib. *pel* id., kaz. *bäl* id., jak. *bil* id. Mindezek az alakok egy őstörök **bäl* alakra mennek vissza. Mivel a hálnév a törökségben igen nagy területen ismert, sőt még a kazáni nyelvjárásban is megvan, nem gondolhatunk alap-szamojédból való átvételre, hanem ez a hálnév is egyike azoknak a megfeleléseknek, amelyek az ősi urá-altáji kapcsolat emlékét őrizték meg. (Paasonen, Beitr. 285—286 jegyz.; N. Sebestyén i. m. I. sz.)

A finnugor korig vezethető vissza a *Salmo trutta* következő neve: f. Lönnr. Suppl. *olkava* 'ett slags laxfiske (i Isocken)' (a lazac egy fajtája); vog É. Ahlqv. *älän* 'Salmo fluviatilis', MUNK. É. *älén*, KL. *oälän*, AL. *älén* 'compó; ('yprinus tinca (or. *leni*'))'; osztj. Karj. Ni. *ätŋ* 'taimen; Grauforelle', Kaz. *a mü* 'ein dem Hecht ähnlicher Fisch (Fleisch rot, Haut wie bei der Quappe); 'Taimen?' stb. (N. Sebestyén i. m. 41. sz.).

Az uráli nép és a finnugorság életében egyaránt igen nagy szerepe volt a fehér lazacoknak, a coregonusoknak. Bizonyosan jól ismerték a *Coregonus leucycthyus* (ennek szibériai változata a *Coregonus nelma*), amelynek halászata a hal jóízű húsa és hihetetlen tömegekben való megjelenése miatt Kelet-Európa északi részében ma is rendkívül fontos, és bizonyosan jól ismerték a coregonusok legnemesebb képviselőjét, a *Coregonus lavaretus*.

Valamilyen *Coregonus* uráli neve őrződött meg a következő egyeztetésben: lp. Itk. Ko. *šeraš* 'pienin siikalaji kapakalana' (legkisebb Coreg. lavaretus-fajta szárítva); f. *sirri*, *sirrinen* 'kis hal'; zürj. Wied. *tšir-t eri* 'eine Lachsart; *Salmo nasus*', Wichm. Ud. *tšir* 'Coregonus nelma', I. *tšir-tšeri* 'eine Lachsart', V. *tšir-tšeri*, L. *tšir-tšerig* 'ein Fisch. der Plötze ähnlich' (*tšeri*, *tšerig* 'hal'); — szam. Pallas (Zoogr. III. 403) „Kamaschinzis et Coibalis“ *sirre-golla* 'Salmo,

¹³ A lazacpisztráng alakja és színe a hal kora, az évszak, a víz és egyéb természeti tényezőktől függően hihetetlen mértékben változik. Ezeket a változatokat a régebbi írók külön fajoknak tartották és külön névvel jelölték, vö. Mela—Kivirikko 466.

oxyrhinchus (= albus piscis)', „Taiginzis“ *kirgalae*, Castr. K. *siri kola* 'Schnäpel; Salmo lavaretus (= weisser Fisch)'. Az uráli Coregonus-név eredeti jelentése 'fehér-hal' volt. (A jelentésre vö. Pallas (Zoogr. III, 403) „Tataris ad Jeniseam“ *akbalyk* (albus piscis) 'Salmo oxyrhinchus', német *Weisslachs* 'Salmo leucichthys', (Falk—Torp, EtWb. 441) ang. *whiting* (tkp. der weisse Fisch) 'Lachsforell'. (Brehm, Fische 352) észak-amerikai *white-fisk* 'különféle Coregonusok' (N. Sebestyén, i. m. 3. sz.).

Szintén valamilyen Coregonus uráli nevét őrzi a következő egyeztetés: lp. Itk. KO. *kuora* 'kis Coregonus lavaretus', f. *kuore* 'Osmerus v. Salmo eperlanus'; — szamO. *kór*, *kuor*, *kör*, *kur* 'Muksun'; K. *kuru* 'Salmo lenoc'. Pallas (Zoogr. III, 362) „Camaschinzis“ *korro*, „Coibalis“ *churrü* 'Salmo coregonoides' (Setälä, Verw. 50; T. I. Itkonen, MSFOu. LVIII, 30). A hal-név megvan bizonyos török nyelvjárásokban, mint szamojéd eredetű jövevényszó (N. Sebestyén, i. m. 2. sz.).

Uráli eredetű a Coregonus lavaretus f. *muro*, *murokala* neve is (Ganander 'kis Coregonus lavaretus', Renv. 'Salmo lavaretus; Schnepel', Lönnr. id.), amelynek a lappban és a szamojédban van megfelelője: lpL. Wikl. *mur^aka* 'Fischbrut'; szam. Pallas (Zoogr. III, 362) „Taiginzis“ *miara* 'Salmo coregonoides'. (N. Sebestyén, i. m. 11. sz.).

A Coregonus leucichthys (Coregonus nelma) uráli nevét kell látnunk ezen hal zürj. *udž*, *už* nevében és ismert megfelelőiben: lp. Itk. Kld *väitsē'k* 'kleiner Lachs'; vog. Kann. *oš*, *uš*, *us* stb. 'Coregonus nelma'; osztj. É. Ahlqv. *vund*, *vuš*, *unš*, *uns*, *uš* 'Coregonus nelma', Pápay—Beke *oš*, *voš*, *oňš* 'hal; Fisch'; *oňš-xul* 'lazac-hal; Lachs-fisch'¹⁴, Karj. FD. *ñutš*, Ni. *uňš*, O. *uňš*, *us* 'Coregonus nelma'; stb. stb.; — szamO. *wanže*, *wuenž*, *muenž* id. stb. T. *jintu* Jen. *jiddu*, *adde* id. (Paasonen, Beitr. 127, 203; Toivonen, Affr. 119, 159. sz.).

A pisztrángok és bizonyos Coregonusok, így pl. a Coregonus lavaretus előfordulásának és régi neveinek is van helymeghatározó értéke: ezek a vándorhalak ívás idején Kelet-Európában és Szibériában csak a Fehér- és a Jeges-tengerrel összefüggő folyóvizekben jelenhetnek meg és így kétségtelenül bizonyítják, hogy az uráli népek régi lakóhelyei északi vidéken és pedig a nemes lazac előfordulása és régi neveire való tekintettel Északkelet-Európában terültek el. A Coregonus leucichthys (nelma) nemcsak az északi folyókban található meg, hanem a Káspi-tó vándorhalaként a Volga egész vízrendszérében. A Volga vízrendszeréhez tartozó északi folyók közül Varpachovszkij

¹⁴ Kétségtelenül téves Reguly—Pápay északi-hanti szövegeinek Pápaytól származó fordításában (és Beke ezen alapuló szójegyzékében) az *oš*, *voš*, *oňš* adatok 'hal; Fisch' értelmezése, valamint az *oňš-xul* adat 'lazac-hal; Lachs-fisch' értelmezése, úgyszintén Pápay szövegeinek fordításában (NyK. XXXVII, 99, XXXVIII, 117, 121) az *uš* és *uňš* változatoknak 'lazac' értelmezése: kétségtelen, — hogy legalább is részben — a hangjelölés is téves (jésített *š*, *ňš* nem jésített *s*, *ns* helyett). A nem jésített *s* és *ns* hangokkal való adatok helyes értelmezése — az összes többi források értelmezésével egybehangzóan — 'Coregonus nelma'. Azokra a helyekre, ahol a jésített hangokkal való hangjelölés helytálló, vö. Steinitz magyarázatát (Ostj. Volksd. II, 95)

megállapítása szerint igazán nagy hőségben csak a Kámában fordul elő, míg a Volga felsőfolyásának vidékén csak csekély mennyiségben van kimutatva.

A hálnév-egyeztetések tanúsága szerint az uráli népek régi lakóhelyeinek vizeiben nagy számmal éltek pontyfélék, Cyprinusok (a Cypr. tinca m. *tat-hal* neve uráli eredetű), keszeghalak, Leuciscusok (a m. *keszeg*, valamint a népnyelvi *őnhal* finnugor eredetű szók) és sügerek, Perca-félék. Jellegzetes hala volt e régi lakóhelyeknek a csuka, *Esox lucius* és a menyhal, *Lota vulgaris* (a m. *menyhal* finnugor eredetű szó). Ezen halfélék előfordulásának nincs helymeghatározó értéke.

A helymeghatározás szempontjából nagy jelentősége van a vándorló Acipenser-félék előfordulásának. A kecsege, az Acipenser ruthenus v. pygmaeus uráli neve maradt meg a következő egyeztetésben: osztj. Karj. FD. *kār̥z*, *kār̥zūt* 'Sterlett (fetter)', Koš., Č., Kr. *kār̥z* 'Sterlett', V. *kār̥i* 'kleiner Sterlett', Vj., Vk., Vart. *kār̥i* 'Sterlett' stb.; vog. Ahlqv. *karai*, *kar̥i* 'Sterlett', Munk. — Szil. *kār̥aj* 'tokhal; Stör'; Kann. TJ. *karke-i*, AK. *k̄ar̄ȳi*, So. *kār̄ai* 'Acipenser ruthenus'; votj. Pallas (Zoogr. III, 103) *karei* 'Acipenser pygmaeus'; — szam. Jur. *h̄ir̄y* 'Sterläd', Pallas (Zoogr. III, 103) „Samojedis” *chyrri* 'Acipenser pygmaeus' (N. Sebestyén, i. m. 18. sz.).

A tokhal, az Acipenser sturio osztj. *sox*, *sux* nevének szamojéd megfelelőjét Paasonen mutatta ki: Pallas (Zoogr. III, 92) „Coibalis” *sigge*: *siggewulla* id. (Beitr. 222, 291. sz.).

Az Acipenser sturio finnugor korig visszavezethető neve a f. *sampi* a 'Acipenser sturio' szóban és megfelelőiben maradt ránk: cser. *šamba* 'menyhal; Quappe; налимы'; vogÉ. Ahlqv. *sup̄i*, *sop̄i* 'Stör; Acipenser sturio', Munk. — Szil. *sup̄i*, KL. *šup̄iñ khul*, T. *šupu* id., Kann. *š̄p̄i* stb. id. (Toivonen: Virittäjä 1918, 80)

Az Acipenser-félék nincsenek kimutatva Kelet-Európa északi folyóiban, csak ritkán és kivételesen fordulnak elő bennük, tekintet nélkül arra, hogy Szibériában az Ob és a Jeniszei vízrendszerében nagy számban élnek (Sabaneev 844, 851). A Kelet-Európában található Acipenser-félék a Fekete-tenger és a Káspi-tó vándorhalai; az utóbbiból kerülnek fel ívás idején a Volgába és a Volga mellékvizeibe (Mela—Kivirikko 480). A tokhal, az Acipenser sturio meglehetősen magasra emelkedik a Volga vízrendszerében és sokkal több van belőle a Kámában, mint a Volga felsőfolyásának vidékén (Sabaneev 845). A kecsege, az Acipenser ruthenus v. pygmaeus a Volgában és a Volga összes mellékvizeiben megtalálható, megvan a Kámában és a Káma mellékfolyóiban (Sabaneev 851; Mela—Kivirikko 490).

Kétségtelen, hogy a lazacfélék rendkívüli jelentőségüket a finnugor korszakban is megtartották. Az uráli eredetű lazacnevek megmaradtak, sőt a lazacnevek száma jelentékenyen gyarapodott. Megmaradtak az uráli korszakból ismert többi halnemek nevei is, s ezeknek a száma is megnövekedett. Fellépett azonban egy új hal: a harsa, a Silurus glanis. Ez a fontos hal, amely

Észak-Európa vizeiből és Nyugat-Szibériából teljesen hiányzik s Közép Európában is csak a történeti időben terjedt el, az Aral-tó, a Fekete- és különösen a Káspi-tenger folyóinak jellegzetes hala. A Volga vízrendszerében különösen sok van belőle, de a Káma északi mellékvízeiben alig található (Sabaneev 794—795).

A *Silurus glanis* finnugor neve őrződött meg a f. *säkiä, säkä* 'Silurus glanis'; Wels' szóban és ismert megfelelőiben: mál. *šije, šijä*, M. *šijä* 'Wels'; — dial. Quabbe; *Gadus lota*'; cser. *ši-gol, ši-i-gol* 'Wels' (*gol = i al*); vog Kann. *šij, šaj* stb. 'Lota vulgaris'; osztj. Karj. *šax* 'Aalraupe, Quappe', Paaз. K. *šaj* id. (Paasonen, *s-laute* 54, 65. sz.; Toivonen, MSFOu. LXVII, 378).

A nagy bőségben megmaradt régi halnevekből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a halászat talán még a vadászatnál is fontosabb foglalkozása volt az uráli népnek és a finnugorságnak. Mind az uráli, mind a finnugor korszak sajátos haláskultúrájának egyik legjellemzőbb vonása lehetett a téli halászat, amely jelentőségét a mai uráli népek külön életében is megtartotta (vö. N. Sebestyén i. m. 1—3).

A halak, különösen a lazac-félék rendkívül fontos szerepet töltöttek be az uráli nép és a finnugorság táplálkozásában. Zsírszükségletüket is elsősorban bizonyára a lazacfélék elégítették ki. Vannak az uráli nyelvekben olyan, az egyes nyelvek külön életében keletkezett *Salmo salar*-nevek, amelyek igen jellemzők ebből a szempontból, mert a nemes lazacot mint zsír, illetőleg mint zsíros-halat jelölik meg: f. *kuuja*, mely a f. *kuu*, m. *háj* szóval függ össze; zürj *vyi-tšeri* (*vyi* 'olaj, vaj, zsiradék', *tšeri* 'hal'); szam. Jur. Schrenk *jur-kale* (*jur* 'tengeri állatok és halak zsírja', *kale = hal*); vö. N. Sebestyén i. m. 79. sz.

Az uráli nép és a finnugorság ruházkodásában, főleg nyári ruházkodásában igen nagy jelentősége lehetett a madárbőrök mellett a halbőröknek. Érdekes tudósítások szerint a hantik helyenként még a XVIII. sz.-ban, sőt a XIX. sz. elején is halbőrből készült ruhákat viseltek. Egy holland követ, Ewert Ysbrandt Ides, aki a XVIII. sz. elején Moszkvából Kínába utazott és útközben jól megfigyelte a hantik életmódját, a következőket írja: „Ihre Kleidung besteht aus fischfellen und wird vornehmlich von stör — und weltschäuten bereitet, so dass sie sonst kein leinen oder wollen zeug am leibe tragen... Ihre schuhe sind auch von fischfell und die strümpffe angenäht, doch seynd sie nicht dichte, deshalb sie allzeit nasse füsse haben müssen. Wenn sie auff dem wasser seyn, können sie überaus grosse kälte an solchen schlechten kleidung ausstehen, dann wann es nicht ein gar harter Winter ist, haben sie nicht mehr als die oben gemeldete einfache kleider an, wann es aber ein harter winter ist, so werden sie gezwungen noch einen anderen rock von dergleichen schfellen darüber anzuziehen...” (Hämäläinen: JSFOu. XLIX, 12). Erman Adolph részletes tudósítása szerint a hantik ruházata helyenként

még a XIX. sz. elején is főleg halbórból készült: „Auch lernten wir hier, dass die Ostjaken namentlich durch Einreibung mit den Roogen des Naluim, die Haut desselben zum Kleidungsstoff tauglich machen, denn das Fett, welches sich lagenweise zwischen den Eiern der Fische befindet und dessen Menge stets des Winters zunimmt, macht die geriebene Haut äusserst wasserdicht. und nur von dieser Stelle des Fischkörpers kann es durch rein mechanische Absonderung, ohne Kochung oder Schmelzung erhalten und verwendet werden“ (Hämäläinen i. m. 14). Pallas, Georgi és mások is beszámolnak ilyen vízhatlan halbór-ruhákról. Novickij szerint a hantik nyáron halbórból, főleg *Lota vulgaris* bőréből varrt ruhákat viselnek, a tokhal és a kecsge bőréből főleg harisnyákat és magasszárú lábbelit készítenek. Egy másik forrás szerint halbór-ruhákat főleg azok a hantik viselnek, akik a folyók közvetlen közelében laknak és akiknek a halászat a főfoglalkozásuk, míg a tundrák belsejében élők rénszarvas-bőrökbe öltöznek. Müller J. B. szerint a hantik csuka- és menyhal-bőrökből készítik ruháikat. Ilyen halbór-ruhákat viselnek a lappok és a szamojédok is, úgyszintén a tunguzok az eszkimók, a kamesadálók, egyes indián törzsek stb. (Hämäläinen, i. m. 13—15, 23). Donner Kai tudósítása szerint (Siperia 31) a legészakibb és a legfélreesebb vidékeken, pl. a Taz folyó mellékén élő osztják-szamojédok még 1912-ben is használtak halbórból készült vízhatlan és nagyon tartósnak mondott alsóruhákat. Néhány évszázaddal ezelőtt a halbórból készült ruhák viselete általános szokás volt a szamojédoknál.

A halak, különösen pedig a lazacfélék ívása az évnek olyan nagyfontosságú eseménye volt, hogy minden valószínűség szerint az uráli nép és a finnugorság időszámítása is részben ehhez igazodott (vö. N. Sebestyén i. m. 77—78 l.).

* * *

A tudományos irodalomban Köppen óta valóságos közhely, hogy a finnugorság lakóhelye erdős vidéken terült el. Ugyanezt állapította meg Setälä az uráli nép lakóhelyére vonatkozólag. És valóban a rendelkezésünkre álló életföldrajzi adatok alapján arra az eredményre kell jutnunk, hogy az uráli népek régi lakóhelyeinek területét folyó- és állóvizekben (tavakban, mocsarakban, ingoványokban, árterületekben) bővelkedő nagy zárt erdőségek, mindezekelőtt hatalmas fenyvesek borították.

Azok a vadállatok, amelyeket az uráli nép és a finnugorság ismert, általában a sűrű, nagykiterjedésű erdőségeket kedvelik, részben — pl. a medve, a farkas, a jávorszarvas — a mocsaras erdőségeket. A vidra legszívesebben olyan édesvizek, folyók és tavak környékén tartózkodik, amelyeknek partjain nagy erdőségek terülnek el. Az erdei madarak népes csoportjából ki kell emelnünk a *Garrulus v. Perisoreus infaustus*-t, amely állandó tartózkodásra elsősorban a cirbolyafenyveseket kedveli, és újabb időben észlelt nagyobb-

arányú vándorlásai is a jó és a rossz cirbolyamogyoró-terméssel függnek össze. A császármadár (*Tetrao bonasia*) és a fajd (*Tetrao urogallus*) a nagy zordon erdőségekben érzik jól magukat.

Annak a feltevésnek, hogy az uráli népek régi lakóhelyeinek területét hatalmas erdőségek borították, közvetlen bizonyítékai az uráli nyelvekben megmaradt régi fa- és fás hely-nevek.

A fanevekkel kapcsolatban hangsúlyoznom kell, hogy az 'élőfa; arbor' fogalom jelölésére szolgáló m. *fa*, f. *puu* stb. szó uráli eredetű (Paasonen, Beitr. 94, 160. sz.; Setälä, Verw. 41; MEtSz.; Donner Kai, Anl. lab. 152, 42. sz.). Hangsúlyoznom kell továbbá, hogy az uráli és a finnugor alapnyelvben a faneveknek kettős jelentésük volt: 1. 'valamilyen speciális fanem', 2. 'ilyen fából álló erdő'. Más szóval ez azt is jelenti, hogy az uráli nyelvekben — és egyúttal az uráli és a finnugor alapnyelvben — egy fanév (akár tőalokról, akár kicsinyítőképzős származékról van szó) külön helynévképző hozzájárulása nélkül gyűjtőfogalom (fás hely, erdő) kifejezésére is szolgált. Ez az uráli sajátosság legvilágosabban a régi magyarban tükröződik, ahol számos fanévnek (pl. *éger*, *fenyő*, *magyal*, *nyár*, *nyír*, *száldob*, *száldok*, *szil*, *tölgy*) megvolt ez a kettős jelentése. De faneveknek ilyen kettős jelentésére más finnugor nyelvekből és a szamojedságból is idézhetünk példákat.

Az uráli nyelvek régi fanevei és a fák Köppen (Geogr. Verbreitung d. Holzgewächse...) által meghatározott határai alapján pontosan meg tudjuk állapítani, hogy milyen tűlevelű és lombos fák éltek meg és alkottak erdőket az uráli nép és a finnugorság régi lakóhelyén.

A jegenyefenyő, a *Picea excelsa* v. *Pinus abies* uráli neve őrződött meg a f. *kuusi* 'Pinus abies; Fichte' szóban és ismert megfelelőiben: lpN. *guossa* 'Abies excelsa', Lag. Tán. *k̄ŋ's̄s̄* 'Tanne', Wfs. *gŋŋ's̄s̄* 'Fichte' mE. Wied. *kuz* 'Fichte, Gräne, Rottanne; Abies excelsa'; cser. Ramst., Wichm., Paas. *koš* 'Tanne, Fichte'. Beke *koz*, *koš* 'Tanne'; votj. Munk. *k̄iz*, *k̄ez* 'vörösfenyő Pinus picea; Rottanne', Wichm. G. *k̄iz* 'Fichte; Abies excelsa': zürj. Wichm. — Uot. V., S., Peč., L., L e., U. *kōz*, I *kōz*, *kōz* P. *k̄ez* 'Fichte'; vog. Ahlqv. *gou'*, *χout*, *qait*, Tanne', Munk. — Szil. *z̄aut* 'jegenyefenyő; Rottanne', KL. *kh̄aut* 'lúcfenyő; Weisstanne', Munk. — Trócs. KL. *kh̄ait-p̄ŋ*. 'vörösfenyő'; osztj. Karj. — Toiv. FD. *χ̄ut̄*, Fil. C., Sog. *χ̄ut* 'Fichte', Kr. *χut* 'Fichte, Tanne, Edeltanne', V. *k̄öl'* 'Fichte' stb.; — samJur. *h̄ady* 'Tanne'. T. *ku'a*; Jen. *kari*, *kadi*; O. *kāde*, *kut*, *kuō* stb.; K. *ko'd*, *ko'n* id. stb. (Setälä: FUF. XII. Anz. 53; Paasonen: FUF. XII, 301, Beitr. 228, 293. sz.).

Az erdei fenyőnek, a *Pinus silvestris*nek finnugor eredetű nevét ismerjük: f. *petäjä* 'Pinus silvestris'; lpN. *baecce* id. stb.; mE. *pit̄s̄g*, *pit̄se*, M. *pit̄š̄* id.; cser. Ramst. *p̄an̄d̄ž̄a* 'Horst, Hain, ein dichter Hügel mit jungen Fichten', Wichm. *p̄n̄nz̄p̄*, *p̄n̄nd̄z̄p̄* stb. 'Kiefer'; zürj. Wichm. *požem*, *požum* stb. id., votj. Wichm. *pužim*, *pužim* Munk. *pužim*, *pužim*, Kaz. *pužim*: 'fenyő; Pinus silvestris; Fichte, Tanne, Kiefer'. Munk. *pužmo*, *pužimo* 'fenyves.

fenyőerdő; Fichtenwald, Tannenwald' (Toivonen, Affr. 111—112, 141. sz.).

A pichtafenyő, az *Abies pichta* v. *sibirica* uráli nevét őrzi a következő egyeztetés: cser. BEKE *nolyo*, *nu-lyo* stb. 'Edeltanne, Weisstanne' stb.; votj. Wiedl. *nil-pu* 'sibirische Tanne; *Abies pichta*', Munk. *nil-pu*, *nil-pě* 'pichtafenyő, lúç- vagy szurokfenyő; Weisstanne, Silbertanne, Pechtanne'; zürj. Wichm. *nil*, *nilv*, *nil*, *nilv-pu* 'Abies pichta' stb.; vog. Kann. *ńõlê*, *ńul*, *ńuli* stb. id.; osztj. Karj. *ńĩłłzē*, *ńĩłłđńĩłłĩ*, *ńĩłłĩłĩ* stb. id.; — szamJur. Reg.—Bud. *ńalk* 'Edeltanne; *иѣта*'; O. *ńulg*, *ńolg*, *ńulge*, *ńulgó*; Kam. *nelga* id. (Paasonen, Beitr. 64—65, 110. sz.). Vö. még szamK. Donn. — Joki *nāngo p'ā* 'finsterer, dichter Wald'. — Wichmann mutatta ki (FUF. XVI, 201—202), hogy a pichtafenyőnek ezzel az uráli nevével összetartozik a votj. *ńules* (tő: *ńulesk-*) szó, amely az udmurtban egyetlen kifejezője az 'erdő (általában); Wald (im allgemeinen)' fogalomnak, úgyszintén a vog. *ńulā*; 'lúçfenyves; Weisstannenwald' szó. Mind a két szó származékszó, a képzők azonban etimológiailag nem tartoznak össze: votj. *-s* < **-sk*; vog. *-s* < **-řš*, **-řšl*. A moksa-mordvinban Reguly és Ahlqvist feljegyzései szerint van egy sajátosságos 'erdő' jelentésű szó: *-nal*, amely önállóan nem használatos, hanem fanevekkel társulva valóságos helynévképző szerepet tölt be: Reg.—Bud. *kal'-nal* 'füzes; salicetum' (*kal'* 'fűzfa'), *kel'-nal* 'nyírfaerdő' (*kelu* 'nyírfa'), *pāšks-nal* 'mogyorós(erdő)' (*pāštā* 'mogyoró') *pāšks* 'mogyoróbokor' vö. még *kev-nal* 'köves hely' (*kev* = *kō*), Ahlqv. *akšis-nal* 'Weidenwald' (*akšiks* 'Weide'), *kelu-nal* 'Birkenwald' (*kelu* 'Birke'), *kuz-nal* 'Fichtenwald' (*kuz* 'Fichte'), *maras-nal* 'Ulmenwald' (*maras* 'Ulme'), *pāšā-nal* 'Lindenwald' (*pāšā* 'Linde'), *poyu-nal* 'Espenwald' (*poyu* 'Espe'), *sāli-nal* 'Ulmenwald' (*sāli* 'Ulme'), *tuma-nal*, *tumj-nal* 'Eichwald' (*tuma* 'Eiche'). Ez a moksa-mordvin *-nal* nézetem szerint szintén beletartozik a pichtafenyő uráli nevének a családjába azon az alapon, hogy a moksa-mordvinban a szó végén az eredeti **ly-* mássalhangzó-kapcsolatból a **-γ-* elveszett és hogy a szó eredeti jelentése 1. 'pichtafenyő', 2. 'pichtafenyő-erdő' volt (N. Sebestyén i. m. 14. sz.).¹⁵

A cirbolyafenyő, a *Pinus cembra* uráli neve a következő egyeztetésben maradt meg: zürj. Wiedl. *sus*, *suš*, *suž*, *suž-pu* 'sibirische Ceder; *Pinus cembra*', stb.; vog. Ahlqv. *tēt*, *tīt* id.; osztj. Karj. FD. *tēγāt*, Trj. *Lĩγāl*, V. *Lĩγāl* Vj. *ĩĩγāl* 'Ceder' stb.; votj. Wichm. U. *sĩsĩ-pu* 'Wachholder; Heidekrant', MU. *susĩ-pu*, M. *susĩ-pu*, G. *susĩ-pu* id. (A *Juniperus* ~ '*Pinus cembra*' jelentésmegfelelésre más adatunk is van); — szam. Jur. *tydy*, *tede* 'Ceder, Zirbelkiefer'; O. *tedek*, *tādāk*, *tādik*, *teten* stb.; K. Donner—Joki *tēđŋ*; Taigi *tiden* id. (Paasonen, Beitr. 240, 303. sz.; N. Sebestyén i. m. 18. sz.).

¹⁵ Hasonló jelentésváltozással magyarázza Räsänen (Virittájá 1947. 168—169) a cser.: *-er* kollektívképzőt, amely fanevekkel kapcsolatban 'erdő' jelentésben fordul elő (pl. *ku-er* 'koivisto; nyíres') s funkciója csak később vált tágabb körűvé (*kū-er* 'kivistő köves hely'). Räsänen szerint ez a képző, amely az összetételekben elvesztette szókezdő **β-* hangját, a md. *vir* 'metsä; erdő' ~ f. *vieri*, lK. *viere* 'larju; erdős hegyhát' (vö. Toivonen: FUF. XX, 141) szóval azonosítható.

A vörösfenyőnek, a *Pinus larix*-nak egy ismert régi neve csak az obi-ugor nyelvekből és a komiból van kimutatva: osztj. Karj. *nărık, nărık', nărık'* stb. 'Lärche'; vog. Munk. — Szil. *úř* 'vörösfenyő, Rottanne'; zürj. Wichm. *üia, üia-pu, üeja-pu, nia-pu* id. (Paasonen: FUF III. 112—113).

Valószínűnek tarthatjuk, hogy a *Larix* uráli neve maradt meg a következő egyeztetésben: szam.Jur. *hāru, haru* 'Lärchenbaum', T. *karu* 'Lärchenbaum (trockner)'; Jen. Ch. *kami*, B. *kammu* id., vö. Klapr. Atl. Mang. *kāmu*, Tur. *chammi* id.; — vog. T. Munk. — Szil. *khōrep* 'vörösfenyves; Lärchenbaumwald'. *khworēp* 'cirbolyaerdő; Zirbelwald'. A szóvégi *-p* ősi demin.-kollektív képző; A szam.-manyszi szóval valószínűleg összefügg a *Picea excelsa* Köppennél (II, 541) található finn neve: *karahka*. Suhonen (Suomalaiset kasvinnimet 262) a *Picea excelsa* ezen nevének következő alakváltozatait ismeri: *kara, karanko-kuusi, karhakka*, vö. Renv. *karas, karahka* 'halbvertrockneter junger Baum', Lönnr. *kara, karahka, karakka, karas* 'ung grän; nödväxt l. halftorkadt barrträd'. A finn fanév '*Picea excelsa*' jelentése névátvitellel magyarázható: a finnek mai lakóhelyén a *Larix* nem fordul elő. A 'száraz fenyő, száraz fa' jelentés is érthető: a *Larix* csak nyáron zöldel, télen kopaszak az ágai s az is figyelemreméltó, hogy a tavgyban a *kuru* szónak jelentése 'trockener Lärchenbaum'. Ha az egyeztetés helyes, akkor azt is fel kell tennünk, hogy az eredeti **-rm-* (? ~ *-rβ-*) kapcsolatból nemcsak a manysziban és a szamojéd adatok egy részében hanem a finnben is elveszett az *m*, illetőleg a *v*. (N. Sebestyén. i. m. 15. sz.). Különben is sajátos, de kétségtelen tény az, amit a legbiztosabb és a legismertebb fanév-egyeztetések alapján Itkonen Erkki állapított meg (FUF. XXIX., 306) hogy éppen fanév-etimológiákban igen gyakran a szabályostól eltérő hangmegfelelést tapasztalhatunk nemcsak a vokalizmusban hanem a konsonantizmusban is (vö. még Joki: Virittäjä 1950, 160—161).

A borókafenyő a *Juniperus communis* finnugor nevét kell látnunk a f. *kataja, katava* 'Wachholder' szóban és azonos jelentésű megfelelőiben: lpN. *gāskas* stb. L. *kaškase-* stb.; zürj. Wichm. I. *kařš-pōmōl*. Ud. *kařš-pomel*; vog. KANN. P. *kařšpiūß*. AL. *kēšepiß*. K. *kōāšpiūß* (Toivonen. Affr. 134, 202. sz.).

A többi régi *Pinus-Abies* név közül figyelmet érdemel a magyar *fenyő* '*Pinus Abies*; Tanne, Fichte', amelynek a régi magyarban 'fenyőerdő; pinetum' jelentése is volt. A régi nyelvben (Oklsz. 1338/1459) feltűnik a *fenyőbokor*, 'Wachholderstrauch' összetétel, amelyben a *fenyő* szónak '*Juniperus*' jelentésr van. A magyar szónak a mariban és a komiban van megfelelője: cser. (Troick.) Szilasi *piñ* 'magnak hagyott fenyő; zum Pflanze gelassene Fichte; cocua cēmniuk'; zürj. Wied. *pomel*: *tuša-pomel* 'Wachholder; Juniperus' (*tuša* 'körnig kernig, Korn-, Kern-), P. *ponul* id. Wichm. I. *pomol*: *kařš-p.*, Ud. *pomel*: *kařš-p.* 'Wachholder' (*-n-, -m- < *i*) (Szinnyei, NyHas. 7, 145; MEtSz.; N. Sebestyén i. m. I. sz.).

Bár az erdei fenyőnek és a borókafenyőnek nincs uráli korból származó neve, e fanemek földrajzi elterjedésére való tekintettel kimondhatjuk, hogy a jegenyefenyő, a pichtafenyő, a cirbolya- és a vörösfenyő (*Larix*) mellett ez a két fanem is jellegzetes tűlevelű fája volt nem csupán a finnugorság, hanem az uráli nép lakóhelyének is.¹⁶

A jegenyefenyő és az erdei fenyő kelet-európai elterjedésének északi határvonala nem terjed ki ugyan a Jeges-tenger partvidékére, de eléri a Pecsora, a Mezeny és a Dvina torkolatát, úgyhogy ezeknek a folyóknak egész vízrendszere, a Pecsorába torkolló Usza északi mellékvizeinek kivételével, beleesik a fenyőövbe. A jegenyefenyő déli határa nagyjából összeesik a fekete televény északi határával, és ez az összeesés azt jelenti, hogy a jegenyefenyő déli határa összefüggésben van a talajviszonyokkal (Köppen, II, 524—541). Az erdei fenyő déli határvonala lényegében összeesik a jegenyefenyő déli határával, szórványai azonban jóval délebbre terjednek, mint a jegenyefenyő szórványai. A borókafenyő „déli határa az Alatyr—Szura—Volgakönyöke s az onnét keletre húzódó vonal” (Zsirai, Fgr. rok. 115). Ezeknek a tűlevelű fáknek régi nevei az összes többi fanevekkel együtt arra utalnak, hogy az uráli népeknek az Uráltól nyugatra eső régi lakóhelyei sem északon, sem délen nem terjedtek túl a jegenye- és az erdei fenyő-erdőségek zárt övezetén.

A pichtafenyő elterjedési területe — éppen úgy, mint a *Larix* — Szibériából öbolszerűen nyúlik be a keleteurópai szárazföldre. Északi határa Szibériából kiindulva a $62\frac{1}{2}^{\circ}$ alatt lépi át az Urált és a $63\frac{1}{2}^{\circ}$ alatt éri el a Dvinát. Itt a határvonal hirtelen délre fordul és nyugati határt alkot. Ez a nyugati határ a Vaga felső folyásáig párhuzamosan halad azzal a vízválasztóval, amely az Onyega folyó medencéjét elválasztja a Vaga medencéjétől. Azután átlépi a Szuchona folyót és követi a Vetlyuga folyót. A Kersenez alsó folyásánál kezdődik a déli határ, amely egyenesen kelet felé halad a Volga balpartja mentén a Vjatka és a Káma összefolyásáig. (A Volga jobb partján nincs pichtafenyő.) A határvonal azután átlépi a Kámát, majd a Bjelaját, érinti az Ufát s eléri, majd átlépi az Urál hegységet. Helynevek tanúsága szerint a pichtafenyő délnyugati és déli határa régen valamivel lejjebb terjedt a

¹⁶ A tiszafa, a *Taxus baccata*, amelyet két egyeztetés alapján idézett dolgozatomban (24—25, 105) a finnugorság lakóhelyének fái közé soroztam — mint már arra Moór Elemér felhívta a figyelmet (MNy. XLIII, 287) s amint arra magam is rájöttem — nem fordulhatott elő a finugorság lakóhelyén. Egyik magyar neve, az elavult *iwafa* régi jövevényszó a magyarban (a finn réginyelvi *jucopuu* s az észti *juga-pu*, *juha-pu* régi germán jövevényszavak, vö. Wiklund, Eberts Reallexikon d. V. III, 370 és Moór E. i. m.). Valószínűnek tartom, hogy a *Taxus baccata* másik magyar neve, a kiveszöben levő *ternyő*, valamint az észti *türn* stb. sem tartoznak bele az eredeti szókincsbe vagy pedig — mint Moór E. (i. h.) megjegyezte, — nem '*Taxus baccata*' volt ezen fanév eredeti jelentése. Ebben az utóbbi esetben valószínű, hogy a fanév eredeti jelentését nem a magyar szó örizte meg, hanem az észti adat: *türna: türna -pensas* '*Ligustrum vulgare*.'

jelenleginél. A pichtafenyő északi és déli határa két isothermális vonallal van összefüggésben. Hogy a nyugati határ milyen tényezőktől függ, nem lehet megállapítani, de semmiféle paleontológiai vagy egyéb bizonyíték nincs arra nézve, hogy a nyugati határ valaha is nyugatabbra vonult, mint jelenleg (Köppen, i. m. II, 559—562, 565, 571). A pichtafenyő uráli nevéből, valamint abból a jelentésváltozásból, amely a votj. *iiules* szóban és a mđM.-*nal* végzetben végbement, arra kell következtetnünk, hogy az uráli népek régi lakóhelyeinek egyik legjellegzetesebb túlelű fája éppen a pichtafenyő volt. A mordvinok, a finnek és a magyarok ősei a pichtafenyőt később elvesztették szemük elől. A mordvinban a *nal* szó elszigetelődve szinte valóságos képzővé vált, a finnek a pichtafenyőnek a nevét is elfelejtették. A magyarok ősei nemcsak a pichtafenyő nevét felejtették el, hanem a tulajdonképpeni fenyő-övből kikerülve a régi lakóhelyek többi fenyőfajtáinak régi neveit is. A szórványokban fellépő túlelű fákat azonban nem tévesztették szem elől s ezért maradhatott meg a magyarban a *fenyő* szó, amelynek eredeti jelentése 'alacsony fiatal fenyő' lehetett. Ebből a jelentésből könnyen kifejlődhetett a másodlagos 'borókafenyő, törpefenyő' jelentés.

A *Larix* elterjedésének (Köppen i. m. II, 489—509) nincs különösebb helymeghatározó értéke. Ez a fanem az uráli népek régi lakóhelyeinek egész területén előfordult.

A cirbolyafenyő Északkelet-Európának csak egy nagyon korlátozott területén alkot többnyire más túlelű fákkal és a nyúrfával keveredve zárt erdőségeket. Tulajdonképpeni hazája Szibéria. Az Obnál kb. a 69°-ig hatol fel. A cirbolyafenyő északi határvonala az Urált átlépve a 65° alatt szeli át a lecsorát s követi a kis Kosva folyó folyását. Ezzel az északi határvonal nyugati határvonallá válik, eléri az Izsmát, követi annak folyását déli irányban, eléri a Vicsegda forrásvidékét, követi a Vicsegda felső folyását az északi Kelytma torkolatáig. Azután e folyó mentén haladva, majd a Vicsegda és a Káma vízválasztójára felemelkedve átlépi a Kámát, majd a Kossza folyót és az Invát kb. az 59° magasságában. A határvonal azután délkeleti irányt vesz s az 56½°-nál eléri az Urált. A cirbolyafenyő európai elterjedésének centruma a Pecsora felső folyásának vidéke és a Kolva-vidék. Szórványosan, szigetekben a határvonaltól nyugatra és délre is fellelhető. Köppen szerint ezek a szórványos lelőhelyek valaha összefüggtek a cirbolyafenyő összefüggő elterjedésének mai területével. Bizonyosra vehető, hogy a jégkorszakban a cirbolyafenyő jóval mélyebben benyomult Kelet-Európa területére, mint jelenleg és hogy az éghajlat felmelegedése, valamint a glacialis és postglacialis korszak mocsarainak kiszáradása következtében szorult vissza ez a hűvös éghajlatot és sok nedvességet kívánó fanem mai szűk elterjedési területére. A cirbolyafenyvesek pusztulásában nem volt lényegtelen tényező az ember kíméletlen pusztítása sem. A cirbolyamogyoró éppen olyan kedvelt csemegéje lehetett az uráli népnek és a finnugorságnak, mint még Köppen idejében is

az Urál legészakibb tájain a rénszarvasaikkal nomadizáló manysziknak volt. A cirbolyamogyoró kíméletlen gyűjtése pedig minden időben a fák és az erdő-állomány pusztulását okozta. Ebben a pusztulásban jelentős szerepe van és volt az állatoknak is. A medve felmászik a fa törzsére, letördeli az ágait, hogy a földön fogyaszthassa el a fa izes termését. A mókusok és a magtörő madarak olyan hatalmas rajokban lepik meg a cirbolyafenyveseket, hogy nyomukban mindenütt pusztulás marad. A cirbolyafenyő, amelyben egy igen kezdetleges fejlődési fokon álló *Pinust* kell látnunk, különben is kihalóban levő fanem (Köppen, i. m. II, 430—445). Hogy a cirbolyafenyő összefüggő tenyészetének öve kiterjedt-e az uráli népek régi lakóhelyeinek egész területére, nem tudjuk megállapítani. Bizonyosra vehetjük azonban, hogy az uráli népek régi lakóhelyei magukba foglalták legalább is a cirbolyafenyő mai zárt és szórványos elterjedésének területét az Urálon innen.

Érdekes eredményekre vezet a lombos fák régi neveinek vizsgálata. E nevek alapján megállapíthatjuk, hogy az uráli nép lakóhelyén előfordultak mindazok az északi vidékekre jellemző lombos fák, amelyek a fenyőkkel együtt lelhetők fel. Jellegzetes lombos fája volt ennek a lakóhelynek a *Betula*. A régi *Betula*-nevek közül uráli eredetű a f. *koivu* ismert megfelelőivel (Paasonen, Beitr. 283, 357. sz.) és a m. *nyír* (Zsirai, MNy. XXIII, 316), amelynek eredeti jelentése 'vesszősfa, vesszőságú fa' volt.

Voltak az uráli nép lakóhelyén fűzek, *Salix*-félék. A f. *paju* szóban és lapp-permi-szamojéd megfelelőiben egy uráli *Salix*-név őrződött meg. (Paasonen, Beitr. 281, 351. sz.; Wichmann: FUF. XV, 205; N. Sebestyén i. m. 47. sz.).

Megélt az uráli nép lakóhelyén a *zelnicefa*, a *Prunus padus* és a vörös berkenye, a *Sorbus aucuparia*. A *Prunus padus* f. *tuomi* nevének a magyar kivételével minden finnugor nyelvben van megfelelője (Setälä, Verw. 42). Donner Kai (MSFOu. LXVII, 73) ennek a fanévnek azonos jelentésű szamojéd megfelelőit is kimutatta: O. *fšem*, *teu*, K. *leñ*, *leñ*, tehát ez a fanév is uráli örökség. — A *Sorbus aucuparia* f. *pihlaja* neve ismert megfelelőivel (ezek közé tartozik névátvitellel a m. *fagyal* 'Ligustrum vulgare' fanév is) csak a finnugor korig vezethető vissza (Toivonen, Affr. 201—202, 387. sz.), de kétségtelen, hogy ezt a fanemet az uráli nép is ismerte.

A nyárfa, a *Populus* egyik uráli neve a mdE. *poj*, M. *poju* szóban és e fanév ismert permi, hanti és szamojéd megfelelőiben őrződött meg (Paasonen, Beitr. 98 jegyz.; 281, 350. sz.). — A másik uráli *Populus*-név a cser. *oško* 'Pappel' (cserB. 'Esche; *Fraxinus excelsior*') kamasz-szamojéd megfelelőjét Toivonen mutatta ki (FUF. XV, 68): *izo* 'Pappel'. Vö. még Donner—Joki *āzq̄i p'ā*, *āzq̄i p'ā* id. — A Karjalainen—Toivonen szótárában található hanti *Populus*-név: VK. *āspai*, Vj. *āspai*, Trj. *āsp'āi* 'Pappel' valószínűleg olyan elhomályosult összetételnek fogható fel, amelyben az összetétel elő-

és utótagja azonos jelentésű szó. Az első tag: *äs* stb. azonosítható a cser. *oško*, szamK. *izo* fanévvel (osztj. *-s*, szamK. *-z-*, cser. *-š-* < **-šk-*), míg a második tag azonos az osztj. *pai* stb., md. *poj*, *poju* stb., stb. 'Pappel' szóval. — Uráli eredetűnek tarthatjuk a *Populus* m. *nyár* nevét is, amelyről Zsirai mutatta ki (MNy. XXIII, 315—316), hogy 'mocsár' jelentésű finnugor szókkal tartozik össze. Toivonen (FUF. XV, 68) a magyar fanevet az azonos jelentésű jurák-szamojéd *úrka*, *úrka* szóval vetette egybe (a *-ka*, *-kä* végzet demin. képző). A két egyeztetés között nincs ellentét; a jurák fanév valószínűleg szintén 'mocsár' jelentésű osztják-szamojéd szókkal tartozik össze, ezek pedig úgy tekinthetők, mint a szóban levő finnugor szócsalád pontos megfelelői. (N. Sebestyén i. m. 59. sz.).

Mindezek a lombosfák a finnugorság lakóhelyeinek is jellegzetes fái voltak, amint ezt e fanemek uráli eredetű neveinek megmaradása és finnugor korig visszavezethető régi nevei bizonyítják.

A finnugorság lakóhelyén ismeretes volt az *Ulmus montana* (Északkelet-Európában csak erről a változatról lehet szó); finnugor neve a magyar *szil* szóban és ismert megfelelőiben maradt meg (Paasonen, *s-laute* 55—56, 67. sz.). A szilfa jellegzetes európai fa. Elterjedésének északi határa Északkelet-Európában megközelíti a 61°-ot. Megtalálható a Kolvánál, a Viseránál a Kelytma déli oldalán és a Káma mellett. A keleti határ követi az Urált kb. az 51°-ig. Az Urálon túl csak Irbitnél és még két helyen találták meg (Köppen i. m. II, 43).

Nagy szerepe volt a finnugorság életében — bár közös finnugor korig visszavezethető nevét nem ismerjük — a hársfának, a Tiliának. A hársfa elterjedésének északi határa Északkelet-Európában a 60° és a 61° között vonul, tehát nagyjában összeesik a szil elterjedésének északi határával. Feltűnő, hogy a régi Tilia-nevek: m. *hárs*, m. *száldob*, *száldok*, f. *lehmus*, f. *ninipuu*, votj. *sujem* eredeti jelentése 'háncsfa; Bastbaum' volt (vö. N. Sebestyén i. m. 74—79. sz.). Ebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a Tilia hánca nélkülözhetetlen nyersanyag volt a finnugorság primitív háziiparában. Mivel az *Acipenser*-félék előfordulása miatt az uráli nép lakóhelyének ki kellett terjednie a Káma felsőfolyásának vidékére, ahol a 61°-ig az *Ulmus* s majdnem ugyanilyen magasságig a Tilia is megtalálható, gondolhatunk arra, hogy ez a két fanem az uráli nép lakóhelyének egy részén is előfordulhatott. Megerősítik ezt a feltevésünket Rainio A. J. kutatásainak eredményei, amelyek szerint a Tilia tenyészési öve a jégkorszak utáni időszakban Európa északi részében jóval magasabb szélességi fokokig terjedt ki, mint jelenleg (vö. Donner Kai, Siperia 36). A szamojéd nyelvekben nincsenek *Ulmus*-nevek és nincsenek Tilia-nevek. Nem is lehetnek, mert az *Ulmus* jellegzetes európai fanem, a Tilia pedig nem él meg a szamojédok mai lakóhelyén. A kamasz-szamojédban van azonban két érdekes szó, amelyek közül az egyik: Donner—Joki *šo* (*š* < **-š-*) 'Birkenrinde' összetartozik a

manyszi *sula*, *sul* 'Baumrinde, Lindenbast' jelentésű szóval és megfelelőivel (vö. Paasonen, *s-laute* 14) és így a fent említett votj. *sujem* Tilia-névvel (N. Sebestyén i. m. 77. sz.). A másik szó C. *pho* 'Lindenbast', Donner—Joki *p'q* 'Lindenbast; Weidenzweig'. Ez a szó bizonyára összetartozik a következő permi szókkal: votj. Wied. *bun* 'Bast, Lindenbast', Munk. *bun* 'áztatott és tépett hársfaháncs; eingeweichter und zerfaster Lindenbast'; zürj. Wied. *bon* 'Bast, Lindenbast', P. *ban* 'Birkenrinde (zu Schuhen)', Wichm.—Uot. *bon* 'eingeweichter und zerfaster Lindenbast' (V., Peč., I. 'Wisch aus Lindenbast' is.) Ez a két szó arra mutat, hogy a Tilia háncsát az uráli nép is ismerte és valószínűleg fel is használta.

A szilfa és a hársfa elterjedésének északi határával körülbelül összeesik a mézgás éger, az *Alnus glutinosa* északi határa, amely a Dvina vidékén 60° magasságban vonul, a Kámát pedig 59½° alatt éri el. A Kámától keletre nem fordul elő s Perm körül kevés van belőle. Délebbre eléri az Urált s néhol talán az Urál ázsiai lejtőire is áttérjed: a Tobolyba torkolló Ui folyó egyik mellékvizének, a Taguszaknak partján állítólag találtak égerfát (Köppen i. m. II, 198). Ennek a jellegzetes európai és jellegzetes hidrofil fának több régi neve van a finnugor nyelvekben. Az *Alnus* magyar nevével, az *egir* ~ *egür* ~ *egër* ~ *éger* szóval, amelynek a régi nyelvben 'silva, silva pa'udosa' jelentése is volt, teljesen azonos a zürjI. *jegir* szó, amelynek jelentése 'Sumpf, Sumpfwald'. Az *éger* fanév komi megfelelőjével együtt egy 'mocsár' jelentésű finnugor szócsaládhoz tartozik, eredeti jelentése tehát: 'mocsárfa' (N. Sebestyén, Melich-mellékkönyv 351—352 és i. m. 72. sz.).

A lombosfákkal kapcsolatban a legnehezebb probléma a régi *Quercus*-nevek problémája. Feleletet kell adnunk elsősorban arra a kérdésre, hogy előfordult-e a tölgyfa a finnugorság lakóhelyén. Ezt a kérdést azért kell felvetnünk, mert a *Quercus* finn *tummi* neve közfelfogás szerint csak legfeljebb a finn-permi korig vezethető vissza, s ez azt jelenti Setälä magyarázata szerint, hogy a finnugorság nyugatra vándorló csoportjai legfeljebb finn-permi hazájukban ismerték meg a tölgyfát. Fel kell vetnünk ezt a kérdést azért is, mert a f. *tummi* szónak és megfelelőinek a vörösfenyő (*Larix*) jelentésű szamT. *tuimua*, O. *töu*, *tüu* stb., stb. szóval való egyeztetése (vö. Paasonen, Beitr. 223; N. Sebestyén i. m. 27. sz.) nem tartható fenn, nemcsak azért, mert a szókezdő *t-* többféle eredetű lehet a szamojédban, nem is a jelentés eltérése miatt (ezt kielégítően meg lehetne magyarázni), hanem amiatt, mert a többi életföldrajzi adattal nem hozható összhangba az a feltevés, hogy a tölgy megélt és szálfává nőtt az uráli nép lakóhelyének délibb vidékein. A régi magyar *Quercus*-nevek közül a *muzsdalynak* kimutattam ugyan a lapp megfelelőjét (i. m. 31. sz.), de ez a fanév nem annyira ősrökonság, mint a lappok őseivel való ugorkori érintkezés bizonyítékául fogható fel (vö. Toivonen, Commentationes Instituti Fennou-Ugrici „Suomen Suku“ XVI,

186), a *cser* (i. m. 29. sz.), a *tölgy* (i. m. 28. sz.) és a *maggyal* (i. m. 30. sz.) neveknél viszont a finnugor együttélés korszakára és így a finnugorság lakóhelyére nézve csak akkor van igazán bizonyító értékük, ha más úton is igazolni tudjuk azt a feltevést, hogy a finnugorság lakóhelyén, legalább is a délibb vidékeken, tölgyesek voltak. És erre megvan a bizonyítékunk, amely indirekt bizonyíték ugyan, de teljesen meggyőző. A finnugorság ismerte a méhet és a mézet; a méh spontán előfordulása pedig Európában szorosan összefügg a tölgy elterjedésével: a tölgyvonaltól északra a méh spontán nem fordul elő. Köppen pontosan meghatározta a tölgy elterjedésének, vagyis faformájú előfordulásának északi határvonalát Kelet-Európában. Bennünket az érdekel, hogy a tölgyvonal a Finn-öböl északkeleti csücskétől a Szuchona forrásvidékéig az é. sz. 60°-ról leszáll 58°-ra, azután követi a Vjatkába ömlő ('sepca folyót egészen a forrásáig (55° alá), azután még tovább süllyed az Ufa felsőfolyásáig, ahol az északi határvonal majdnem függőlegesen délnek fordul és keleti határrá válik. Ez a keleti határ követi az Ufa folyót, majd keletre hajolva eléri az Urál hegységet, majd az Urál folyót, ahol irányt változtat, nyugatra, majd délnyugatra nyomul s így a keleti határ déli határrá válik. A tölgy tehát jellegzetes európai fa, ázsiai területen nincs tölgyfa (Köppen i. m. 92, 107). Köppen részletesen kifejtette és bebizonyította, hogy régen a tölgyvonal északabbra vonult, mint jelenleg¹⁷ és hogy olyan, a mai tölgyhatártól északra eső vidékeken, ahol ma csak elnyomorodott tölgyeket és tölgycserjéseket lehet találni, a kőkorszakban hatalmas szálfává nőtt a tölgy (i. m. II, 97—100). Észak-Európa (és általában Észak-Eurasia) éghajlata a jégkorszak után jóval enyhébb volt, mint később és már ezért is feltehető, hogy a tölgyvonal jóval északabbra vonult, mint jelenleg (vö. Donner Kai, Siperia 36.). Kényszerítő okaink vannak feltenni, hogy nem a mai tölgyhatártól délre eső vidékek, hanem éppen ezek a mai tölgyhatártól északra eső őstölgyesek a megfelelő szakaszon a finnugorság lakóhelyéhez tartoztak és hogy a tölgy a finnugorság lakóhelyének egy nem is egészen jelentéktelen részén nemcsak nagyon fontos, hanem egyenesen jellegzetes fa volt. A tölgyfának bizonyosan igen nagy jelentősége volt a finnugorság életében: kemény, értékes, vízálló fáját sokféle célra lehetett felhasználni, fiatal héja a legrégibb időktől kezdve a legfontosabb cserzőanyagot szolgáltatotta (N. Sebestyén i. m. 30. sz.). Feltehető tehát az is, hogy a tölgyneveket a finnugorság olyan vidékeken is ismerhette, ahol a tölgy mint élőfa nem fordult elő. Ezt a feltevést támogatják Karjalainen — Toivonen hanti szótárának adatai, amelyek szerint a hantik a tölgyfa nevét (*t'ùp'iuχ* stb.) orosz jövevényszóként elég nagy területen ismerik, holott tölgyet, mint élőfát, sohasem láttak.

¹⁷ Külön figyelmet érdemelnek azok a mai tölgyvonalától északra eső helynevek, amelyek az orosz *dub* 'tölgy' szó származékai, valamint azok a helynevek, amelyek az orosz *dubráva*, *dubróva* szóból származnak. A *dubráva*, *dubróva* szó mai 'sűrű erdő' jelentése eredetibb 'tölgyerdő' jelentésből fejlődött.

Feltűnő és érdekes jelenség, hogy a régi magyarban a *Quercus*-nevek közül a *cser* és a *tölgy* szónak 'bokor, cserje; virgultum' jelentése is van. Ugyanez a sajátságos 'Quercus' ~ 'virgultum' jelentésmegfelelés mutatkozik a *tölgy* és a *muzsdaly* etimológiájában, más szóval a *-gy* képzővel ellátott *tölgy* (R. *tül* < **tíl*) szónak 'cserje, cserjés; lomboserdő' (votj. Wied. *tel* 'Wald, Laubwald, Gebüsch', Munk. *täl* 'erdő; Wald', Wichm. *tel* 'Wäldchen, Wald' zürj. P. Wied. *tel* 'dichtes, junges Gehölz'), a *muzsdaly* szónak pedig 'cserje' (lpN. *micsta* 'frutex' stb.) jelentésű pontos hangtani megfelelői vannak. A magyarban megmaradt régi *Quercus*-nevekből — ide számítva a *magyalt* is — levonhatjuk azt a fontos következtetést, hogy a finnugorságnak az a csoportja, amelyből a későbbi ugarság származott, a tölgy elterjedésének északkeleti határvidékén olyan területeken helyezkedett el, ahol sarjtolgyesek és tölgy-cserjések voltak. — A magyarság későbbi vándorlásai alatt sem tévesztette szeme elől a tölgyet. Ha ez nem lett volna így, a magyarság elfelejtette volna a régi tölgyneveket. Éppen ezért a magyarban megmaradt régi *Quercus*-nevek már magukban véve megdöntik az ugor közösségből kivált magyarság ú. n. nyugatszibériai lakóhelyének elméletét, amely Wiklund óta (Eberts Reallexikon der Vorgeschichte III. 377) gyökeret vert a tudományos közvéleményben. Ha a magyarság egyideig az Urálon túl élt volna ázsiai területen, ma nem volnának a magyarban régi *Quercus*-nevek. A magyar nyelv a maga külön életében is termelt *Quercus*-neveket, ilyenek pl. *makkfa*, *makkosfa*, *makk*, *csalitfa*, *mocsárfa* és az elavult *székfa*.¹⁸

Feltehető, hogy a finnugorság lakóhelyének délibb vidékein, különösen a délibb vidékek nyugati szakaszán, nem csupán tölgy-cserjések és fiatal sarjtolgyesek voltak, hanem hatalmas szálfákból álló tölgyerdők is. Figyelmet érdemel, hogy a tölgy f. *tammi* nevének és ismert megfelelőinek egyik nyelvben sincs 'virgultum' jelentése (vö. N. Sebestyén i. m. 27. sz.), s így arra gondolhatnánk, hogy ez a *Quercus*-név a szálfává növvő tölgy megjelölésére szolgált s mint ilyen akár a finnugor korszakból is származhatik. Ennek a feltevésnek — legalább is elvben — nincs semmi akadály. Talán felvethetjük a kérdést: vajon nem élhetett-e a finnugor alapnyelvben több *Quercus*-név egymás mellett éppen úgy, mint a régi magyarban és a magyar népnyelvben? Vajon csak az időbeliség szempontjából kell-e néznünk a *Quercus*-neveket és nem volna-e indokolt az a feltevés, hogy a régi *Quercus*-nevekben jelentésbeli, valamint területi, dialektikus különbségek is tükröződhetnek? Vajon nem ilyen dialektikus különbségeket tükröznek-e más fajok, mint pl. a *Populus*, a *Betula*, a *Tilia*, az *Alnus* stb. régi nevei is?

A fáknak, különösen a lombos fáknak — mint az alábbi adatok is mutatják — bizonyára megőrzött ősi szokásként jelentős szerepe volt az uráli népek időszámításában: szamJur. *wueba-jiry* 'Laubfallmonat', O. *t'abegedil-ireüd* 'der Monat, wo das Laub abfiel'; August', osztj. Ahlqv. *libet-t'liš* Laub-

¹⁸ A *szék* ~ *szik* szóra nézve vö. Mészöly: Nép és Nyelv IV, 25–36.

monat', Patk. *lipet-tiliš* id. Castr. *unž-ele-tiliš* 'Fichtensplint-monat', *sumet-ele-tiliš* 'Birkensplint-monat', *vēlek-juž-tiliš* 'Monat der verödeten Bäume', Patk. *nur-jugop-tiliš* 'a kopasz fák hava; Monat der kahlen Bäume', Pápai—Munk. *nierež-juž-lübut-ike* 'a nedves falevél hónapja', vog. Ahlqv. *tär-il joŋqep* 'Tannen-Splint-Monat', *qēl-il-joŋqep* 'Birken-Splint-Monat', *lopta-joŋqep* 'Laub-Monat'. A f. *maaliskuu* (március) jelentése valószínűleg 'Baumsaft-Monat' (Itkonen Erkki: FUF. XXIV, 271—280), a f. népnyelvi *tuohikuu* jelentése pedig 'nyírfahéj-hónap' (Itkonen Erkki: Virittäjä 1936, 252—256.)¹⁹

* * *

Nézzük meg most már, hogy melyek azok az életföldrajzi adatok, amelyek alapján pontosabban meghatározhatjuk az uráli népek régi lakóhelyeinek határait. Ez természetesen nem jelenti egy összefüggő terület elhatárolását, hanem csak annak a megjelölését, hogy bizonyos folyóvizek mentén körülbelül meddig terjeszkedett az uráli nép, illetőleg a finnugorság az uráli, illetőleg a finnugor együttélés korszakának végén.

A vidranyest (*Mustela v. Viverra v. Vison lutreola* vagy *Putorius lutreola*) és a nemes lazac (*Salmo salar v. nobilis*) régi nevei alapján már kimondhattuk, hogy az uráli népek régi lakóhelyei, az a terület, amelyen az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvet beszélő nép lakott, keleten nem terjedhetett tovább az Urálnál. A jellegzetes európai lombosfák, a szil (*Ulmus montana*), az éger (*Alnus glutinosa*) és a tölgy (*Quercus*) előfordulása és régi nevei teljes mértékben megerősítik ezt a feltevést a finnugor korszakra vonatkozólag (ezeknek a fánemeknek nincsenek uráli eredetű nevei).

Meddig terjedt az uráli nép lakóhelye é s z a k o n ? Hogy erre a kérdésre feleletet adhassunk, figyelembe kell hogy vegyünk néhány olyan emlőállat földrajzi elterjedésének északi határát, amelynek uráli eredetű neve van: vidranyest (*Mustela v. Vison lutreola*) 66°, borz (*Meles taxus*) 66°10', rénszarvas (*Rangifer tarandus*) 70°. A jellegzetes északi erdei és vízi madarak fészkelésének északi határa általában 70°, de vannak köztük olyanok is, amelyek Mela és Kivirikko Finnországra vonatkozó adatai szerint csak az é. sz. 66°—67°-ig költenek. Tekintettel kell lennünk jellegzetes északi lombosfák északkelet-európai elterjedésének északi határára is: nyír (*Betula*) kb. 67°, berkenye (*Sorbus aucuparia*) 67°, zelnicefa (*Prunus padus*) 66°, rezgő nyárfa (*Populus tremula*) kb. 66°. Ezeknek a lombosfáknak északi határa nagyjából összeesik a *Larix sibirica*, a vörösfenyő ugyanezen területen megvonható északi határvonalával, amely a 67° körül húzódik. Semmi okunk sincs feltenni, hogy az uráli nép lakóhelyének területe északon tovább terjedt volna ezen fák északkelet-európai elterjedésének mai északi határánál s így igen valószínű, hogy az uráli nép lakóhelyének legészakibb vidékéül a Pecsora felső- és középfolyásának partvidékeit, valamint az Izma partjait tekinthetjük.

¹⁹ Az idetartozó hónapnevek összeállításában nem törekedtem teljességre.

Semmi életföldrajzi adat nincs arra, hogy az uráli nép szállásai a Jeges-tenger partjaira is kiterjedtek. Igaz ugyan, hogy a régi madárnevek tanúsága szerint az uráli nép jól ismert olyan madarakat is, amelyeknek a tundra és a tengerpart az igazi hazájuk. Ilyenek pl. a *Fuligula clangula* (f. *sotka*) és a *Colymbus arcticus* vagy *Gavia arctica*. Ez utóbbi, bár csak finnugor korig visszavezethető nevét ismerjük (f. *tohtaja*), bizonyára jellegzetes madara volt az uráli nép lakóhelyének is. Ezek a madarak azonban más vízimadarakkal együtt az északi tengerekbe ömlő folyóvizek mentén meglehetősen mélyen benyomulnak a szárazföld belsejébe és költenek is ezen folyók és mellékvizeik partvidékén, sőt tavak partvidékein is. A Pecsora-vidék különösen gazdag ilyen vízimadarakban. Ugyanazokban az északi tengerekkel összefüggő folyóvizekben, amelyeknek partvidékein a tengerparti vízi madarak megjelentek és költöttek, ugyanazokban a folyókban és mellékvizeikben ívás idején a nemes lazac (*Salmo salar* v. *nobilis*), a lazacpisztráng (*Salmo trutta* v. *eriox* v. *taimen*) és a *Coregonus lavaretus* is megjelent és felnyomulhatott a fóká is, amelynek azonban csak finnugor eredetű nevét ismerjük. Ez a magyarázata annak, hogy miért ismerhette ezeket a halakat, madarakat, valamint a fókát a finnugorság is.

Az uráli népnek azonban tudomása lehetett a tengerről. Az uráli nép bizonyosan tudta, hogy a létfenntartásában annyira fontos lazacfélék a tengerből érkeznek a folyókba és mint jó halászok a folyó torkolataig is eléje mehettek a hatalmas rajokban érkező lazac-féléknek a maguk javára fordítva azt a tapasztalatot, hogy ezek a halak csak lassan és fokozatosan szoknak hozzá az édesvizekhez, éppen ezért a folyótorkolatokban hosszabb ideig tartózkodnak, úgyhogy sok ügyességet és leleményességet kívánó fogásuk ilyenkor aránylag a legkönnyebb. Nagyon érdekes ebből a szempontból Lehtisalonak (Virittäjä 1934, 386) egy adata, mely szerint a jurák-szamojédnak két nyelvjárásában a *jām* szónak kettős jelentése van: 1. 'tenger'. 2. 'nagy folyó (Pecsora)'. A tengernek ez az uráli neve nézetem szerint a f. *juominki*, *juuminki* nemes lazac-névben is megőrződött. (l. fentebb 377. l.)²⁰

Fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy hol kereshetjük az uráli nép lakóhelyének nyugati határát. Nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy az uráli

²⁰ Ezeket a következtetéseimet Donner Kai Siperia című művének bizonyos adatai is támogatni látszanak. A geológiai kutatások arra mutatnak, hogy Északkelet-Európában a jégkorszak utáni felmelegedést követően a mai tundrák helyét egészen a tengerpartig hatalmas erdőségek borították. Ezeknek az erdőségeknek az eltűnése, a tundravidék és a mai fahatárok kialakulása az éghajlat később bekövetkezett részszabódásának a következménye s ez a folyamat körülbelül időszámításunk előtt 400–500 évvel fejeződött be. Semmi nyoma sincs azonban annak, hogy a mai tundra-vidékeken a jégkorszakot követő felmelegedés idején állandó lakosság élt volna. A Pecsora partvidékéről azonban archeológiai leletek kerültek elő. A Pecsora-partvidék különben már a legrégebbi időkben a cserekereskedelemnek egyik fontos központja volt, ahova még ezelőtt 300 évvel is érkeztek tunguzok a Naryntól keletre eső területekről (i. m. 35, 37, 47 l.).

nép lakóhelye nyugaton kiterjedt legalább is a Vicsegda felső- és középfolyásának vidékére. Hogy kiterjedt-e a Vicsegda egész vízrendszerének vidékére, esetleg a Szuchona alsó folyásának partvidékeire, valamint a Jug és a Luza vidékére, nem tudjuk megmondani. Az életföldrajzi adatok megengedik ezt a feltevést, de nincs olyan adatunk, amely eldöntené a kérdést. Azt bizonyosra vehetjük, hogy az uráli nép lakóhelyének területe nem terjedt túl a pichtafenyő (*Abies sibirica*) elterjedésének nyugati határvonalán (l. fennebb 388. l.), de azt már semmiesetre sem mondhatjuk, hogy az uráli nép lakóhelyének nyugati határa összeesett a pichtafenyő elterjedésének nyugati határvonalával. Csak annyit mondhatunk, hogy az uráli nép lakóhelyének nyugati határa a pichtafenyő nyugati határán belül keresendő.

Az uráli nép lakóhelyének déli határát elsősorban az határozza meg, hogy az uráli nép ismerte a Káspi-tóból felvándorló *Acipensereket*, a tokhalat és a kecsegét. Az uráli nép ismerte a hársfa hancsát s így valószínűleg egyes vidékeken a hársfát is, de sem a hárs, sem a szil²¹ nem lehetett jellegzetes fája az uráli nép lakóhelyének, s így arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az uráli nép szállásai délen körülbelül a 60°-ig, esetleg kissé mélyebbre terjedhettek. Az uráli nép lakóhelye tehát délen kiterjedt az *Acipenserekben* bővelkedő Káma folyó felsőfolyásának és e folyószakasz mellékvizeinek vidékére.

Az uráli nép régi lakóhelyéről szólva nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az uráli alapnyelv szókészletében vannak szavak, amelyek nem tartoznak bele az eredeti szókincsbe, hanem idegen népekkel való érintkezésnek emlékei. Németh Gyula „Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata (NyK. XLVII, 68—84) című dolgozatában kb. 30 uráli-őstörök szóegyezt mutat be, részben olyanokat, — amelyek bizonyos alaktani elemek egyezésével együtt — a két alapnyelv rokonságszerű kapcsolatára hívják fel a figyelmet. Ezek az egyezések nem foglalhatók rendszerbe és éppen ezért még nem lehetnek bizonyítékai az urál-altáji nyelvrokonságnak. Azonban a szóegyezések már magukban véve bizonyítják, hogy az uráli nép és a törökség őse békés érintkezésben élt egymással. Meg kell jegyeznünk, hogy egyes egyeztetésekben a szamojéd adatok hiánya nem jelenti azt, hogy ezek a szavak nem tartoztak bele az uráli alapnyelv szókészletébe, hanem csak azt, hogy ezekre a szavakra a szamojéd nyelvekből — legalább is ez idő szerint — nincsenek adataink. Az uráli nyelvek régi halnevei c. dolgozatomban és fennebb (380. l.) rámutattam a f. lúd *pátt* uráli eredetű lazaopisztráng-névnek és megfelelőinek török kapcsolataira. A császárfajd komi *sóla* nevének és megfelelőinek török kapcsolataira Paasonen utalt (s-laute 101, 138. sz.)

²¹ A két fa nem elterjedésének északi határa körülbelül összeesik és a postglaciális időkhöz legalább is a hárs északi határa magasabbra terjedt, mint jelenleg.

Négy uráli eredetű halmnév mandzsu-tunguz megfelelőit újabban Diószegi Vilmos mutatta ki (MNY. XLIII. 35—38). Legújabban Räsänen M. közölte a Virittájä 1947. évfolyamában (162—178) nagyon érdekes, ha nem is mindig meggyőző szóegyeztetéseket fogalmi körök szerint csoportosítva. Ezek között több életföldrajzi adat is található. A szóegyeztetések alapján Räsänen bizonyos hangtani megfeleléseket is megállapít. Egyelőre mégis csak annyi látszik behozottattnak, hogy az uráli nép kapcsolatban volt a törökség őseivel. Ez az érintkezés az uráli korszaknál régibb időkben, a praeurali korban történhetett. — Bizonyosnak látszik, hogy a finnugorságnak a törökség őseivel semmiféle kapcsolata nem volt.

Az uráli alapnyelvben van továbbá néhány szó, amelyek szintén nem tartoznak bele az eredeti szókinésbe. Ezek nem az uráli-indoeurópai ősrakonság bizonyítékai, hanem ősi jövevényszók az indoeurópai alapnyelvből. Ezeket a szavakat általában úgy emlegetik, mint a finnugor alapnyelv indoeurópai jövevényszavait, holott már Paasonen (FUF. VII. 13—31) felhívta rá a figyelmet, hogy ezek a szavak, amelyek a szamojéd nyelvekből is kimutathatók, voltaképpen az uráli alapnyelv szókinéséhez tartoznak. Paasonen szerint egyáltalán nem valószínű, hogy ezek a szavak a finnugorok és a szamojédok elszakadása után a finnugor alapnyelvből kerültek volna át a szamojéd alapnyelvbe. Ilyenek pl. finnugor és szamojéd megfelelőikkel m. *víz*, f. *vesi* (*vete-*) 'Wasser'; m. *név*, f. *nimi* (*nime-*) 'Name'; m. *vezet* 'führen, leiten' (vö. *vezér* 'Führer'), f. *vetä-* 'ziehen'; m. *mos*, f. észt *mõsk-* 'waschen', f. *myy-*, *myö-* 'verkaufen'. Ezek a szavak a *víz* kivételével mind k u l t ú r s z a v a k nak foghatók fel és már csak ezért sem lehetnek ősrakonság bizonyítékai.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a finnugor alapnyelvből kétségtelenül kimutathatók olyan indoeurópai jellegű jövevényszavak, amelyeknek nincsenek szamojéd megfelelőik, pl. m. *rak*, f. *rakenta-*; m. *árva*, f. *orpo*; m. *visz*, f. *vie*; m. *repe-d-*, *repe-szt-*, f. *repi*; f. *-deksan* 'tíz' stb. (Paasonen, i. m. 22—31; Setälä: JSFOu. XLIII. 51—53, Suomen Suku I. 142—143; Kalima: Virittájä 1927, 105—107). Ezek talán kétféleképpen értelmezhetők: vagy úgy, hogy ezek a szók az uráli alapnyelv jövevényszavai, a szamojéd megfelelőik azonban elvesztek, esetleg még nincsenek kimutatva. Vagy — legalább is részben — értelmezhetők úgy is, hogy ezek a szók a finnugor alapnyelvnek olyan praeárja jövevényszavai, amelyek semmiféle árja jellegzetességet nem mutatnak. Ha pedig a *víz*-, *név*-féle szavak, amelyek a szamojéd nyelvekből is kimutathatók, az uráli alapnyelv indoeurópai alapnyelvből való jövevényszavai, akkor fel kell tennünk, hogy az uráli és az indoeurópai nép lakóhelye határos volt. Ha az érintkezést feltételezhetjük, akkor az uráli alapnyelv indoeurópai jövevényszavai azt a feltevést is megengedik, hogy az indoeurópai nyelvközösség még fennállt az uráli nyelvközösség korszakában.

Ha meg akarjuk nagyjából határozni a finnugorság lakóhelyének északi irányban való kiterjedését, mindenekelőtt azt kell tekintetbe vennünk, hogy a finnugorság életében is igen nagy jelentősége volt az északi tengerek vándorhalainak, a nemes lazacnak, lazacpisztrágnak és bizonyos coregonusoknak; a finnugorság is ismerte a jellegzetes északi vízimadarakat és ismerte a fókát. A finnugorság lakóhelyének tehát ki kellett terjednie olyan folyók vidékeire, amelyeknek vizében ezek a halak ívás idején megjelenhettek, a fóka felnyomulhatott és amelyeknek partjain északi vízimadarak költöttek. Összevetve az idetartozó adatokat a lombos fák régi, de nem uráli eredetű neveivel, valamint a fás hely-nevekkel, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy — bár az uralkodó fa nem továbbra is a fenyő maradt — a lombos- és a vegyes-erdők területi kiterjedése és jelentősége a finnugor korszakban kétségtelenül nagyobb volt, mint az uráli korszakban. Figyelembe kell vennünk továbbá azt is, hogy a lazacfélék mellett megtartották jelentőségüket a Káspi-tó vándorhalai, az Acipenser-félék, a tokhal és a kecsge, amelyek — mint már említettem — igen nagy bőségben találhatók meg a Kámában és a Káma mellékfolyóiban, míg a Volga felsőfolyásának vidékén csak csekély mennyiségben vannak kimutatva. Ugyanez a megállapítás vonatkozik a Coregonus leucichthysre v. nelmára. És végül figyelembe kell vennünk, hogy a finnugor korszakban fellépett egy nagyon fontos új hal, a Silurus glanis, a harsa, amely különösen nagy bőségben található meg a Volga vízrendszerében, de éppen a Káma felsőfolyásának szakaszán alig fordul elő. Így a Silurus glanis előfordulása a Káma középfolyásának vidékére és a Vjatkára irányítja figyelmünket. Mindezek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a finnugorság lakóhelye részben összeesett az uráli nép lakóhelyével: kiterjedt a Káma felsőfolyásának vidékére és a Vicsegda-vidékre, legalább is a Vicsegda alsó- és középfolyásának vidékére beleértve a Sziszolát is, de bizonyos lombosfák (szil, hárs, éger) fellépésére és általában a lombosfák jelentőségének megnövekedésére, valamint a harsa megjelenésére való tekintettel ki kellett terjednie a Vjatka felső- és középfolyásának, úgyszintén a Káma középfolyásának vidékére. Valószínű, hogy a finnugorság északon viszont elszakadt a Pecsora—Izsma-vidéktől, mert ezen a vidéken csak a jellegzetes északi lombosfák élnek meg és teljesen hiányzik a szil, a hárs és az éger, amelyek a postglacialis időben sem lehettek ezen a területen jellegzetes fafajok.

A finnugorság lakóhelyének nyugati határáról egyébként csak annyit mondhatunk, amennyit az uráli nép lakóhelyének nyugati határáról is mondtunk: a nyugati határ feltétlenül a pichtafenyő elterjedésének nyugati határvonalán belül keresendő. Az életföldrajzi adatok ebben az esetben is megengedik azt a feltevést, hogy a finnugorság régi lakóhelye esetleg kiterjedt a Jug és a Luza partjaira, valamint a Szuchona alsófolyásának vidékére, de nem döntik el a kérdést.

Kétségtelen, hogy a finnugorság lakóhelye délnyugaton nem terjedt ki a kőrisfa, a *Fraxinus excelsior* területére. A kőrisfának nincs finnugor korig visszavezethető régi neve a finnugor nyelvekben, nem is lehet, mert a kőrisfa amely csak különösen kedvező viszonyok között tenyészik és a korai őszi fagyokat nem viseli el, nem fordulhatott elő azon a területen, ahova a finnugorság lakóhelyét az összes életföldrajzi adatok alapján helyezni kell. A kőrisfa *b o k o r f o r m á j ú* előfordulásának északi határa Svédországban 61° , Finnország keleti részében kb. 62° , a Kosztroma forrásvidékén már nem éri el az 59° -ot. Itt az északi határ északkeleti határrá válik, követi a Kosztroma folyót a Volgába való torkollásáig, majd átlépi a Volgát, a Volga jobbpartján vonul körülbelül a Szura torkolatáig, mint keleti határ a Szura mentén halad majdnem függőleges irányban Penzáig, azután követi a Choper folyót, míg aztán ennek a folyónak a torkolatánál eléri a Dont. A téli hideg és a talajviszonyok miatt nem valószínű, hogy a keleti határ valaha is keletebbre vonult a jelenleginél.

Egyébként a kőrisfa elterjedése körülbelül összeesik a vadalma, *Malus communis* v. *silvestris* elterjedésével, de az utóbbinak keleti határa nem terjed annyira keletre, mint a kőrisfáé (Köppen, I. 578–586, 404–417).

A kőrisfa finn-permi korig visszavezethető nevét kell látnunk a következő egyeztetésben: f. *sara, sara-puu* 'Fraxinus Excelsior; Esche, — *Corylus avellana*; Hasel'; md. (vö. Paas.: JSFOu. XV₂ 48). M. *širák*, Reg. *sireks*, E. *šir'e. širf*, *šir^Rkä*, *širž* 'Esche' (egy nyelvjárásban: 'Ulme, Rüster'); cser. Troick. *šerba* 'Esche', Ramst. *šö'rþä* id.; votj. Wied. *sir-pu* 'Ulme', Munk. *šir-pu*, 'kleinblättrigē Ulme, rote Rüster; Ulmus effusa'; zürj. Wied. *sir, sir-pu* 'Ulmus effusa', Wichm. — Uot. *šir: š.-pu* L., L., P. 'Ulme (Ulmus effusa, Wichmann megjegyzése szerint: „Der Beleg aus I zweifelhaft; mögl. ist die Ulme jedoch als Handelsware und zwar in Form von Krummhölzern bekannt”. Paasonen (i. h.) a mordvin szót csuvas jövevényszónak magyarázta. A mordvin és a csuvas fanév ('Erle') jelentése mégis annyira eltérő, hogy a mordvin szónak a finn-mari-permi fanevekkel való egyeztetése igen valószínűnek látszik (vö. Setälä: FUF. II. 267 és N. Sebestyén, Fanevek 83. sz. az Ulmus-nevek közt a mordvin adat figyelembevételével).

Nem lehet véletlen, hogy a kőrisfával növényföldrajzilag összefüggő vadalmának szintén permi korig visszavezethető régi neve van: f. *omena* 'Apfel', *omena-puu* 'Apfel-baum, karj. *o.nena*, vót *ōuna*, észt *õun*, gen. *õuna*, *õuna-pu*, liv Sjögr. *umār, umārs* 'Apfel', *u.-pu* 'Apfelbaum'; md. Paas. *umar* 'Apfel, Frucht'; votj. K. *umo* 'Apfel', *omo-pu* 'Apfelbaum', Munk. *umo-pu* id. — Az udmurt szók nem tartozhatnak össze a csuv. *ulma, olma* 'Apfel' szóval. A csuvas szó is megvan a permi nyelvekben: votjMU. *ummo*, K. *ulmo*; zürj. *ulmō, ulmōs* (Uotila, MSFOu. LXVII. 400–401).

A kőrisfa és a vadalmafa finn-permi korig visszavezethető neve alapján kimondhatjuk, hogy ezt a két fanemet, amelynek elterjedési területe körül-

belül azonos, csak finn-permi hazájukban ismerték meg a finnugorság nyugatra vándorló csoportjait.

Mielőtt rátérnék annak meghatározására, hogy hol kereshetjük a finnugorság lakóhelyének déli határvidékeit, egy kitérést kell tennem.

Anderson és Donner Ottó után Setälä is azon a véleményen volt, hogy a finnugorság nyugatra vándorló csoportjainak finn-permi és finn-volgai lakóhelye délebbre terült el, mint a finnugorság lakóhelye. Setälä (Suomen Suku I, 151) megállapítása szerint „a finn-permi nép lakóhelyének meghatározásánál különösen fontosannak figyelembevételre, hogy a *pähkinä* [‘mogyoró’], *jalava* [‘szil’] és a *niini-puu* [‘hársfa’] nevek finn-permi szók; nem lehetetlen, hogy a *tammi* [‘tölgy’] is ebbe a csoportba tartozik. A finn-permi nép lakóhelye tehát bizonyosan ezen fák északi határának déli oldalán volt. Ez a feltevés arra kényszerít, hogy ezt a lakóhelyet aránylag délre helyezzük; figyelembe veendő ugyanis, hogy ezeknek a fáknek a határa a Finn-öböl keleti csücskétől kezdve észrevehetően délre nyomul.” A finn-volgai nép lakóhelyének földrajzi fekvésére vonatkozólag Setälä (i. m. I, 154) a következőket állapította meg: „először is figyelembe veendő, hogy a *tammi* [‘tölgy’], a *vaahtera* [‘juhar’] és a *pähkinä* [‘mogyoró’] biztos finn-volgai nevek, a finn-volgai nép lakóhelye tehát bizonyosan ezen fák határának déli oldalára helyezendő; ez [a finn-volgai nép lakóhelye] tehát nem lehet északabbra, hanem inkább délebbre, mint a finn-permiek lakóhelye.” Setälä egyúttal nyomatékosan kiemelte, hogy a finn-permi nép lakóhelyének legalább is a keleti, meg az északi része, a finn-volgai nép lakóhelyének pedig legalább is egy szegélye kiterjedt a pichtafenyő területére.

Setälä megállapításaival szemben figyelembe kell vennünk a következőket. Abból a nyelvi tényből, hogy a fókának finnugor eredetű neve van és ez a név a finnben megmaradt, Paasonen a finnugorság lakóhelyéről szóló fennebb (355. l.) idézett székfoglaló előadásában fontos következtetéseket vont le: „Hieraus können wir schliessen, dass sich die wohnsitze des finnisch-ugrischen urvolks so weit nach norden erstreckten, dass ihm der Seehund des Eismeer — denn gewiss kann nur dieser in betracht kommen — nicht unbekannt war, und zugleich, dass die nördlichste vorhut des westfinnischen volkszweiges auf dem wege nach westen unter einer so hohen breite zeitweise haltmachte, dass sich die kunde von diesem der nördlichen fauna eigentümlichen tier und zugleich dessen ursprüngliche benennung durch sie erhalten konnte, bis die finnen auch weiter südlich den seehund im Onegasee, Ladoga und Finnischen meerbusen antrafen“ (11. l.).

Paasonennek ehhez a megállapításához hozzáfűzhetjük a következőket. A finnben nem csupán a Jeges-tenger fókájának finnugor neve maradt meg, hanem megmaradtak az északi tengerek vándorló lazacféle halainak egyes régi nevei is: *kiunki*, *juominki*, a nemes lazac bizonyos fajcáinak nevei, f. lúd *päll* ‘*Salmo trutta* v. *eriox*’, f. muro, *murokala* ‘*Coregonus lavaretus*’.

Figyelemreméltó adat a nemes lazac egy fajtájának lpN. *čourran*, *šourran* neve. Ezek a régi nemeslazac-nevek azért maradhattak meg a finnben és a lappban, mert a finnek és a lappok ősei nem szakadtak el vándorlásuk közben a Jeges-, illetőleg a Fehér-tenger vízrendszeréhez tartozó folyók vidékétől, míg azután ezeket a halakat a Finn-öbölben újra meg nem találták. Különös jelentősége van ebből a szempontból az 'ikrás lazac' jelentésű lp. *duovve* stb. hahnévnek, mely a lappok nyelvcsere előtti szamojéd nyelvének szókinéséből őrződött meg (l. fennebb 378. l.). Az a tény, hogy a keletitengeri finn nyelvekben a nemes lazac *lohi* neve balti jövevényszó, nem igazolja Wiklundnak (Eberts Reallexikon der Vorgeschichte III, 370) azt a feltevését, hogy a finnek ősei a nemes lazacot balti közvetítéssel ismerték meg. Balti jövevényszók régi testrészneveket is kiszorítottak a finnből: *leuka* 'áll', *kaula* 'nyak', *hammas* 'fog', *napa* 'köldök' balti jövevényszók (Kalima: Virittäjä 1928, 103—104). Megőrizte továbbá a finnség a tokhal régi, finnugor eredetű *sampi* nevét és a harsa *säkiä* nevét: nem szakadhatott el vándorlása közben azoktól a folyóktól sem, amelyekben a tokhal és a harsa előfordult, tehát nem szakadhatott el a Volga vízrendszerétől sem, míg aztán ezeket a halakat is meg nem találta a Keleti-tenger vízrendszeréhez tartozó folyókban. Ezen adatok alapján fel kell tennünk, hogy a finnek ősei vándorlásuk közben az é. sz. 60° körüli sávban nyomultak nyugat felé. Ilyen módon finn-permi, majd pedig finn-volgai hazájukban is érintkezésben maradhattak a tölgy, a vele növényföldrajzilag összefüggő mogyoró, továbbá a hárs és a szil elterjedésének északi területeivel. Nincs tehát kényszerítő okunk arra, hogy a finn-permieket és a finn-volgaiakat lakóhelyét ezen fanemek északi határvonájától délre eső területekre helyezzük. A szil, az *Ulmus montana* északi határa Vologdatól nyugatra a 60°—62° körül vonul. A hárs, a *Tilia* éppen nem utal délibb vidékre. Északi határának főbb pontjai keletről nyugatra haladva: a Viseránál és a Kolvánál kb. 60½°, a Vaga torkolatvidékén 63°, az Onyegatónál 62°, Finnországban 63° felett. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a tölgy és a hárs elterjedésének északi határvonala hajdanában jóval magasabban vonult, mint jelenleg. Ezeknek a fáknek finn-volgai, illetőleg finn-permi korig visszavezethető nevei nem okvetlenül azt bizonyítják, hogy a finnek őseinek finn-permi és finn-volgai hazája délebbre volt, mint a finnugorság lakóhelye, hanem azt, hogy nyugatabbra volt és hogy északon nem terjedt olyan magasra, mint a finnugorság lakóhelye. Megengedik továbbá azt a feltevést, hogy a finn-permi és a finn-volgai haza délebbre volt, mint a finnek őseinek a finnugorság együttélése idején elfoglalt lakóhelye.

A finnugorság nyugatra vándorló csoportjai finn-permi és finn-volgai lakóhelyükön érintkezésben maradhattak és maradtak a pichtafenyő területével is. Emellett tanúskodik a pichtafenyő moksa-mordvin nevében és az udmurt *úules* szóban végbement fennebb tárgyalt jelentésváltozás is, amely azt bizonyítja, hogy a pichtafenyő az udmurtok és a mordvinok őseinek

egykori lakóhelyén nagyon fontos fánem volt. Ezek a nyugatra vándorló csoportok már finn-permi hazájukban megtalálták a kőrisfát és a vele növény-földrajzilag összefüggő vadalmafát. A finn-volgai hazában megtalálták aztán a juharfát, az *Acer platanoides*t (f. *vahtera*, *vaahtera*), amelynek északi határáról alább lesz szó a finnugorság lakóhelyének déli határával kapcsolatban.

Bizonyos, hogy a finnugorság lakóhelye délen sem terjedt túl a tűlevelű erdőségek zárt övezetén, beleértve az *Abies pichta* és a *Larix sibirica* övezetét is. A rénszarvas elterjedésének mai déli határa — mint már fennebb kiemelttem — nem azonosítható a finnugorság lakóhelyének déli határával, mert nem tudjuk, hogy a művelődés mikor szorította fel a rénszarvast jelenlegi elterjedésének déli határára.

Nem véletlen dolog azonban, hogy a juharnak, az *Acer platanoides*nek, ennek a fagyra érzékeny fánemnek nincsenek régi nevei a finnugor nyelvekben. A juhar északi elterjedésének Köppen III. sz. térképén feltüntetett határvonala csak szórványos, bokorformájú előfordulásának legészakibb pontjait jelzi, tehát nem ad képet a juhar összefüggő és faformájú előfordulásának északi határáról. Köppen szerint a juhar bokorformájú előfordulásának legészakibb pontja az Onyega-tónál $61\frac{1}{2}^{\circ}$. Innen kezdve sülyed az északi határ: a Szuchona alsófolyásánál 60° , a Vjatka vidékén már csak egyes az 58° -tól délre eső helyeken (Jaranszk, Urzsum, Jelabuga, Szarapul, Glazovtól délre) lehet meglegni. Keletebbre az 56° -tól délre eső helyeken is ritka fánem. Az Uráltól keletre, tehát ázsiai területen nem fordul elő. Köppen megállapítása szerint a juhar összefüggő elterjedésének (és egyúttal faformájú előfordulásának) északi határa 2—3 sz. fokkal délebbre vonul. Északon kisebb-nagyobb területek vannak, amelyekről a juhar teljesen vagy majdnem teljesen hiányzik (i. m. I, 86). A juhar régi neveinek teljes hiányából az elmondottak alapján tehát jogosan levonhatjuk azt a következtetést, hogy a juhar akkor sem lehetett jellegzetes fája a finnugorság lakóhelyének, ha faformájú előfordulásának északi határa hajdan esetleg magasabban vonult, mint jelenleg. Kimondhatjuk tehát, hogy a finnugorság lakóhelye a finnugor együttélés korszakának végén nem terjedt ki a juhar elterjedési területére s így a finnugorság lakóhelyének déli határa nagyjából összeeshetett a kocsányos tölgy, a *Quercus pedunculata* északkelet-európai elterjedésének mai északi határával, úgyhogy délen a Csepca, délkeleten pedig a Csuszovája lehetett az a nagyobb folyó, amelynek partvidékén a finnugor együttélés korszakának végén finnugor törzsek éltek.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a 'malac' jelentésű f. *porsas* szó 'malac' és 'disznó' jelentésű megfelelőivel együtt a finnugor alapnyelv praeárja jövevényszavai közé tartozik. A *porsas* szónak a következő megfelelőit ismerjük: mđ. *purtsos* stb. 'Ferkel', votj. *parys*, *parš* 'Schwein', zürj. *porys*, *porš* id., vog. *pōrys*, *pūris*, *puras*, *pureš* stb. id. A szó megvan a hantiban is: *purəs*, *parəš*, *pōrəs* stb. id. Karjalainen szerint (OVok. 151)

a hanti szó jövevényt szó a komiból. A hantik disznót nem tartanak. — A szó 'disznó' jelentésben megvan a jurák-szamojédban is: Klapr. Puszt. *paras, pars*, Obd. *porys*, Castr. *pares, pores* s valószínűleg jövevényt szó a komiból. — A f. *porsas* és megfelelői egy **poršos* alapalakra mennek vissza (vö. Setälä, JSFOu. XVII, 31.; Paasonen: FUF. VIII, 76.; Kalima: Virittäjä 1932, 104—106). A szó eredeti jelentése Setälä szerint 'vaddisznó, *Sus scrofa*' lehetett és ez a feltevés nem is indokolatlan, mert a vaddisznóból eredt a házi disznónak az az 54 fajtája, amely Észak-Európában és Észak-Ázsiában honos (Mela—Kivirikko 56). Feltűnő azonban, hogy a *porsas* egyik megfelelőjének sincs vaddisznó jelentése. Bár általánosan elfogadott nézet, hogy az indek, az irániak és a szkythák egyáltalán nem ismerték a disznótartást, amely mindenütt eléggé fejlett földművelést tételezett fel (vö. Schrader, Reallexikon, Schwein § 2, 3), mégis el kell ismernünk, hogy Jacobssohn (Arier und Ugrofinnen 137) jogosan veti fel a lehetőséget, hogy ez a szó a finnugor alapnyelvbe talán olyan törzs nyelvéből került át, amely Herodotos tudósításával ellentétben ismerte a disznótartást. Ha ez feltételezhető volna, akkor a f. *porsas* szóban és megfelelőiben a praeárják kulturális hatásának egyik fontos emlékét láthatnók. Nem kell elfelejteni, hogy — mint Toivonen (MSFOu. LVIII, 229—240) kimutatta — a finnugorság már ismerte a földművelést, s így a disznótartásnak megvolt az alapfeltétele.

Toivonen nyolc földművelésre vonatkozó kulturszót mutatott ki a finnugor alapnyelvből. Ezek közül négy az alapnyelv eredeti szókinésébe tartozó szó: m. *kenyér* 'Brot; Laib' votj. *kenjir, kenjir* 'Graupen, Grütze' megfelelőjével; — zürj. *pyž, piž* 'Mehl'; votj. *piž* stb. id. azonos jelentésű manysi megfelelőjével; — f. *rokka* 'pisum sativum, inde cibus fluidus ex pisis, granis, carne etc. concoctus, hinc cibus in genere' 'Brei, Grütze' jelentésű permi és 'Mehl; Brei' jelentésű hanti megfelelőivel; — cser. *šādaŋ:ga, šidq:ŋ* stb. 'Weizen' azonos jelentésű komi és 'Gerste, Getreide, Graupen, Mehl' jelentésű hanti megfelelőivel. — A másik négy kulturszó jövevényt szó a finnugor alapnyelvben. Ezek közül az egyik, a f. *jyvā* 'Samenkorn, Getreide, Roggen' mordvin és permi megfelelőivel együtt általános vélemény szerint az indoeurópai alapnyelvből való jövevényt szó (Setälä, Suomen Suku I, 143; Toivonen, i. m. 2 29—230: Uotila, Kons 72,252) A szó 'liszt' jelentésű jurák-, tavgy- és jensiszi-szamojéd megfelelőit Lehtisalo (MSFOu. LII, 156) mutatta ki. Vajjon nem lehet-e azonban ez a szó is olyan praeárja jövevényt szó a finnugor alapnyelvben, amely semmiféle árja sajátyságot nem mutat és vajjon nem lehet-e arra gondolni, hogy ez a földművelési kulturszó valamelyik finnugor nyelv közvetítésével került át az északi szamojéd nyelvekbe?²² Annak

²² Vö. Toivonen i. m. 230: „Sind also das fingr. und das sam. wort aus dem indogermanischen entlehnt (wäre die umgekehrte richtung der entlehnung ganz undenkbar?), so muss das sam. wort dur h vermittlung einer oder einiger fingr. sprachen aufgenommen sein, aber auch dabei schon in recht früher zeit.“

ugyanis semmi nyoma sincs, hogy az uráli nép ismerte volna a földművelés kezdeteit. A másik idegeneredetű földművelési műszó, a f. *oja(s)* 'Deichsel des (Haken) pfluges' szó egy feltételezett praeárja **oias-* < ieur. **oies* alakból volna megmagyarázható (a szó csak a szanszkritből mutatható ki). A másik két szó — f. *siikanen* 'arista hordei, inde palea' mordvin,* mari és komi megfelelőjével, továbbá a md. *tarvas* 'Sichel' — ősárja jövevényszó a finnugor alapnyelvben, tehát későbbi korból való. A négy utóbbi kulturszó alapján valószínűnek látszik, hogy a finnugorság földművelésének fejlődésére is hatással lehetett a praeárják és az ősárják kulturális befolyása.

A praeárja törzsek déli vagy délnyugati, esetleg déli és délnyugati szomszédai lehettek a finnugorságnak. Erre mutat a 'tenger' későbbi korból származó árja eredetű finnugor neve is, amely csak meleg tengerre vonatkozhatott: zürj: *sar* 'Meer', *saridž*, P. *sarilš* 'warne Gegend, wohin die Zugvögel ziehen', (P., U.) 'Meeresufer, Küste', NyP. *sariš* id.; votj. Kaz. *zarež*, Mal. *zariž*, Glaz. *zariž*, *zariž* 'Meer'; vogÉ. *šāris*, K. *soārés*, Ahlqv. *šāryš*, *šaris* id.; osztjK *šārāž*, I. *šōrež*, *šōrož*, J. *šārās*, PÁP. *čaras*, É. *sāres*, *sāras*, *sōres* id. (Paasonen s-laute 88, 116. sz.) Vö. még Karj.—Toiv. FD., Kr. *šārāt* 'Meer', Koš. *šārātš*, Sog. *šōrāš*, V. *tārās* id. stb. A finn népköltészeti *sarajas* szó (vö. Suomen Suku I, 144, 146) népetimológiás alakulat és így nem tartozik ide (Haavio, Virittäjä 1947, 20—29).

A praeárjáknak déli-délnyugati szomszédságára utal a finnugor alapnyelv két fontos praeárja jövevényszava is. Egyik a mézelő méh (Apes mellifica) m. *méh*, f. *mehi-läinen* neve ismert finnugor megfelelőikkel: mdM. *meš*, E. *ničkš*, *niäkš*; cser. *mük^xš* stb.; votj. *muš*, *müš*; zürj P. *moš* id. Ezek a szók-Setälä szerint (Suomen Suku I, 143) — a f. *mehi*-alapszóra való tekintettel — egy **mekši* alapalakra vezethetők vissza.

A másik praeárja jövevényszó a m. *méz*, f. *mesi* (*mete-*) 'Met, Honig' és ismert megfelelőik: lpN. *miētta*, *mieda* 'aqua mulsa', Niels. Kr. *miehtā*, akk. *miedā* 'honey', K. Gen. *mīt'*, *mieht* 'mesi, hunaja; Honig'; md. Paas. E *med*, *mäd*, M. *med* 'Honig'; cser. Wichm. *mü*, *mü* id.; votj. *mu*, *mü* id., zürj. *ma* id.; osztj. Karj.—Toiv. Vj. *mōt* 'Honig der Biene'. A szó alapjelentése 'méz' és 'mézből készült szeszesital' lehetett.

A finnugorság — mint láttuk — sokat tanult a praeárjáktól, s nincs okunk kételkedni abban, hogy a praeárjáktól tanulta meg az erdei méhészkedés legősibb formáit, elsősorban a méhavadászatot (vö. Linnus, Eesti vanem mesindus I. Metsamesindus. Deutsches Referat. Tartu 1940, 22. l.), valamint a méz felhasználását. Mint a finnugor népek primitív méhészkedésének kiváló ismerője, Härmäläinen Albert más vonatkozásban kifejtette (JSFOu. XLVII, 36, 38) a méz már magában véve is rendkívül fontos kiegészítője egy húsevő halász-vadász nép egyhangú táplálkozásának, de nagy jelentősége van a méznek azért is, mert a mézből egyszerűen víz hozzáadásával, minden

erjesztő anyag nélkül, szeszes italt lehet készíteni. Ezzel az itallal aztán erjedésbe lehet hozni gabonafélékből készült italokat is (vö. Hämäläinen i m. 38).

Ennek a méhészkedő praeárja népnek, amelynek a nyelvéből a *méh* és a *mész* neve átkerült a finnugor alapnyelvbe, olyan helyen kellett laknia, ahol megvoltak a természeti adottságok a primitív erdei méhészkedés kifejlődéséhez. A tölgyhatártól déire mindenütt mégél ugyan a méh, de Hämäläinen megállapítása szerint (JSFOu. XXVII₁, 6 és XLVII₁, 17, 34, 35) virágzó erdei méhészkedés csak olyan területen fejlődhetik ki, ahol bizonyos kedvező feltételek egy helyen megtalálhatók. Ilyen a Volga középfolyásának és a Káma alsófolyásának vidéke, a régi híres „Honigland“, hozzávéve a Volga-könyöktől nyugatra eső területeket, ahol a hatalmas erdőségek kiirtása előtt rendkívül kedvező körülmények összetalálkozása segítette elő a messzeföldön híres, virágzó erdei méhészet kifejlődését. A tél ezen a területen hideg ugyan, de száraz és nem túlságosan hosszú. A vadméh-rajok jó tanyát találtak a rengeteg fenyő és tölgyerdők vastagtörzsű fáinak oduiban. Nem hiányoztak a nagykiterjedésű hárserdők sem. A hársfák illatos virágaiból nyáron gyűjthettek mézet a vadméhek. Nem hiányoztak az erdőkből a mézet adó virágok, és nem hiányoztak a korán virágzó fűzök, amelyeknek igen nagy szerepük van a vadméhek tavaszi táplálkozásában és így az erdei méhészet kifejlődésében.

Ezeken a híres méh- és mézvidékeken a finnugor együttélés idején nem a finnugorság lakott, hanem minden valószínűség szerint az a méhészkedő praeárja nép, amelynek a nyelvéből a *méh* és a *mész* neve átkerült a finnugor alapnyelvbe és amely megtanította a finnugorságot a méhészkedés kezdeteire. Természetesen nem csupán egy, hanem több törzsre is gondolhatunk.

Éppen ezért a Káma alsófolyásának vidéke és a Volga-kanyarulat vidéke, ahova Köppen az árjo-finn őshazát helyezte, ahol Setälä a finnugorság régi lakóhelyét kereste, nem tartozhatott a finnugorság lakóhelyéhez a finnugor együttélés idején, de nem tartozhatott oda a Volga-kanyarulat és az Oka közé eső terület sem és nem tartozhatott oda az ennek megfelelő Volgától északra eső terület sem, még pedig azért, mert ez a terület részben már beleesik a kőrisfa elterjedési területébe és részben kívül esik a finnugorság lakóhelye nagyon jellegzetes tűleveles fájának, a pichtafenyőnek elterjedési területén.

Ezeken a híres méz-vidékeken a virágzó erdei méhészet hordozói később finnugor népek voltak. Nyilvánvalóan tőlük tanulták el az erdei méhészkedést azok a török-tatár népek, amelyek még később vándoroltak erre a területre (vö. Linnus, i. m. 53).

De amikor bizonyos finnugor törzsek birtokukba vették ezt a területet, a finnugor nyelvegység már felbomlott.